

TAMPEREEN YLIOPISTO

Piia Karkkola

VALOKEILASSA PERHE, ELÄIMET JA SUKUPUOLI

Bonojen ja Reimersien sirkusperheiden kiertueet Suomessa 1888- 1910

Historian pro gradu -tutkielma

Tampere 2018

Tampereen yliopisto

Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

KARKKOLA, PIIA: Valokeilassa perhe, eläimet ja sukupuoli, Bonojen ja Reimersien sirkusperheiden kiertueet Suomessa 1888 – 1910

Pro gradu – tutkielma, 80 s., 19 liites.

Historia

Toukokuu 2018

Aikaisempi suomalainen sirkushistorian tutkimus on pitkälti tuonut esille yksittäisesti esitettyjä kertomuksia korkeatasoisimmiksi arvioiduista tempuista, niiden tekijöistä, artistien elämäkerroista sekä suurimpien sirkusten omistajista. Yleisimmin toiminnan keskiössä on ollut mies, tunnettu taiteilija, taiteilijaryhmä tai sirkuksen omistaja, joista on kerrottu henkilöhistoriikkimaisesti. Englanninkielisessä akateemisessa kirjallisuudessa sirkustutkimus ja sirkushistorian tutkimus ovat kasvaneet voimakkaasti 2000-luvulta lähtien. Useat akateemiset tutkijat ovat lähestyneet sirkusta teatteritieteen, taiteen tutkimuksen, kulttuurihistorian ja ennen kaikkea voimakkaasti sukupuolen tutkimuksen näkökulmasta. Suomessa vastaavanlaista tutkimusta ei ole vielä tehty.

Pro gradu -tutkielmani tarkastelee Suomen aluetta kiertäneiden Bonojen sirkuksen ja eläinnäyttelyn sekä Reimersien sirkusryhmän toimintaa vuosina 1888- 1910. Ajanjakso kattaa molempien perhekuntien ensimmäiset esiintymiset, toiminnan kultakaudet ja päättyy Reimersien puolesta perhesirkuksen toiminnan päättymiseen sekä Bonojen osalta seuraavan sukupolven vaihdokseen. Tarkastelun alla ovat samalle alalle kuuluvat yksilöt ja heidän toimintakenttensä rakenne. Tutkittaville henkilöille oli yhteistä sirkusammattilaisuus ja toimiminen perheyksikkönä. Sirkusperheiden kiertueita ja elinkeinon rakenteita selvitetään suomalaisessa sanomalehdistössä julkaistujen mainosten ja artikkeleiden avulla. Sirkuksen mielikuvitusta kutkuttavassa maailmassa sukupuolen esittäminen on ollut erityisen alleviivattua, joten tutkimusmetodina on sukupuolen tarkasteleminen sosiaalisen konstruktion tuloksena.

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalaista markkinayleisöä viihdytettiin tivolilaitteilla, karuselleilla, ohjelmateltoilla ja sirkusesityksillä. Markkinoista oli tulossa yhtä lailla huvi- kuin kauppapaikkakin. Yleisöä houkuteltiin teltoihin katsomaan vähäpukeisten naisten ja miesten mahdottomilta vaikuttavien ja urheiluasuorituksiin vertautuvien fyysisten temppujen suorittamista. Tärkeänä elementtinä olivat mukana myös eläimet, jotka joko temppuivat ihmisen ohjaamana osana esitystä tai olivat esillä ainoastaan eksoottisuutensa vuoksi. Esitysten vetonauloina toimivat lapsiesiintyjät, joiden esiintymisnumerot täyttivät teltoja kaupungista toiseen.

Bonojen ja Reimersien perheiden toimintastrategioissa löytyy paljon yhteneväisyyksiä kuten kiertuepaikkakunnat, esiintymispaikat, ammatin periytyminen seuraavalle sukupolvelle, lasten tärkeät roolit näyttämöllä ja yhteistyö muiden kiertävien artistien, artistiryhmien tai perhesirkusten kanssa. Perheyksiköiden johtajuudessa oli eroja: Bonojen sirkusta johti ensin leskiäiti, jolta vastuu siirtyi tyttärelle, Reimersien perheyksikköä puolestaan johti isä. Tältä kannalta tarkasteltuna sukupuolen normatiivisuus tuntuisi näyttävätyvän vähäiseltä sirkusmaailmassa, toisaalta taas näyttämöllä sukupuoli oli vahva esitykseen vaikuttava tekijä niin ihmisten taituruutta kuin eläimiäkin esittelevissä numeroissa.

Sirkuslajien esittämiseen liittyvä erityinen kehollisuus näkyi molempien perheiden markkinointitavoissa. Sukupuolen esittäminen toimi samaan aikaan kurioositeettimaisesti stereotyyppioita rikkoen sekä perinteisten sukupuoliroolien vahvistajana. Reimersien perheessä äiti toimi voimanasena ja tyttäret puolestaan ottivat perinteisemmät roolit nuorallatanssijoina ja hevostaitureina. Siinä missä äidin voimatemppuja markkinoitiin kurioositeettina, tytärten toivottiin viehättävän katsojia viehkeydellään akrobatian tai tanssin keinoin. Bonojen eläinnäyttelyiden yhteydessä puolestaan käytettiin yhtenä markkinointikeinona naisten esittämistä heikompana sukupuolena villipetojen keskellä tai niin, että esimerkiksi eksoottinen käärmeenlumous oli poikkeuksetta naisesiintyjän suorittama numero. Molempien sirkusten ohjelmistossa nähtiin myös sirkuspainia, jonka tähtinä loistivat atleettiset miehet. Maskuliinista urheilullisuutta käytettiin myös mainoskeinona miesten suorittamissa akrobatianumeroissa. Näiden ohjelmaosioiden myötä myös miesvartalot asetettiin ihailtaviksi ja tirkisteltäviksi yleisön katseen alle.

Runsaslukuisen sekä monimuotoisen eläinseurueen kanssa liikkunut Bonojen perhekunta sai sanomalehdistössä osakseen enemmän suoraa kritiikkiä kuin nelihenkisenä ydinperheenä ja useasti muihin artisteihin tai ryhmiin liittynyt Reimersien perhe. Reimersit tekivät monimuotoista yhteistyötä paikallisten yhteisöjen kanssa esimerkiksi esityksiin liittyvän musiikin toteuttamisen puitteissa tai liittämällä sirkusesityksensä muihin paikkakunnalla tapahtuviin yleisötilaisuuksiin. Kiertävä elämäntapa ja elannon ansaitseminen poikkeuksellisia ihmisiä tai eläimiä esittämällä ei ollut tyypillistä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa, joten lehdistön artikkeleista piirtyikin kahtiajakoinen kuva yleisön asenteista sirkukseen ja eläinnäyttelyihin. Varsinkin eläinsuojeluaatteen nousun myötä sirkus ja eläinnäyttelyt nähtiin turhana ja moraalisesti arveluttavana viihteenä, toisaalta sirkuksen viehätys nähtiin kiistattomaksi ja silloin tällöin sirkustaiteilijoiden poikkeukselliset taidotkin nousivat artikkeleiden aiheeksi.

1. JOHDANTO	1
1.1 Sirkus ja eläinnäyttelyt.....	1
1.2 Aikaisempi sirkushistoriantutkimus ja tutkimuskysymys.....	5
1.3 Tutkimusmetodi ja -strategia	9
1.4 Lähteet.....	10
2. LIIKKUVAT PERHEYKSIKÖT	12
2.1 Bonot ja Reimersit	12
2.3. Bonojen ja Reimersien kiertueet	18
2.1 Kiertävä elämäntyö oli sirkusten välistä yhteistyötä	25
3. PERHEET MANEESILLA	28
3.1 Sukupuolten esittäminen.....	28
3.2 Sirkusnaisten taito ja voima	35
3.3 Miehet katseen kohteena, sirkuspainin huuma	40
3.4 Lapset perhesirkusten vetonauloina	42
4. ELÄIMET BONOJEN JA REIMERSIEN SIRKUKSISSA	50
4.1 Hevoset, sirkuksen sydän	50
4.2 Kesyt ja villit eläimet näyttämöllä.....	54
4.3 Esittäjän sukupuoli ja eläinnumerot.....	57
5. YLEISÖSUHDE	61
5.1. Markkinasirkusten suhde yleisönsä ja muihin taiteenlajeihin	61
4.3. Bonojen kiertäviä eläinnäyttelyitä markkinoitiin sivistävänä viihteenä.....	66
5.2 Hevostaidetta vai – räikkäystä?.....	71
5.3 Eläinsuojelu herää	74
6. PERHESIRKUSTEN KULTA-AIKA	78
LÄHTEET	82
KIRJALLISUUS	83
LIITE 1	86
Reimersien perhesirkuksen esiintymiset sanomalehdistössä julkaistujen ilmoitusten perusteella	86
LIITE 2	90
Bonojen esiintymiset sanomalehdistössä julkaistujen ilmoitusten perusteella	90
LIITE 3	97
Työmiehen tuntipalkat 1880- 1915.....	97

1. JOHDANTO

1.1 Sirkus ja eläinnäyttelyt

Erityislaatuisten kehollinen ja viihteellinen temppujen esitystapa on historiassa tunnettu jo ennen muinaisia amfiteattereitakin, mutta 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa alkoi näiden näytösten organisoituminen yhdeksi liiketoiminnalliseksi ohjelmistoksi, jota esitettiin teltoissa tai amfiteattereissa. Kunnia perinteisenä sirkuksena¹ tunnistamamme taiteenlajin perustamisesta annetaan brittiläiselle entiselle ratsuväen upseerille Philip Astleylle, joka ensimmäisenä esitteli hevosnumeroihin perustuvat yleisönäytöksensä vuonna 1768.

Vuonna 1909 suomalainen tietosanakirja tiesi, että sirkus on *"teatterinmuotoinen rakennus, missä erilaiset urheilutaiturit esiintyvät yleisön edessä"*² ja vuonna 1928 määritelmää oli laajennettu: *"sirkus on huvittelulaitos, jossa ratsastustaiturit, klovnit, akrobaatit, opetetut eläimet y.m. esiintyvät. S. on joko suuri pyörötelta tai pyörörakennus, jossa keskellä olevan esiintymiskehän, areenan, ympärillä olevat katsojapaikat ovat amfiteatterin tapaan järjestetyt"*³

Tässä tutkielmassa määrittelen sirkusesitykseksi näytöksen, joka koostuu erillisistä sirkuslajien muodostamista ohjelmanumeroista. Jokainen ohjelmanumero on oma kokonaisuutensa eikä esityksen ohjelmanumeroilla ole välttämättä tarinankerronnallista yhteyttä toisiinsa. Sirkusesityksiin on voinut kuulua sirkuslajinumeroiden lisäksi myös muita ohjelmanumeroita liittyen ruumiinvoimien esittelyyn tai eläinten kanssa tehtäviin ohjelmanumeroihin. Useissa sirkushistoriateoksissa sirkus on Astleyn hevossirkusten innoittamana määritelty tapahtuvan pyöreällä 13 metriä halkaisijaltaan olevalla maneesilla, jota ympäröi nouseva katsomo. Lisäksi määrittelyyn on kytketty tiukasti vaatimus hevosnumeroista ohjelmassa.⁴ Näin tiukasti määriteltynä suomalaisen sirkuksen tekijöitä olisi vain kourallinen sirkuksella itseään elättäneiden useiden kymmenten joukosta.⁵ Olen Jaana

¹ Tiettyjen muotojen toistaminen aikojen kuluessa on luonut sirkuksen institutionaalisen muodon, joita jotkut historioitsijat ehdottavat "oikeaksi sirkukseksi", nykyisin käytetty sanamuoto on kuitenkin "perinteinen sirkus". Tämä tarkoittaa toisistaan irrallisten sirkusnumeroiden (hevosnumerot, klovnit, akrobaatit, eläinnumerot) perättäistä ohjelmistoa, jota säestää orkesteri. Esimerkiksi Tait 2005, 5.

² Tietosanakirja I, toim. Wichmann Yrjö et.al, Otava, Helsinki 1909, 1654-55.

³ Pieni Tietosanakirja, osa 4, Otava, Helsinki 1928, 194.

⁴ Esimerkiksi Speaight 1980, 8

⁵ Esimerkiksi Nevalan teoksessa (Nevala 2015) esitellään kymmeniä sirkusartisteja, jotka eivät työskennelleet hevossirkuksissa.

Vuoren kanssa samoilla linjoilla käsittäessäni sirkukseksi ilmiön, jossa sirkusnumeroita on esitetty paitsi telttasirkuksissa ja varieteessa⁶, niin myös muiden viihteen perinteiden piirissä. Stoddartin ja Taitin vanavedessä nostan vielä sirkuksen yhdeksi vallitsevaksi erityispiirteeksi fyysisesti harjoitetut vartalot, jotka toimivat sirkusnumeroiden instrumentteina.⁷

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun eurooppalaisille sirkuksille oli tyypillistä kiertävä elämäntapa ja transnationaali luonne. Sirkusperheet olivat jatkuvasti yhteydessä muihin sirkuslaisiin yli kansallisten rajojen ja liikkuvat myös eri valtioiden alueilla. Sirkuskulttuurille ominaiset tavat, sanasto ja sirkuksen käytännöt olivat suurimmaksi osaksi samankaltaisia Euroopassa ja Yhdysvalloissa.⁸ Hirnin tulkinnan mukaan kiertolaiselämä hämärsi kansalaisuuden rajoja, sillä sirkuslaiset viettivät valtaosan elinvuosistaan muualla kuin synnyinmaassaan eivätkä he näin oletettavasti tunteneet isänmaallisia tunnesiteitä alkuperäiseen kotimaahansa. Värikkääseen tapaansa Hirn näkee paikallaan pysymisen sirkuslaiselle miltei mahdottomana ja rinnastaa sirkusihmiset vaeltavaksi kansaksi siinä missä ”nomaadit ja osa mustalaisia”.⁹ Hirnin lisäksi myös muut tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota sirkuslaisten omaan kieleen, uskomuksiin ja tapakulttuuriin, jolla sirkuslaiset itse ovat erottautuneet yleisöistään.¹⁰

Sirkus ammattina periytyi usein vanhemmilta lapsille varsinkin Euroopassa ja sirkuslaisilla oli myös taipumus valita puolisonsa samoista elinympyröistä. Oli tyypillistä, että sirkusperheissä opetettiin lapsille sirkustaitoja jo hyvin varhaisesta lapsuudesta lähtien. Hevostenkäsittelytaidoistaan kuuluissa perheissä esimerkiksi lapsi istutettiin satulaan jo

⁶ Vuori määrittelee varieteen populaariteatterin muodoksi, joka sisältää sirkuksesta tuttuja numeroita mahdollisesti muiden huviesitysten lomassa, mutta maneesin sijaan näyttämöllä. Varietee alkoi kehittyä omaksi instituutiokseen samoihin aikoihin sirkuksen kanssa eli 1700-luvulla, Vuori, Jaana, *Kansainvälinen sirkustaide ja sirkuskulttuuri*, Pro-gradu-tutkielma, Tampereen yliopisto 1992, 5. Anglosaksisessa sirkushistoriateoksissa varietee erotetaan omaksi kokonaisuudekseen vielä 1980-luvun teoksissa, mutta pääosa 1990- 2000-luvun sirkustaiteen ja -kulttuurin teoksissa eroa ei painoteta.

⁷ Stoddart 2000, 4-5, Tait 2005, 2-6.

⁸ Esimerkiksi sirkustirehtööri Henning Orlando (10.7.1875- 31.8.1945) kertoo muistelmissaan seikkailuistaan eri sirkuksissa Euroopassa ja Yhdysvalloissa. Orlando, Henning, *Sirkus*, Gummerus 1946.

⁹ Hirn 1982, 14.

¹⁰ Hirn puhuu sirkuksen sisäisestä kielestä, jossa rekvisiitan ja temppujen nimet perustuvat englannin, ranskan ja saksan kieliin eräänlaiseksi sekoitukseksi, joka on yhtenäisen sanaston ja ammattislangin pohja ”miltei kaikkialla”. Hänen mukaansa sanaston käytöstä paljastuu ulkopuolisen asiantuntemattomuus ja ulkopuoliseksi leimaaminen. Hirn 1982, 14, Samaan viittaa myös Davis 2002, 10 ja 72-73.

ennen kävelemään oppimista. Myös joidenkin ilma-akrobaattien temput kulkivat suvuissa perintötietona. Sirkusperheissä pyrittiin opettamaan lapsille kaikki mahdollinen eri sirkuslajeista ja sirkuksen hallinnoimisesta. Perhesirkuksissa kaikki tekivät osansa niin maneesilla kuin sen ulkopuolellakin. Pitäytyminen pitkälti perhepiirissä oli tietysti logistista ja taloudellista. Mitä enemmän sirkusohjelmistosta saatiin omasta takaa, sitä helpommin se oli hallittavissa eikä taloudellista hyötyä tarvinnut jakaa monen eri artistin tai perhekunnan kanssa.¹¹

1800-luvun loppua ja 1900-luvun alkua nimitetään sirkuksen kultakaudeksi. Teollistuminen, kasvavat kaupungit, työväestön kasvavat tulot ja vapaa-aika loivat edellytykset massakulttuurin syntymiselle. Eurooppalaiset ja yhdysvaltalaiset sirkukset kasvoivat ja kehittyivät omaksi näkyväksi eksoottiseksi viihdeteollisuudekseen, jolle oli ominaista kiertävä elämäntyyli ja varsinkin Yhdysvalloissa mittava mainoskoneisto.¹²

Suomi oli osana Venäjän suuriruhtinaskuntaa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa sirkusten kauttakulkumaa artistien ja sirkusten matkustaessa suurempien yleisöjen, Tukholman ja Pietarin väliä. Ensimmäiset sirkusesitykset nähtiin jo 1802, kun Turun Kupittaalalle saapui näyttäviä hevosnumeroita esittänyt ranskalaisen Jean Lustren luotsaama ryhmä. Myöhemminkin sirkushuveista pääsivät nauttimaan ensisijaisesti rannikkokaupunkien asukkaat, sillä mieluiten sirkusseurueet liikkuvat vesitse. Rautateiden kehittyessä sirkusseurueiden liikkuminen helpottui myös sisämaahan. Vuosien 1802- 1900 aikana Suomessa nähtiin lähes 50 ulkomaista sirkuskiertuetta, joista osa kävi maassa toistuvasti, jotkut vain kerran.¹³

¹¹ Hedenborg, Susanna & Pfister, Gertrud, *Écuyères and "doing gender", Presenting Femininity in a Male Domain – Female Circus Riders 1800-1920*. Scandinavian Sport Studies Forum, Volume Three, 2012, 25-47, 37-39.

¹² Esimerkiksi yhdysvaltalainen sirkustutkija Janet Davis määrittelee amerikkalaisen sirkuksen kultakaudeksi 1800-luvun lopun aina 1920-luvulle saakka. Davis, Janet M, *The circus age : culture & society under the American big top*, University of North Carolina Press 2002, 228-229

¹³ Hirn, Sven, *Sirkus kiertää Suomea 1800- 1914*, SKS: Tampere 1982 s. 55, 208- 210, Nevala, Heikki, *Huvielämän kiertolaisia, Kotimainen sirkus ja tivolitointi 1900- 1950*, Savion kirjapaino 2015, s. 4

1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa markkinoilla oli yleisesti myyntikojujen lisäksi erilaisia ohjelmateltoja, sirkusseurueita ja karuselleja. Markkinat olivat yhä enenevässä määrin yhtä lailla huvittelua kuin kaupantekoa varten. Markkinoilla nähtiin säännöllisesti kokonaisia telttaleirejä, jotka koostuivat eri yrittäjien huvitteluun tarkoitetuista ohjelmateltoista. Yksittäiset huvitoimijat useine telttoineen ja kojuineen muistuttivat tivolia, mutta niillä ei ollut yhteistä suunnitelmaa tai johtajaa. Suurissa kaupungeissa kuten Helsingissä sirkusta nähtiin ilman markkinoitakin ja tarjonnassa oli mukana myös ulkomaisia ryhmiä, jotka eivät juurikaan esiintyneet isojen kaupunkien ulkopuolella. Tähän syynä olivat muun muassa huonot liikenneyhteydet. Maaseudun keskellä olevat pienempien kaupunkien sirkushuveista puolestaan vastasivat valtaosin kotimaiset sirkustaiteilijat.¹⁴

Hirn käsittelee markkinoiden huvielämää tivolitoiminnan nimikkeen alla ja toteaa, että kiertäviin artisteihin suhtauduttiin varauksellisesti tai suorastaan vieroksuvasti. Hirnin mukaan markkinoiden huviohjelmisto pysyi samankaltaisena ja enimmäkseen samojen yrittäjien käsissä. Perheseurueen Hirn mainitsee perusyksiköksi, joka vain harvoin laajeni suuriin mittoihin. Yrittäjät saattoivat lyöttäytyä yhteen, muodostaa oman tivolintapaisen ryhmittymänsä.¹⁵ Nevala mainitsee, että suomalaisen sirkustaiteen kehittymiseen vaikuttivat paljon Suomen pysyvästi tai vuosikausiksi asettuneilla ulkomaisilla pienillä sirkusseurueilla.¹⁶

Eksoottisten tai kotimaistenkin petoeläinten näytteille asettaminen oli markkinatapahtumissa tavanomaista jo hyvin pitkän ajan takaa. Suomeen isompana joukkona kierrätettävät eksoottiset ja temppuja tekevät villieläimet saapuivat jo 1700-luvun puolivälissä. Aikaisemmin kuninkaallisten ja aristokraattien huvina olleet eksoottiset eläimet saivat kaupan laajentuessa suuremman yleisön, joka oli valmis maksamaan nähdäkseen villejä ja eksoottisia eläimiä. 1800-luvun kolonialismi ruokki eläinnäyttelyitä mahdollistamalla yhä suuremman eläinvalikoiman esittely.¹⁷ Olen samaa mieltä Laitilan määritelmästä eläinnäyttelystä. Se on laitos, jossa yleisölle esitellään tai esitetään eläimiä, jotka eivät ole kotieläimiä. Nämä eläimet oli myös saatettu opettaa käyttäytymään tietyllä tavalla ihmisen käskystä.¹⁸ Sirkuksissa oli hevosnumeroiden välissä esitetty kotieläinten suorittamia sirkusnumeroita jo Astleyn ajoista

¹⁴ Nevala 2015, 78.

¹⁵ Hirn 1986, 7.

¹⁶ Nevala 2015, 4.

¹⁷ Hirn 1986, 138, Tait 2016, 3.

¹⁸ Laitila, 1.

saakka. Kiertävissä eläinnäyttelyissä suoritettuja eläinnäytöksiä alkoi integroitua teattereiden ja sirkusten näytöksiin 1830-luvulta lähtien.¹⁹

1.2 Aikaisempi sirkushistoriantutkimus ja tutkimuskysymys

Suomessa toteutetusta sirkuksesta on kirjoitettu useita historiikkimaisia tietoteoksia, jotka keskittyvät kertomaan jonkun sirkusryhmän tai -artistien elämänkulusta. Varsinaisia suomenkielisen sirkushistorian perusteoksia ovat Sven Hirnin kansatieteellisestä ja kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta sirkuskulttuuria valottavat teokset *Sirkus kiertää Suomea 1800–1914* (SKS 1982) ja *Kaiken kansan hovit, Tivolitoimintaamme 1800-luvulla* (SKS 1986). Hirn tutki mittavan määrän arkistomateriaaleja aina kuntien köyhäinkassoista yksityisiin sirkusaiheisiin kokoelmiin ja muistelmiin. Hirnin tutkimuksia arvostetaan pohjoismaisessa sirkushistoriankirjoissa²⁰, jotka ajoittuvat pitkälti samalle ajalle (1980-luvulle ja 1990-luvun alkuun). Tutkimus on pitkälti ollut ei-akateemista, historiikkimaista, henkilöiden ja sirkusryhmien rekisteröintiä, muistitietojen tallennusta ja perustutkimusta. Viimeisin suomalaisen sirkushistoriaan tarttunut tietokirjailija on Heikki Nevala, jonka teos *Huvielämän kiertolaisia, Kotimainen sirkus ja tivolitoiminta* (Savion kirjapaino 2015) kertoo erinomaisesti lähdeviitteisiin pohjaten lukuisten Suomessa toimineiden sirkusryhmien ja -artistien elämäntapahtumia. Pohjoismaiset sirkushistoriikit, Hirnin ja Nevalan teokset sekä muistelmat luovat sirkusmaailman kontekstin Bonojen ja Reimersien sirkusperheiden toiminnalle.

Kansainvälisesti arvostetuimman suomalaisen sirkuskirjailija Hirnin teokset ajoittuvat samaan linjaan muun pohjoismaisen sirkushistoriankirjoituksen kanssa, joka on hyvin pitkälti samankaltaista.²¹ Tutkimukset on tehty ansiokkaasti, arkistolähteitä käyttäen, perinpohjaisesti ja selkeästi rakkaudesta sirkukseen ja ne toimivat hyvänä pohjatietona tutkimukselle. Pohjoismaisia akateemisia taide- ja kulttuuritutkijoita sirkustaide tutkimuskohteena on

¹⁹ Tait 2016, 11.

²⁰ Esimerkiksi Enevig, Anders, *Cirkus i Danmark vol 1-3*, Dansk historisk håndbogsforlag, 1982, Wåhlberg, Per Arne, *Circus i Sverige, bidraget till vårt lands kulturhistoria*, Stockholm 1990.

²¹ Hirn kiittää ”*Sirkus kiertää Suomea 1800-1914*” esipuheessaan pohjoismaisia kollegoitaan Anders Enevigiä ja Per Arne Wåhlbergia: ”*Olemme yhdessä koettaneet selvittää tapahtumien palapeliä. Tietoja ei ole pantattu ja se on ollut täkäläistä osapuolta rohkaisevaa. On mieluisaa todeta, että suomalaisen sirkuskirjan kirjoittamiseen on muissa pohjoismaissa suhtauduttu ilahduttavan myötämielisesti*”. Hirn, 1982, 7.

alkanut kiinnostaa vasta viime aikoina²². Suomi ja muut Pohjoismaat eivät piirry sirkuksen maailmaan suurina ja perinteikkäinä sirkuskulttuurin kehtoina kuten esimerkiksi Venäjä, Ranska, Iso-Britannia, Saksa tai Yhdysvallat, joissa on julkaistu niin perustutkimusta kuin myös eri tieteenalojen kautta sirkusta tarkastelevia teoksia.²³ Valtaosin sukupuolen tutkimuksen kautta sirkushistoriaa käsittelevät tutkijat tulevat Iso-Britanniasta, Yhdysvalloista ja Australiasta.²⁴

Suomalaisessa sirkushistoriassa ovat eniten saaneet jalansijaa korkeatasoisimmiksi arvioidut temput, niiden tekijät sekä suurimpien sirkusten omistajat. Yleensä toiminnan keskiössä on ollut mies, tunnettu taiteilija, taiteilijaryhmä tai sirkuksen omistaja.

Suomessa on kirjoitettu kaksi pro-gradu tutkielmaa sirkusaiheista: Lotta Mattila-Lahtisen Tivoliyhteisö Sariola, Erään ammattiryhmän rakenne ja toiminta vuosina 1888-1978, Vammalan kirjapaino 1983 sekä Jaana Vuoren Kansainvälinen sirkustaide ja sirkuskulttuuri, pro gradu-tutkielma, Tampereen yliopisto 1992.

Eläinsuojelun näkökulmasta on kirjoitettu yksi tutkielma kiertävien eläinnäyttelyiden kieltämisen lainsäädäntöprosessista: Laitila, Antti, Valistavaa eläinrääkkäystä? Eläinnäyttelyt ja eläinsuojelu Suomen oikeudessa vuoteen 1934, Pro-gradu-tutkielma, Helsingin yliopisto 2012.

Englanninkielisessä akateemisessa maailmassa sirkustutkimus ja sirkushistorian tutkimuksen määrä on kasvanut 2000-luvulla. Teatteritieteen, taiteen tutkimuksen, (kulttuuri)historian ja sukupuolentutkimuksen näkökulmasta sirkusta on lähestytty niin Englannissa, Yhdysvalloissa, Australiassa kuin Ruotsissakin. Tutkija Peta Tait on kirjoittanut ja toimittanut lukuisia teoksia aina ilma-akrobatian historiasta kiertävien eläinnäyttelyiden ja eläinsirkusnumeroiden

²² Esimerkiksi tohtori Camilla Damkjaer, Tukholman taideyliopisto ja Tomi Purovaara, Helsingin yliopisto.

²³ Esimerkiksi Coxe, Antony Hippisley, *A seat at the circus*, (revised edition), Macmillan, Ann Arbor, 1980, Croft-Cooke, Robert, *Circus a world history*, Paul Elek 1976, Murray, Marian, *Circus! : from Rome to Ringling*, Greenwood Press 1975 2nd repr, Speaight, George, *A History of The Circus*, The Tantivy Press, 1980, Speaight, George, *A History of The Circus*, The Tantivy Press, 1980.

²⁴ Assael, Brenda, *The circus and Victorian society*, University of Virginia Press: Charlottesville & London, 2005, Davis 2002, Stoddart, Helen, *Rings of desire : circus history and representation*, Manchester University Press 2000, Tait, Peta, *Circus bodies : cultural identity in aerial performance*, Routledge 2005, Tait, Peta & Lavers, Katie (toim.), *The Routledge Circus Studies Reader*, Routledge: London and New York 2016.

historiaan. Sukupuolen esittämisen näkökulmana sirkushistorian tarkasteluun ovat nostaneet esille myös Janet Davies, Bielke Gils sekä Susanna Hedenborg ja Gertrud Pfister omista teoksissaan ja artikkeleissaan. Brenda Assael on puolestaan kiinnostunut viktoriaanisen englannin sirkushistoriasta ja lapsiakrobaattien asemasta.²⁵ Edellä mainitut tutkimukset pyrkivät ymmärtämään sirkusta suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan ja aikansa ilmiöihin. Suomessa vastaavanlaista sirkushistorian tarkastelua ei ole vielä tehty.

Bonojen ja Reimersien perheet esitellään Sven Hirnin, Heikki Nevalan ja Eero Taivalsaaren suomalaista sirkushistoriaa käsittelevissä teoksissa. Molemmat perheet noteerataan siis osaksi suomalaista sirkushistoriaa. Hirnille Reimersit edustivat tekstin sävystä päätellen enemmän oikeaa tai parempaa sirkusta ja Bonot kulkevat ”Sekalaista seurakuntaa”- otsikon alla, joskin heidän todetaan olleen toimeliaita ja kohtuullisen menestyneitäkin.²⁶ Nevala puolestaan antaa palstatilaa Bonojen värikkäälle sirkussuvulle ja moninaisille elannonansaintakeinoille.²⁷ Eero Taivalsaari mainitsee lyhyesti Reimersit osittain Suomeen asettuneena perhesirkuksena ja painottaa tekstissään enemmän useita sukupolvia käsittäneitä sirkussukuja, joista tarkemmin esittelee Bonot ja Sariolat.²⁸ Molemmat perheet tulivat Suomeen ulkomailta ja olivat katolisen kirkon jäseniä. Reimersien sirkusperheen tarina jatkuu toisissa sirkuksissa perheen toisen tyttären mentyä naimisiin Olsenin perhesirkuksen johtajan kanssa, Bonojen Suomeen tullut sukuhaara puolestaan suomalaistui ja jatkoi sirkustoiminnan parissa useita vuosikymmeniä.²⁹

Pro gradu- tutkielmassani tutkin *millaista oli kahden ulkomailta Suomen aluetta kiertävän markkinoilla esiintyvän perhesirkuksen toiminta. Lisäksi tutkin miten markkinoiden sirkusmaneeseilla ja kiertävissä eläinnäyttelyissä esitettiin sukupuolta Suomessa silloin, kun anglosaksisissa maissa oli meneillään säkenöivä sirkuksen kultakausi.* Aikuisten esiintyjien

²⁵ Assael 2005, Ron Beadle & Könyöt David, The man in the red coat: management in the circus, teoksessa Circus Studies Reader (toim. Tait ja Lavers)2016, 65-79, Davis 2002, Davis 2016, Hedenborg & Pfister 2012, Tait 2005, Stoddart 2000, Gils, Bielke, Women who fly: aerialists in modernity (1880-1930), A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy, The University of British Columbia (Vancouver), 2013, Tait, Wild and dangerous performances: animals, emotions, circus, Palgrave Macmillan 2001, The Routledge Circus Studies Reader, Routledge 2016 toim. Tait & Lavers, Tait, Fighting nature, travelling menageries, animal acts and war shows, Sydney University Press 2016.

²⁶ Hirn 1982, 155-156, 178

²⁷ Nevala 2015, 27-32

²⁸ Taivalsaari, Eero, *Sirkuselämää, Suomalainen sirkus kautta aikojen*, Otava, Helsinki, 2006, s. 26-30.

²⁹ Nevala 2015, 25-32.

sukupuolen esittämisen lisäksi käsittelen tutkielmassani perhesirkuksissa ja kiertävissä eläinnäyttelyissä esiintyvien lasten sekä erilaisten eläinten rooleja osana elinkeinoa. Anglosaksinen tutkimuskirjallisuus antaa viitteitä sukupuolen normatiivisuuden olleen vähäisempää sirkusmaailmassa. Toisaalta taas tutkijat näkevät esittäjän sukupuolen olleen merkittävä ja erottava tekijä niin ihmisten suorittamissa sirkusnumeroissa kuin eläinnumeroiden esittämisessäkin.

Tarkastelen Bonojen ja Reimersien sirkusperheiden vaiheita Suomessa 1888–1910. Aikarajaus alkaa Reimersien sirkuksen saapumisesta Suomeen vuonna 1888 ja päättyy Reimersien toiminnan hiipumiseen ja Bonojen sirkuksen toiseen sukupolven vaihdokseen vuonna 1910. Elannon ansaitseminen kiertävänä sirkustaiteilijana, tivolilaitteiden pyörittäjänä tai eläinnäyttelynpitäjänä oli epäilemättä ainakin yhtä eksoottisen kuulosta ja valtavirrasta poikkeavaa kuin nykyäänkin. Sirkuksen ulkopuolisille kiertävä elämäntapa on näyttäytynyt vuoroin romanttisena vapautena ja vuoroin paheiden pesänä, katsojan omasta positiosta riippuen. Reimersien ja Bonojen sirkukset markkinoivat omia näytöksiään lehti-ilmoituksilla, joita seuraamalla piirtyy kuva kiertue-elämästä, yhteistyökumppaneista niin sirkusryhmien sisällä kuin kiertuepaikkakunnillakin se siitä ketkä esiintyivät parrasvaloissa ja millä keinoilla sirkukset pyrkivät täyttämään katsomot. Sirkusten on mainittu ylläpitävän eroa sirkuksen ulkopuolisiin ja rakentavan itse vahvaa toiseuden kulttuurista presentaatiota.³⁰ Reimersien ja Bonojen esitysten herättämien sanomalehtiartikkeleiden kautta näyttäytyy millaisia olivat paikallisen väestön reaktiot valtaväestöstä poikkeaviin kiertäviin perhesirkuksiin. Tarkastelen Bonojen ja Reimersien sirkusten esityksiä sukupuolentutkimuksen sukupuolen esittämisen ja hegemonisen maskuliinisuuden teorioiden kautta³¹.

³⁰ Parker, Martin, *Organizing the Circus: The engineering of Miracles*, *Organization Studies* 32 (4), 556

³¹ Butler, *Judith, Hankala sukupuoli*, Gaudeamus, 2008, Connell, R.W & Messerschmidt, James, "Hegemonic masculinity, rethinking the concept" *GENDER AND SOCIETY*, Vol 19 No 6, December 2005, 829-859.

1.3 Tutkimusmetodi ja -strategia

Metodologisesti tutkimukseni on lähellä prosopografista historiantutkimusta, joka tutkii samalle kentälle kuuluvia yksilöitä ja heidän toimintakenttäänsä rakennetta.³² Tutkittaville yksilöille on yhteistä sirkusammattilaisuus ja perheenä toimiminen. Tutkimuksen tarkoituksena on tarkastella sirkusperheiden kiertue-elämää ja siinä ilmeneviä rakenteita: perheiden sisäisiä sekä sirkusten suhdetta yleisöön ja yhteiskuntaan.

Kerään sanomalehdistöstä molempien sirkustoimijoiden mainoksia ja lehtijuttuja, joissa heidät mainitaan. Digitaalisen sanomalehtiarkiston hakusanoina toimivat nimet: Reimers ja Bono, jotka tuottivat yhteensä yli 1300 tulosta. Haun tuloksesta on eroteltu muihin kuin kyseessä oleviin perheisiin liittyvät ilmoitukset tai artikkelit ja tämä massa on taulukoitu kronologiseen järjestykseen. Taulukon avulla tarkastelen seuraavia asioita:

Päivämäärän ja lehden nimen perusteella selviää missä sirkukset milloinkin liikkuivat³³ ja muodostuiko vuosittaisia reittejä. Samalla voidaan tarkastella kiersivätkö sirkukset samoilla paikkakunnilla vai oliko kiertueissa eroja. Esiintymispaikka ja -tila kertovat oltiinko yhteydessä paikkakunnan markkinoihin, millaiset muut paikat olivat sirkusten esiintymisareenoita ja käyttivätkö kaksi sirkusperhettä samoja paikkoja tai tiloja. Tarkkailemalla millä nimellä sirkukset esiintyivät ja ilmoituksen allekirjoittajaa päästään pohtimaan sirkusten sisäistä dynamiikkaa³⁴ ja seuraamaan yhteistyökumppaniverkostoja. Lippujen hintojen vertailu kertoo miten erilaiset esitykset hinnoiteltiin, millaiset näytökset myytiin kalliimmalla ja kuinka sirkukset itse määrittelivät asiakaskuntaansa (säätyläiset/palkolliset/lapset vai pelkkä hintaero paikkojen mukaan).

Sirkuksessa musiikki on tärkeä osa kokonaisuutta ja toimii eräänlaisena hyvän laadun takuuna. Tarkastelen ilmoituksista oliko sirkuksella mahdollisuus omaan orkesteriin vai tehtiinkö yhteistyötä paikkakuntien orkestereiden kanssa. Edelleen esityksen laatuun vaikuttavat luonnollisesti esiintyjät. Ketä ilmoituksissa mainittiin esiintyjinä ja oliko mukana perheiden ulkopuolisia. Se kenet sirkus itse asettaa vetonaulan asemaan kertoo mielestäni siitä, mitä

³² Uotila, Merja, Tavallisuuden tavoittelua: prosopografia elämäkerrallisen tutkimuksen välineenä. Teoksessa H.Hakosalo, S.Jalagin, M.Junila & H.Kurvinen (toim), Historiallinen elämä: biografia ja historiantutkimus. Historiallinen arkisto 141, SKS.

³³ Käytän apuna Sanomalehdistön historiaa ja levikkitietoja, Tommila et al 1977

³⁴ Tämä pätee varsinkin naisjohtoiseen Bonon sirkukseen, jossa allekirjoittajat vaihtelivat.

sirkukset itse arvostivat ja millä argumenteilla he halusivat erottautua kilpailijoistaan. Esiintyjäläistä antaa osviittaa seurueen kulloisestakin koosta. Mikäli sirkusesityksistä on näkyvillä ohjelma, tarkoittaa se edelleen sitä miten sirkuksen itse kuvailivat sekä markkinoivat esityksiään ja mitä sirkuksen sisäisessä hierarkiassa laitettiin etusijalle³⁵. Tarkastelen esiintyjäläistoista myös sukupuolijakaumaa ja sitä millä eri argumenteilla eri esiintyjä markkinoitiin. Ohjelmasta selviää myös mitä muuta sirkuksen ohjelmistoon esityksen lisäksi saattoi kuulua: paini, arpajaiset, tanssi, leikkiä tms.

Sukupuolentutkimus on ollut näkökulmana englanninkielisissä sirkustutkimuksissa³⁶ ja se on kiinnostava näkökulma myös Bonojen ja Reimersien sirkusperheiden tarkasteluun. Hedenborg ja Pfister määrittävät Judith Butlerin teorian mukaisesti artikkelissaan sukupuolen sosiaalisen konstruktion prosessin tulokseksi sekä sellaiseksi instituutioksi, joka vaikuttaa elämän jokaiseen osa-alueeseen. Tässä konstruktiossa kehojen rooli on suuri, se on sosiaalisen olemuksen ruumiillistuma. Sukupuoli määrittyy näin tuottamisen ja tekemisen kautta. Judith Butlerin ajatuksen ydin sukupuolen esittämisestä on sirkusmaailmassa selkeästi havaittavissa maneesilla esitetyissä liioittelevissa eleissä ja ylikorostuneissa hahmoissa, joilla esiintyjän sukupuolta rakennetaan katsojan silmissä. Sirkuksen absurdissa maailmassa myös sukupuolella leikkiminen on ja on ollut mahdollista kuten esimerkiksi Yhdysvalloissa 1800-luvun lopulla kohua herättänyt taitoratsastaja (herra) Hodgini, jota markkinoitiin ja joka esiintyi naisena³⁷. Tarkastelen aineistoani sukupuolen ja sukupuolen esittämisen käsitteiden kautta kysyen millaisia mieheyksiä ja naiseuksia perhesirkukset markkinoivat ja esittivät.

1.4 Lähteet

Päälähteenäni ovat suomalaiset sanomalehdet vv. 1888–1910. Sirkustoimijat ilmoittivat ahkerasti saapumisestaan kunkin alueen lehdistössä. Tarkempi ohjelma painettiin usein

³⁵ Perinteisessä telttasirkuksessa esimerkiksi esitysten viimeinen numero on yleensä teknisesti ja taiteellisesti haastavin ja näin arvostetuin.

³⁶ Esimerkiksi Hedenborg & Pfister 2012, Assael 2005, Davis 2002, Tait 2005, Stoddart 2000, sekä Davis, Janet, Respectable female nudity, teoksessa *Circus Studies Reader* (toim. Tait ja Lavers) 2016, 173-198.

³⁷ Davis 2016, 192.

lehtisiin, joita ei ole tarkastelluista sirkuksista säästynyt. Sirkusjulisteita on säilynyt hajanaisesti vain muutamia.

Oikeudenkäyntipöytäkirjoja löytyy kahdesta tapauksesta. Louise Bono haastoi Edvard Reimersin oikeuteen Oulussa 1901 syyttäen Reimersiä tahallisesta teltan kaatamisesta.³⁸ Toinen oikeudenkäynti vuodelta 1907 liittyi Louise Bonon kuolleeseen lapseen, jonka hän oli haudannut sirkusteltan alle.³⁹ Pöytäkirjoista selviää sirkuskiertueen arkea ja muun muassa kiertueiden henkilömääriä. Tapauksista kirjoitettiin lehdistössä ja näin selviää yleisön asenne sirkuslaisia kohtaan.

Bonojen jälkeläinen, Louisen lapsenlapsi Berno Billing Pettersson, kirjoitti julkaisemattomat muistelmansa, joista selviää suvun sisällä kulkenut tarina saapumisesta pohjoismaihin. Sirkuslaisten omaa ääntä sekä tapakulttuuria saadaan kuuluviin myös painetuilla muistelmilla ja lehtihaastatteluilla, jotka kytkeytyvät 1800-luvun loppuun ja 1900-luvun alkuun.

Sirkusaiheen lähteitä metsästäessä ei ole voinut välttyä ajatukselta, että suuri osa sirkuslähteistöstä on edelleen suullisen perimätiedon takana ja vain asiaan vihkiytyneiden, tavallaan sirkuksen sisäpiiriläisten, saavutettavissa. Esimerkiksi se mistä lehdistä sirkuslaisten haastatteluja löytyy, mistä pohjoismaisesta pienpainatteesta löytyy minkäkin suvun sukupuu tai valokuvat eri artisteista kulkevat perimätietona ja perintönä yhdeltä keräilijältä toiselle. Lähin sirkusarkisto toimii Tukholmassa ja sekin pitkälti yksityisten sirkuslaisten keräilijöiden lahjoitusten turvin ilman yhteyttä viralliseen arkistolaitokseen.

Luvussa kaksi esittelen tutkimuksen päähenkilöt eli Bonojen ja Reimersien perheet, tarkastelen kiertävien perhesirkusten toimintamalleja sekä selvitän kiertue-elämän maantieteelliset ulottuvuudet. Luvussa kolme tarkastellaan kuinka perhesirkukset esiintyivät, millaisia sukupuolirooleja esitettiin sekä millainen oli perhesirkusten lasten asema osana sirkuselinkeinoa. Sirkusten esiintyjinä ja vetonauloina toimivat myös eläimet. Luku neljä kertoo millä tavoin perhesirkuksissa esitettiin eläimiä osana sirkusnumeroita sekä omana viihteenään eli eläinnäyttelyissä. Luvussa viisi tarkastellaan ihmis- että eläin esiintyjien ja yleisöjen välistä suhdetta. Sirkusten kulta-aika - kappale päättää tutkielman loppupäätöksiin.

³⁸ OMA, Oulun raastuvanoikeus, AI:223, 30.9.1901 § 751 ja 12.10.1901 § 780 + liitteet

³⁹ Lappeenrannan kaupunginarkisto. Louise Bonoa vastaan nostettu oikeudenkäynti, pöytäkirjat 30.4. ja 3.6.1907

2. LIIKKUVAT PERHEYKSIKÖT

2.1 Bonot ja Reimersit

(Päivämätön kuva Reimersien perheestä . Kuva: Cirkus Arkivet, Tukholma)

Akrobaatti Edvard Christian Anton Reimers (1862-1939), vaimonsa Mathilda (k.1920 Seinäjolle) ja pariskunnan kaksi tyttäätä Eugenia ja Ingeborg saapuivat Suomeen ensimmäistä kertaa vuonna 1888. Reimersit kiersivät Suomea perheenä aina vuoteen 1905 saakka ja

myöhemmin Edvard Reimers jatkoi tivolitoiminnan kanssa.⁴⁰ Vakituksena asuinpaikkana säilyi Ruotsi. Koko pieni perhe toimi sirkusartisteina, ryhmän nimi oli yksinkertaisesti Reimers ja isä Edvard toimi perhesirkuksen johtajana. Hirn mainitsee pienen sirkusseurueen saaneen heti Suomeen saavuttuaan mairittelevia arvioita lehdistössä ja seurueen mainitaan olevan parhaita, joita maaseutukaupungeissa saattoi nähdä. Suomalaisiin sirkushistorioitsijoihin eivät tee niinkään vaikutusta vanhempien taidot: Edvard-isän akrobatia, nuorallakävely ja hevostaituruus tai Matilda-äidin naisatleetin eli voimamiehen ura suurinta hämmästyttä herättävine temppuineen, vaan sirkuksen varsinaiseksi tähdeksi nostetaan tytär Ingeborg. Kautsutaiteilija eli notkeusakrobaatti Ingeborgin ”*taitavuuden ylitti vain hänen kauneutensa*”, hehkuttaa Hirn. Nuoren Ingeborgin harteilla on nähty lepäävän koko perhesirkuksen toimeentulo, sillä suomalaiset sirkushistorioitsijat näkevät Ingeborgin avioitumisen toiseen sirkukseen olleen syynä yleisövirran tyrehtymiseen.⁴¹ Reimersien leipä ei tullut ainoastaan sirkustaiteesta vaan he ilmoittivat joidenkin sirkusesitysten yhteydessä erilaisista muista viihdykkeistä kuten vahakabinetista (panoptikum)⁴² tai ampumaradasta⁴³ ja näistä tulikin Edvard Reimersin pääasiallinen kiertävän elämän tulonlähde perheen sirkustoiminnan hiivuttua.⁴⁴ Toinen tytär Eugenia esiintyi myös erilaisissa sirkusnumeroissa, mutta sisarensa veroista vetonaulaa hänestä ei tullut ja Hirn mainitsee hänen menehtyneen Ruotsissa ”jo varhaisella iällä”.⁴⁵

Perheeseen mainitaan yleensä kuuluneen neljä jäsentä, mutta Taivalsaari kertoo Reimersien olleen viisihenkinen perhe⁴⁶. Reimersien lehti-ilmoitusten perusteella perheestä esiintyi useimmissa tapauksissa neljä jäsentä. Vuonna 1900 lyhyen ajan perheen esittämässä ryhmäakrobatiassa mainittiin olevan viisi henkeä ja alkuvuodesta ilmoituksista löytyy 7-vuotias Ludvig Reimers, jonka nimi on ilmoituksissa vielä seuraavanakin vuonna, mutta sen jälkeen Ludvigia tai poikaa ei ilmoituksissa mainita.⁴⁷ Samoihin aikaan Aamulehti uutisoi

⁴⁰ Kansalliskirjasto, sanomalehdet 1888-1910.

⁴¹ Hirn 1982, 156, Nevala 2015, 27, Taivalsaari 2006, s. 23-24.

⁴² Esimerkiksi 12.11.1898 Pohjalainen, 5.5.1899 Åbo Underrättelser.

⁴³ Esimerkiksi Kaiku 8.9.1899, Pohjalainen 16.11.1901.

⁴⁴ Reimersin ilmoituksia tivolilaitteista ”*amerikkalainen ilmakeinu*” ja ampumarata esimerkiksi: Karjala 14.8.1908, Syd-Österbotten 3.7.1909, Tampereen Sanomat 28.5.1910, Nevala 2015, 27.

⁴⁵ Hirn 1982, s. 158.

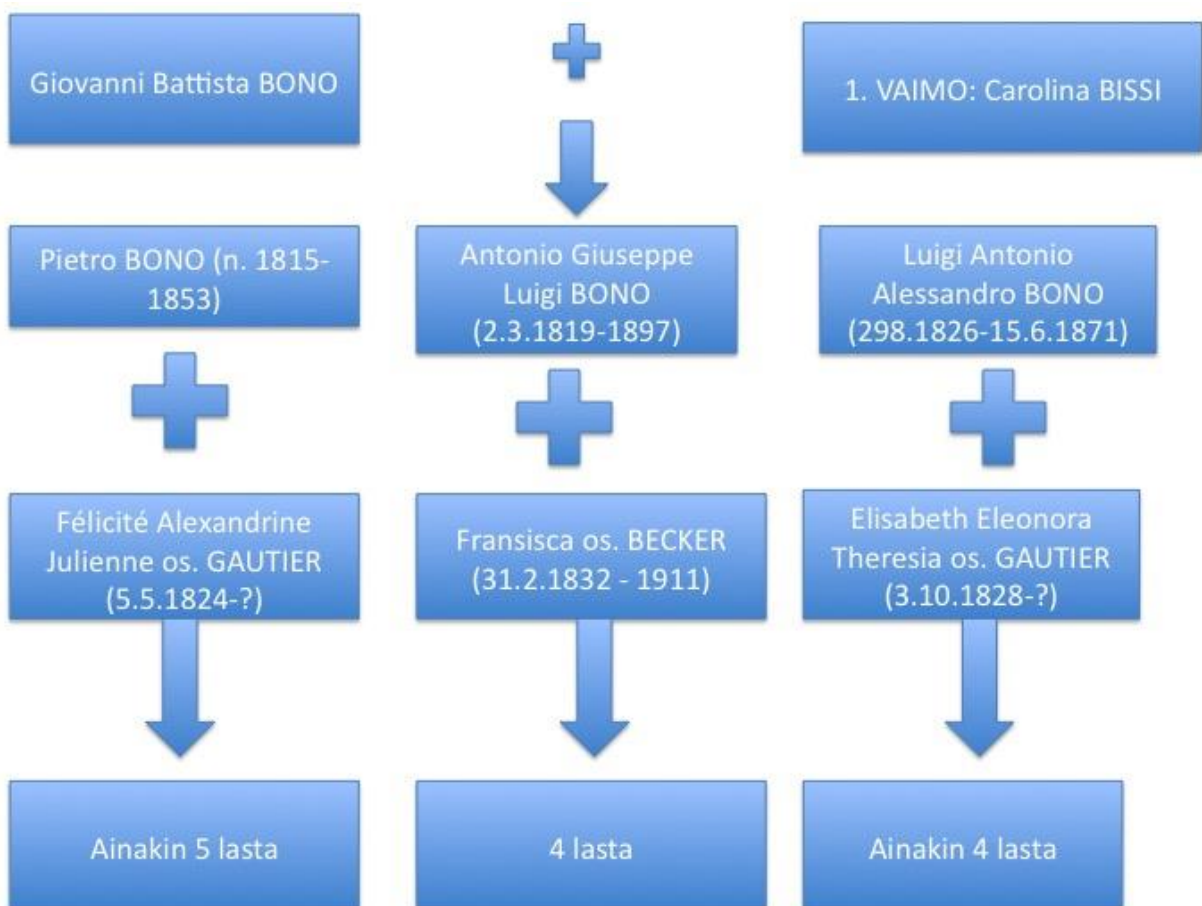
⁴⁶ Taivalsaari 2006, s. 23. Taivalsaari ei käytä teoksessaan lähdeviitteitä, joten mistä tieto viisihenkisestä perheestä on saatu, jää hämäriin.

⁴⁷ Kansalainen 23.3.1900, Vasabladet 16.11.1901, Savo-Karjala 29.11.1901.

Reimersien jättäneen jälkeensä Tampereelle yksinäisen pojan, jonka olivat ottaneet mukaansa Itä-Suomesta. ⁴⁸ Kuka Ludvig-poika oikeastaan oli ja mikä oli puolestaan Tampereelle hylätyn pojan tarina jäävät sanomalehtiaineistosta hämärään.

Reimersien perheen sisäisestä työnjaosta nousee esille, että Edvard Reimers toimi perhesirkuksen johtajana eli hän allekirjoitti sanomalehti-ilmoitukset ja nimitti itseään myös ilmoituksissa satunnaisesti tirehtööriksi. Perheen naiset esiintyvät ilmoituksissa ja satunnaisissa Reimersejä koskevissa sirkusarvosteluissa tai -uutisissa ainoastaan esiintyjinä.

Bonojen sirkussuku on laaja ja taiteilijanimien sekä samannimisten sukulaisten erottaminen toisistaan on vaikeaa. Vuonna 1990 ruotsalainen Circus Tidning julkaisi Gautierin sirkussuvun tietojen pohjalta Bonojen sukupuun, joka on koottu kirkonkirjoja, lehtiä ja sirkusilmoituksia hyödyntäen. Oheisten sukupuiden tiedot ovat peräisin artikkelista.

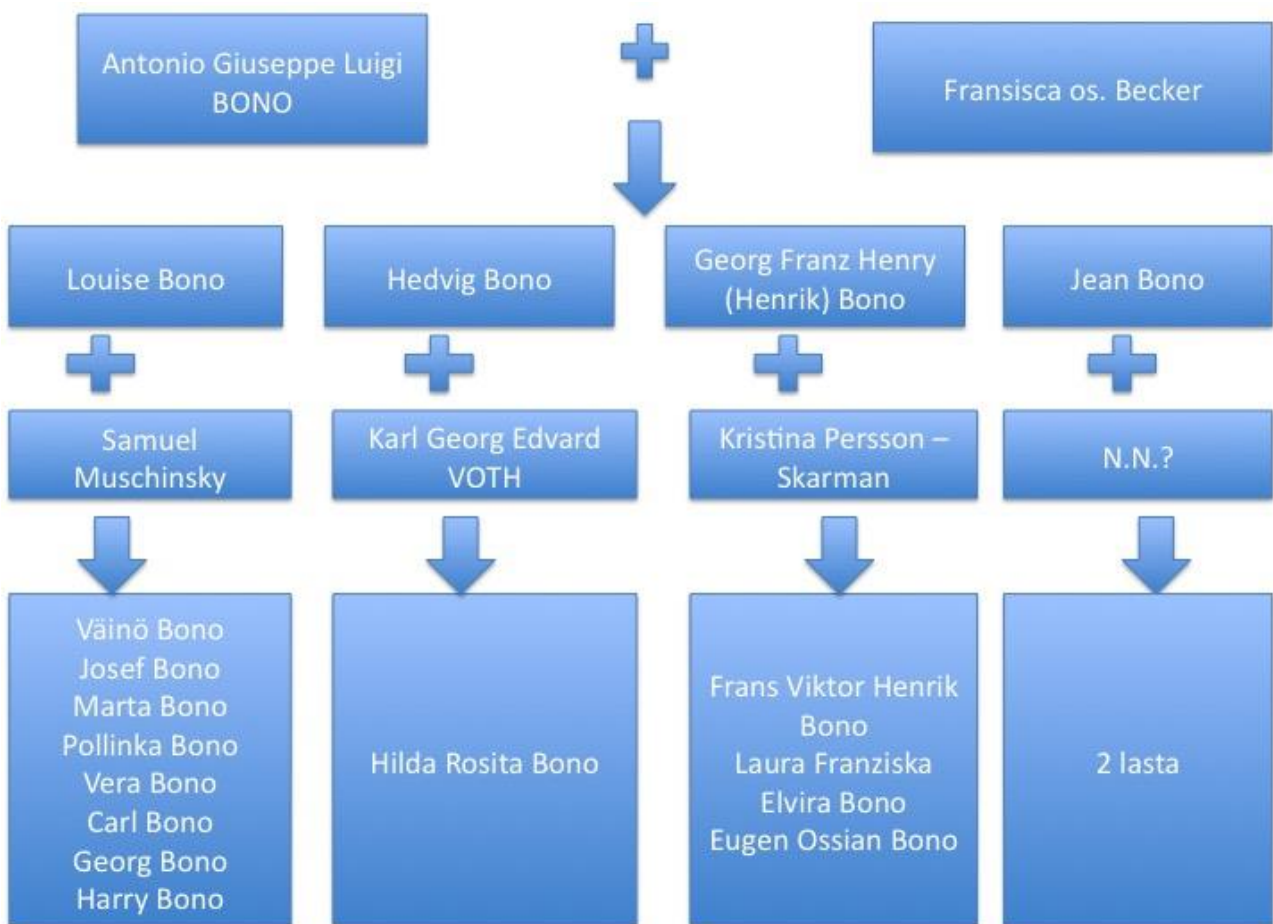

⁴⁸ Aamulehti 10.10.1900.

Bonojen sirkussuku on kotoisin Italiasta ja kolme veljestä Pietro, Antonio ja Luigi kiersivät 1840-luvulta lähtien Tanskassa, Norjassa ja Ruotsissa. 1840-luvulla Pietro ja Luigi menivät naimisiin Gautierin sirkussuvun tyttärien kanssa ja Antonio otti vaimokseen Saksassa sirkuksessa esiintyessään Fransisca Beckerin ja Antonio ja Fransisca saivat yhdessä neljä lasta.

49

Bonojen sirkusta veljensä Luigin kuoltua johtanut Antonio Bono johdatti väkensä Ruotsiin. Hänen kuoltuaan Sundsvallissa 1888 otti leskensä Franziska Bono (os. Becker n.1853-1911) sirkuksen johtaakseen ja toi osan perheestä Suomeen maaliskuussa 1890.⁵⁰ Franziska johti sirkusta Suomessa ensimmäiset vuodet, mutta antoi vähitellen vastuun tyttärelleen Louise Elisabeth Maria Bonolle (s. 1872 – kuolinaika ei tiedossa).⁵¹

⁴⁹ Cirkus Arkivet, Tukholma, Perno Billingin muistelmat. Billingin mukaan veljeksiä oli neljä Louis ja Luigi mainitaan erikseen, mutta Gautierin sukupuussa mainitaan vain kolme veljestä.

⁵⁰ Billingin muistelmat, Hirn 1982, 178.

⁵¹ Bonojen sanomalehti-ilmoitukset 1890- 1910, Nevala 2015, s. 27-35.

Gautierin sukupuuhun on merkitty kaikkien Antonion ja Fransiscan neljän lapsen kohdalle merkintä *"artist"* eli he kaikki esiintyivät sirkuksessa. On todennäköistä, että Louise Bonon sisarukset esiintyivät myös Fransiscan Suomeen tuomassa ryhmässä, mutta ainakin Henrikillä on mainittu olleen oma sirkus tai sirkusryhmä Venäjällä. Marta Bonon poika, Perno Billing kirjoittaa muistelmissaan, että Fransiscan ja Antonion toinen tytär Hedvig seurasi ryhmän mukana Suomeen myöhemmin ja että Jean Bono- niminen henkilö olisi toiminut *"impressariona"* eli eräänlaisena managerina tai sirkuksen johtajana.⁵²

Louise Bono tapasi puolalaisen Samuel Muschinskyn ennen Suomeen siirtymistä sirkuksen kiertäessä Ruotsissa. Kauppiaaksi mainittu Muschinsky lähti sirkuksen mukaan ja oli Louisen elämäkumppani, vaikkakaan he eivät koskaan menneet naimisiin, kihloihin kylläkin. Bonot olivat katolisen kirkon jäseniä ja Italian kansalaisia. Muschinsky vastasi Bonojen eläinkokoelman täydentämisestä ja johti myös omaa sirkus- ja eläinnäyttelytoimintaa Louisen johtaessa Bonojen nimellä esiintyvää perhesirkusta ja eläinnäyttelyä. Pariskunnalle syntyneiden lasten määräksi mainitaan lähteestä riippuen syntyneen kahdeksasta yhdeksään. Kolme lapsista menehtyi jo lapsuudessa. Lapsista kuuluisimmat Väinö ja Martha/Marta jatkoivat perheen perinteitä esiintyen jo pienestä pitäen.⁵³

Louise Bono vetäytyi taka-alalle sirkuksen johdosta lapsensa kuoleman ja sitä seuranneen oikeudenkäynnin jälkeen. Louise Bonoa syytettiin lapsenmurhasta Lappeenrannan raastuvanoikeudessa keväällä 1907. Oikeudenkäynnissä kävi ilmi, että Louise Bono oli kärsinyt keskenmenon, synnyttänyt kuolleen lapsen ja haudannut sen sirkusteltan alle.⁵⁴ Tapaus sai runsaasti julkisuutta lehdistössä ympäri Suomen.⁵⁵ Murhasyyte sekä epäsideellinen yhteiselämä avioliiton ulkopuolella synnytettyine lapsineen toivat esille epäluuloja ja halveksuntaa. *"Tällaisia 'taiteilijoita' ne sirkuslaiset owat ja niitä Mikkelissäkin niin lämpimästi suosittiin ihailtiin ja 'aploteerattiin'"*⁵⁶. Tapauksen ratkeaminen ja murhasyytteen raukeaminen

⁵² Cirkus arkivet, Cirkustidningen 1/1990, Cirkusfamiljen Bono, APU-lehti 14/1968; Laura Fransisca Elvira Bonon haastattelu, Perno Billingin muistelmat.

⁵³ Perno Billingin muistelmat, Lappeenrannan kaupunginarkisto, oikeudenkäyntipöytäkirjat 1907/ §167, § 205, liite § 205 Prestbetyg, Cirkustidningen 1/1990, Wiipurin Sanomat 15.8.1896/ ilmoitus Elisabet Bonon eläinnäyttelystä läänissä.

⁵⁴ Lappeenrannan kaupunginarkisto, oikeudenkäyntipöytäkirjat 1907/ §167, § 205.

⁵⁵ Itä-Suomen Sanomat 2.5.1907, Kansan Lehti 5.5.1907, Lahden Lehti 6.5.1907, Etelä-Suomi, Keski-Savo ja Työläinen 7.5.1907, Vapaus 11.5.1907, Kansalainen 15.5.1907.

⁵⁶ Vapaus 11.5.1907.

eivät saaneet vastaavaa julkisuutta, vain lyhyen uutisen yhdessä lehdessä.⁵⁷ Heikki Nevala tulkitsee Louise Bonon joutuneen lehdistön uhriksi ja järkyttyneen myös lapsen menettämisestä pahoin.⁵⁸ Louise Bonon allekirjoitukset sirkusta markkinoivissa lehti-ilmoituksissa päättyvät jo lokakuussa 1906⁵⁹ ja sen jälkeen ilmoitukset allekirjoitettiin veljekset Bono, Bono johtokunta tai Bono tirehtööri. Louise Bono jatkoi mitä todennäköisimmin työskentelyä sirkuksessa, hän esiintyi ainakin hevosten kouluttajana ennen kohua⁶⁰, mutta ainakaan lehti-ilmoituksissa häntä ei enää esitetty johtajana.

Rautatieliikenteen kehittyessä Fransiscan ja Louisen osa Bonojen suvusta hankki talon Kouvolan seudulta, josta matka kulki rautateitse eri puolille Suomea ja säännöllisesti myös Pietariin. Venäjällä oli todennäköisesti osa Bonojen esiintyvää perhettä ja ainakin Henrik Bonon vaimo Kristina lapsineen asui Helsingissä vuoden 1907 tienoilla. Bonojen kiertävä eläinnäyttely teki perheestä ainutlaatuisen ja tunnetun. Bonot eivät lehti-ilmoituksissaan mainostaneet ampumarataa tai vahakabinettia, mutta nekin kulkivat tämän miltei tivolitoimintaa järjestävän perheen mukana.⁶¹

⁵⁷ Östra Finland 10.6.1907.

⁵⁸ Nevala 2015, 30.

⁵⁹ Viimeinen Louise Bonon allekirjoittama lehti-ilmoitus löytyy Eteenpäin lehdestä 6.4.1907.

⁶⁰ Lappeenrannan kaupunginarkisto, oikeudenkäyntipöytäkirjat 1907/ §167, § 205.

⁶¹ APU –lehti, Elvira Bonon haastattelu 14/1968, Taivalsaari 2006, s. 27, Nevala 2015, s. 27-29

2.3. Bonojen ja Reimersien kiertueet

(Reimersien sirkus Ruotsissa 1905. Kuva: Cirkus Arkivet, Tukholma)

Reimersien perhesirkus saapui Suomeen ensimmäisen kerran vuonna 1888 ja viimeiset Edvard Reimersin allekirjoittamat sanomalehti-ilmoitukset löytyvät vuodelta 1910.⁶² Sirkus Reimers, taiteilijaseura Reimers, voimistelu, baletti ja pantomiimiseurue Reimers, Reimersin joukkio ja yleisemmin Truppe Reimers tai Reimers seura kiersi Suomea yhtenäisimmin kevästä 1898 myöhäissyksyyn 1902. Ennen vuotta 1898 ja vuoden 1902 jälkeen sirkuksen ilmoituksissa oli useita taukoja, jotka vaihtelivat noin kahdesta aina kymmeneen kuukauteen. Pisin Suomen tauko kesti vuosia, sillä Reimersit eivät esiintyneet Suomessa vuosina 1893–1896 eivätkä vuonna 1903.⁶³ Pidempien taukojen aikana Reimersit esiintyivät luultavasti jossakin muualla, todennäköisimmin Ruotsissa tai Venäjällä, kuten kiertelevät sirkusseurueet yleensäkin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. 1800-luvun lopussa ruotsalaisille ja kaukaisemmillekin sirkusryhmille oli kannattavampaa siirtyä esiintymään Pietariin Suomen kautta, sillä

⁶² Heikki Nevala mainitsee Reimersin olleen vielä tivolilaitealalla 1930-luvulla.

⁶³ Liite 1, Reimersien kiertueet Suomessa sanomalehti-ilmoitusten perusteella.

rajamuodollisuudet olivat näin helpompia kuin suoraan Ruotsista siirryttäessä.⁶⁴ Vuonna 1900 Reimersit ilmoittivat itse sirkusmainoksessaan esiintyneensä Pietarissa ja nauttineensa siellä suurta suosiota aina Ranskan presidentin myöntämää mitalia myöten.⁶⁵ Perhesirkuksen itä-länsi suuntaisista matkoista kertoo myös se, että pidempien taukojen jälkeen ensimmäiset sirkusesityksiä markkinoivat ilmoitukset löytyvät joko länsirannikolta tai itä-Suomesta. ⁶⁶ Reimersien Suomessa tapahtuneet esityskierteet poikkesivat eri vuosina. Oli vuosia, jolloin perhe esiintyi vain yhdessä kaupungissa muutamien esitysten ajan, esimerkiksi vuonna 1892 perhe pistäytyi Suomessa ainoastaan muutamien esitysten ajaksi elokuisessa Turussa ja vuonna 1904 Reimersien sirkustaiteesta saivat nauttia ainoastaan oululaiset syyskuussa.

⁶⁴ Nevala 2015, 2-4.

⁶⁵ Kansalainen 11.4.1900.

⁶⁶ Liite 1, Reimersien kierteet Suomessa sanomalehti-ilmoitusten perusteella.

(kuva: Mentzer, Thure Alexander von, Geografisk och historisk karta öfver Finland till skolornes bruk, Åbo: J.W. Lilja & co 1866⁶⁷)

Kuva havainnollistaa Reimersien vuoden 1900 kiertueen, jolloin perhe ilmoitti sirkusesityksistään 55 ilmoituksella. Talviaikana esiintymispaikkoina toimivat esimerkiksi vapaapalokuntien tai työväenyhdistyksen tilat⁶⁸. Kesäaikana esityspaikaksi ilmoitettiin telta tai pelkkä tontin nimi. Vuosi alkoi tammikuussa Jyväskylän seudulta, kevätpuoli vietettiin Porissa ja Raumalla, kesän alussa perhe pysähtyi Tammisaaressa ja Hangossa. Seuraava merkintä löytyy alkusyksystä, kun perhe on siirtynyt itä-Suomeen ja esiintyy Viipurissa,

⁶⁷ Kansalliskirjasto, Aarno Piltzin karttakokoelma [205], julkaisun pysyvä osoite <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015KKrt005955000>.

⁶⁸ Esimerkiksi Suomalainen 12.1.1900, Kansalainen 23.3.1900.

Joensuussa ja Lappeenrannassa elo-syyskuussa. Lokakuun alkupäivinä Reimersit mainostivat ainoastaan kerran Tampereella ja lokakuun lopusta joulukuun perhe esiintyi Viipurissa.⁶⁹

Reimersien esiintymiset sirkusperheenä Suomessa loppuivat vuoteen 1905. Tämän jälkeen ei löydy ilmoituksia, joissa olisi mukana koko perhe. Vuonna 1907 Edvard Reimers esiintyi taitoratsastajana⁷⁰ ja siirtyi vuodesta 1908 eteenpäin kiertämään markkinoita tivolivälineidensä ”amerikkalaisen ilmakiikon” ja ampumaradan kanssa⁷¹. Ampumarata, panoptikum, diorama, elokuvat tai kinematografi mainitaan satunnaisesti Reimersien ilmoituksissa aina vuodesta 1898⁷² vuoteen 1901, jolloin tivolivälineet mainitaan, kun Reimersit eivät esiintyneet minkään muun ryhmän kanssa. Vuodesta 1908 eteenpäin ilmoitukset sisältävät ainoastaan kutsun huvitteluvälineisiin.

⁶⁹ Liite 1: Reimersien perhesirkuksen esiintymiset sanomalehdistössä julkaistujen ilmoitusten perusteella.

⁷⁰ Etelä-Suomi 6.4.1907, Borgåbladet 4.5.1907.

⁷¹ Esimerkiksi Karjala 14.8.1908, Satakunnan Sanomat 23.8.1908, Syd Österbotten 3.7.1909, Västra Finland 16.10.1909, Jakobstad 12.11.1910.

⁷² Esimerkiksi Kansalainen 16.7.1898, Wasa Nyheter 12.11.1898, Åbo Underrättelser 5.5.1899, Wiipurin Sanomat 7.11.1900 ja Laatokka 2.2.1901.

Kuvassa on havainnollistettuna Bonojen kiertue vuodelta 1895. Bonot mainostivat itseään 13 sanomalehti-ilmoituksessa pääosin gymnastiikki ja eläinnäyttely tai varieteeseura ja eläinnäyttely tai sirkus-varietee-teatterina. Alkuvuodesta Itä-Suomessa esiintymispaikkana toimivat työväenyhdistyksen tilat⁷³, mutta jo maaliskuisessa Lappeenrannassa esiintymispaikaksi viritettiin telta Rantatorille⁷⁴ ja myöhemmin samassa kuussa Mikkeliin. Seuraava Bonon seurueen ilmoitus nähdään vasta heinäkuun lopussa, jolloin seurue on Helsingissä. Elokuusta lokakuuhun Bonot pysyttelevät Kotkan ja Viipurin seudulla.

⁷³ Esimerkiksi Savonlinna 8.2.1895.

⁷⁴ Lappeenrannan uutiset 2.3.1895.

Marraskuussa seurueen ilmoituksia ei löydy suomalaisista lehdistä. Joulukuussa seurue kutsuu yleisöä teltaansa Joensuun torille.⁷⁵

Bonon nimellä tai allekirjoituksella löytyvissä lehti-ilmoituksissa on kahdesta kuuteen kuukauteen kestäviä taukoja Suomen osalta vuosittain ja vuonna 1900 ei ilmoituksia ollut ollenkaan. ⁷⁶ Taukoja selittää todennäköisesti samat syyt kuin Reimersienkin tapauksessa: kiertueet veivät Suomen ulkopuolelle. Toinen mahdollisuus on, että laaja perhe on hajaantunut esiintymään pienemmissä kokoonpanoissa muihin sirkuksiin. Ensimmäiset vuodet Bonojen sirkuksen johdossa oli perheen Suomeen tuonut Fransisca Bono, jonka nimi löytyy miltei jokaisen ilmoituksen allekirjoittajana aina syksyyn 1896 saakka. Poikkeuksena ovat yhteistyökumppaneiden kanssa tehdyt esitykset, jotka allekirjoitettiin yleensä yhdessä yhteistyökumppanin kanssa. Vuonna 1892 on yhden ilmoituksen allekirjoittanut H. Bono⁷⁷ ja toisen allekirjoittajana löytyy S. Bono⁷⁸. Nämä kaksi ilmoitusta voivat olla Fransiscan sirkuksesta erillisen Bonojen ryhmän esitysilmoituksia tai Fransiscan johtaman sirkuksen mainoksia. H. Bono voi olla Fransiscan lapsista Hedvig tai Henrikiksi kutsuttu Georg. S. Bono ilmestyy allekirjoittajana seuraavan kerran vuonna 1905, jolloin hän esiintyy Urheiluareena Tanijan tirehtöörinä, sirkuksesta mainostetaan lehdessä 12 hevosen ja viiden taiteilijan kokoonpanona, jonka vetonaulana toimii sirkuspainija, atleetti Berkowitch⁷⁹. Gautierin kirjoittama Bonojen sukupuuei tunne S. Bonoa, joten sen perusteella voi olla mahdollista, että kyseessä on Samuel Muschinsky, joka käyttää Bonon nimeä. Useista Bonojen sirkuksista todistaa se, että toisella Fransisca Bonon pojista, Georgilla, jota sanottiin Henrikiksi, oli tyttärensä muistelmien mukaan Venäjällä oma sirkusryhmänsä⁸⁰.

⁷⁵ Karjalatar 14.12.1895.

⁷⁶ Liite 2, Bonojen sirkuksen ja eläinnäyttelyn kiertueet Suomessa sanomalehti-ilmoitusten perusteella.

⁷⁷ Västra Nyland 18.3.1892. Ilmoituksen on allekirjoittanut H. Bono ja Didier Gautierin Bonojen sukupuun mukaan hän on ainoa mahdollinen allekirjoittaja.

⁷⁸ Kaiku 9.10.1892.

⁷⁹ Kotkan Uutiset 9.7.1905.

⁸⁰ APU-lehti no 14, 1968, s. 33-34. Elvira Bonon haastattelu. Laura Fransiziska Elvira Bono oli Georg Franz Henry Bonon ja Kristina Persson-Skarmanin tytär.

Yllä on kuvattu ensimmäinen vuoden esiintymispaikat, kun Bonojen ilmoituksissa mainitaan ainoastaan eläinnäyttely. Bonot ilmoittivat vuonna 1897 eläinnäyttelystään 26 kertaa eri sanomalehdissä. Ilmoituksissa mainostetaan ainoastaan eläinnäyttelyä ja sen mittavaa lajivalikoimaa, joka on kasvanut noin 80 eläimeen⁸¹. Ensimmäinen ilmoitus löytyy maalikuun alusta Mikkelistä ja vuoden aikana ilmoituksia löytyy maantieteellisesti varsin laajalta alueelta. Pohjoisin ilmoitus löytyy Iisalimesta, jonne eläinnäyttelyn vuosi päättyy. Sanomalehti-

⁸¹ Hämeen Sanomat 28.8.1897.

ilmoitusten osalta vuosi 1897 näyttöytyy selkeänä, sillä kahta poikkeusta lukuun ottamatta eläinnäyttelymainokset kulkevat Louise Bonon nimen alla.

Seuraavina vuosina eläinnäyttelyiden osalta Louise Bonon lasten isän, Samuel Muschinskyn eläinnäyttelyiden ilmoituksia ja uutisia löytyy muutamia. Muschinskyn ja Bonojen nimellä kulkevien eläinnäyttelyiden johtamisesta on vaikea saada selvää. Esimerkiksi Bonojen nimellä Kotkassa kulkeneet eläinnäyttelyt uutisoidaan kuitenkin Samuel Muschinskyn omistamina.⁸² Turussa Samuel Muschinskyn nimellä markkinoitu näyttely seuraa Bono & Muschinskyn eläinnäyttelyä vuonna 1899.⁸³ On mahdollista, että eläinnäyttelyitä on pidetty samaan aikaankin, joten Bonojen sirkus- ja eläinnäyttelyiden mukana kiertävä ryhmä ja Bonojen perhekunta on voinut jakaantua ainakin kahdeksi eri toimijaksi, sillä vuonna 1910 Kajaanin lehti uutisoi ”*Musinskin*” pitämästä eläinnäyttelystä, jossa yhteistyökumppaniksi mainitaan Antoniuksen sirkusryhmä⁸⁴.

2.1 Kiertävä elämäntyyli oli sirkusten välistä yhteistyötä

Syksyyn 1894 Bonot kiersivät sirkuksena, varieteena tai sirkusvarieteena yhteistyössä Stücken/Stycken nimisen sirkusryhmän kanssa. Ensimmäiset eläinnäyttelyilmoitukset löytyvät vuoden 1895 alusta ja ne allekirjoittivat vielä Fransisca Bono. Louise ja Fransisca vuorottelivat eläinnäyttelyilmoitusten allekirjoittajina aina vuoteen 1898 saakka, minkä jälkeen Louise siirtyi eläinnäyttelyiden johtoon. Eläinnäyttelyilmoitusten vilkkaimmat vuodet ovat 1896–1901. Vuoden 1902 tauon jälkeen Bonot palasivat, mutta aluksi ”*Urheiluareena*” nimellä, myöhemmin suosittiin nimityksiä ”*Hevossirkus*” tai ”*Hippodrom*” ja niiden johdannaisia. Vuodesta 1902 vuoteen 1910 ei eläinnäyttely Bonoa näy sanomalehtiaineistossa, mutta Samuel Muschinskyn toiminta on jatkunut todennäköisimmin koko tuon ajan, sillä vuonna 1902 hänet tavataan Sirkus Pohjolan ilmoituksen allekirjoittajana⁸⁵ ja vuonna 1910

⁸² Bonojen ilmoitukset: Kotkan Sanomat 2.-17.4.1898. Samuel Muschinsky mainitaan eläinnäyttelyn omistajana ilmoituksissa kuolleen boakäärmeen lahjoittamisessa kotkalaiselle koululle Hufvudstadsbladet 20.4.1898, Östra Finland 21.4.1898 ja Fredrikshamns Tidning 23.4.1898.

⁸³ Bono & Muschinskyn eläinnäyttelyn ilmoitus Åbo Tidning 27.5.1899, Muschinskyn eläinnäyttelyn ilmoitus Åbo Underrättelser 10.6.1899.

⁸⁴ Kajaanin lehti 5.12.1910.

⁸⁵ Uusi Aura 10.5.1902.

hänet mainitaan uutisessa, jossa kerrotaan kuinka hän muiden muassa teki valituksen Kajaanin markkinoiden yhteydessä telttapaikoista perityistä hinnoista⁸⁶. Tapauksesta kirjoitettiin useassa sanomalehdessä⁸⁷, joista yksi nimesi ”*Musinskin*” elokuvia näyttäväksi yrittäjäksi⁸⁸ ja toinen eläinnäyttelyn pitäjäksi⁸⁹, joten toiminnassa oli monta osa-aluetta ja kaupunkien keräämien telttamaksujen pienentämiseksi ilmoitettiin se ala, jolla oli pienimmät maksut.

Sekä Reimersit että Bonot tekivät yhteistyötä erilaisten kiertävien ryhmien kanssa. Tehtiin yhteistyötä, jossa ilmoitukset olivat molempien yhteistyösirkusten nimissä tai sitten yksittäiset taiteilijat tai taiteilijaparit (veljekset, siskokset, vanhempi-lapsi-parit) tulivat Bonojen tai Reimersien sirkuksen nimen alle. Tarkasteluajankohtana Bonojen yhteistyösirkusryhmiä olivat Syversen⁹⁰, Stycken/Stücken⁹¹, Farin⁹², Antonio⁹³ ja Schuboi⁹⁴. Yksittäisiä taiteilijoita, jotka nimettiin Bonojen ja Bonojen ja yhteistyösirkusryhmien kanssa oli v. 1890–1910 noin 60 henkilöä. Erilaisia sirkuspareja tai pienempiä ryhmiä mainittiin puolestaan 11. Sirkusparien, pienten ryhmien ja yksittäisten artistien nimillä markkinoitiin esityksiä myös eläinnäyttelyiden yhteydessä, jolloin nimi oli yksinkertaisesti eläinnäyttely tai menageri. Yhteistyöryhmien kanssa tehdyt näytökset puolestaan markkinoitiin pääosin sirkus-, varietee- tai hippodrom -nimillä. Paini oli ohjelmassa ainakin vuodesta 1898 lähtien aina vuoteen 1910 asti. Miespainijoita, jotka mainittiin Bonojen ilmoituksissa nimeltä, oli 24 henkeä.

Reimersien osalta sirkukset tai sirkusryhmät, jotka mainittiin mainosilmoitusten allekirjoituksissa tai otsikoissa olivat Caesar⁹⁵, Kreuter⁹⁶, Leijonankesyttjä Charles Klein tai

⁸⁶ Kaleva 1.12.1910, 2.

⁸⁷ Esimerkiksi Kaleva 1. ja 9.12.1910, Kansan Tahto ja Turun Sanomat 2.12.1910, Kotka Nyheter 3.12.1910.

⁸⁸ Turun Sanomat 2.12.1910.

⁸⁹ Kaleva 9.12.1910.

⁹⁰ Wasa Tidning 7.7.1893.

⁹¹ Yhteistyötä tehtiin vuonna 1893 Turusta Kotkaan suuntautuneella kiertueella elokuusta marraskuuhun: Åbo Tidning 30.8.1893, Hämeen Sanomat 23.9.1893, Fredrikshamns Tidning 21.10.1893, Kotkan Sanomat 18.11.1893.

⁹² Uusi Suometar 27.7.-6.8.1895.

⁹³ Kotka Nyheter 29.10.1904, Salmetar 10.12.1904, Pohjois-Savo 30.12.1904, Borgåbladet 21.1.1905.

⁹⁴ Mikkelin Sanomat 29.3.1907.

⁹⁵ Helmi-maaliskuussa 1899; Kansalainen 13.2.1899, Satakunta 11.3.1899 ja loka-marraskuussa samana vuonna; Vasabladet 21.10.-2.11.1899 ja Suomalainen 12.1.1900.

⁹⁶ Björneborgs Tidning 25.3.1899 sekä marras-joulukuussa samana vuonna; Pohjalainen 4.11.-20.12.1899.

Leijona sirkus⁹⁷, Antonio⁹⁸, Sportsällskapet Ozevy⁹⁹ ja Olsenien sirkus¹⁰⁰. Yksittäisten artistien tai parinumeroita esittävien artistien kanssa tehtiin yhteistyötä luonnollisesti silloin kun esiinnyttiin yhteistyössä jonkun edellä mainitun sirkusryhmän kanssa, mutta toisinaan myös silloin, kun Edvard Reimers kokosi isomman joukon oman Reimersien sirkus tai Reimersien hippodromo nimen alle. Yksittäisiä nimeltä mainittuja artisteja löytyy lehtiaineistosta 27 henkilöä, joista 11 oli sirkuspainijamiehiä ja pieniä sirkuspareja tai muutaman hengen ryhmiä kahdeksan kappaletta.

Bonojen ja Reimersien sirkukset eivät olleet toisilleen tuntemattomia, he osuivat ajoittain samoille markkinoille ja työskentelivät myös yhdessä muutamia kertoja. Reimersit esiintyivät osana Bonojen sirkusohjelmaa vuonna 1898¹⁰¹. Ryhmien artistit myös vierailivat toistensa sirkuksissa. Louise Bonon puoliso Samuel Muschinsky esiintyi Reimersien ryhmän kanssa ainakin Viipurissa vuonna 1902¹⁰² ja vuonna 1904 Edvard Reimers esiintyi taitoratsastajana Bonojen vetämässä Hippodromossa¹⁰³.

Sirkusperheiden kiertue-elämä oli monisyistä ja oman vaikeutensa varsinkin Bonojen perhekunnan seuraamiseen tekevät monet nimet, jonka alla toimintaa tehtiin, esimerkiksi Samuel Muschinskyn nimi oli vaikea kirjoitettava ja hänet tavataan niin Musinskina kuin Marschinskynäkin. On todennäköistä, että Louise Bonon ja Samuel Muschinskyn eläinnäyttelyt ja sirkukset kiersivät eri paikkakunnilla samaan aikaan. Reimersit esiintyivät perheyksikkönä muissa sirkuksissa, Bonot puolestaan olivat kooltaan isompi ryhmä, joka ennemmin palkkasi muita omiin riveihinsä.

⁹⁷ Itä-Suomen Sanomat 18.8.1900 – 22.9.1900.

⁹⁸ Aamulehti 2.10.1900, Wiipurin Sanomat 18.11.1900.

⁹⁹ Vasabladet 5.7.1902.

¹⁰⁰ Kaiku 18.7.1902, Perä-Pohjolainen 26.7.1902, Perä-Pohjolainen 31.7.1902. Vuonna 1903 ei Reimerseistä ole ilmoituksia Suomessa ollenkaan, vuonna 1904 he tekevät paluun yhdessä Olsonien kanssa syksyllä Oulun seudulle Kaiku 9.9.1904, Louhi 13.9.1904, Kaleva 14.9.-17.9.1904.

¹⁰¹ Kotkan Sanomat 2.4.1898, Kotka Nyheter 16.4.1898.

¹⁰² Wiipuri 9.3.1902

¹⁰³ Etelä-Suomi 6.4.1907.

3. PERHEET MANEESILLA

3.1 Sukupuolten esittäminen

Bonojen näytösten osalta esittäjän nimi ja tätä kautta myös sukupuoli ilmoitettiin 125 ilmoituksessa, oli kyseessä sitten lapsi tai aikuinen. Miesesiintyjät mainittiin 265 kertaa, naisesiintyjä puolestaan 114. Voiko tällaisesta miesenemmistöstä sitten päätellä, että maneesi täyttyi miesesiintyjistä tai että miehet olivat arvostetumpia esiintyjä kuin naiset? Naiset saattoivat myös olla ainoita, joita ilmoituksissa nostettiin esiin ja tällaisia ilmoituksia Bonoilta löytyi 34. Miesten suurta määrää ilmoituksissa selittää osaltaan painikisat, joissa painijoiden nimet kirjoitettiin aina ilmoituksiin. Aina ei erikseen ilmoitettu kuka minkäkin sirkuslajin tulee suorittamaan, mutta miehet nousivat areenalle voimistelijoina eli akrobaatteina, hauskuuttajaklovneina, ilma-akrobaatteina ja eläintenkesyttäjinä. Naiset toimivat pitkälti myös akrobaatteina ja eläinnumeroissa, mutta Bonojen sirkusten ilmoituksissa heitä ei mainita ilma-akrobatian eikä klovnerian esittäjinä. Aineistosta löytyy lukuisia ilmoituksia, joissa mainitaan ainoastaan ilma- ja permantoakrobatia, mutta esittäjien nimiä ei ole sanomalehtiin painettu.¹⁰⁴

Reimersien sirkuksessa naisartistien osuus sirkusilmoituksissa oli puolestaan suurempi kuin miesten. 123 ilmoituksessa, jossa käytettiin artistien nimiä, mainittiin naiset 226 kertaa, miehet puolestaan 156 kertaa. Reimersien perhe oli naisvaltainen, esiintymässä oli kolme tyttöä/naista ja niissä esityksissä, joissa ei tehty yhteistyötä jonkin muun sirkuksen kanssa perheen esityksissä ainoa miespuolinen perheenjäsen oli tirehtööri, isä Edvard Reimers. Perhe esitti permantoakrobatiaa yhdessä ”Truppe Reimers” nimellä ja lisäksi jokaisella perheenjäsenellä oli omat soolonumeronsa.¹⁰⁵

Matilda ja Edvard Reimersin päiväämättömässä yhteisessä artistikuvassa nähdään nuori pariskunta esiintymisasuissaan. Voimanainen Matilda istuu tuolilla, Edvard seisoo hänen vieressään pitäen toista kättään vaimonsa olkapäällä ja katsoo vaimonsa alaviistoon. Matildan katse ei ole suuntautunut kameraan eikä mieheensä, vaan kulkee kuvan reunan yli. Perhepotrettimaisesti pariskunnasta kumpikaan ei hymyile. Huomio kiinnittyy pariskunnan pukeutumiseen, puvut ovat malliltaan miltei identtiset lyhyine hihoineen ja lahkeineen. Ruumiiden ääriviivat ovat selkeästi näkyvillä molempien tiukoissa asuissa ja paljasta ihoa on

¹⁰⁴ Bonojen sirkusilmoitukset Suomen sanomalehdistössä 1890-1910.

¹⁰⁵ Reimersien sirkusilmoitukset Suomen sanomalehdistössä 1888-1910.

runsaasti näkyvillä niin säärissä kuin käsivarsissakin. Molempien puvut on koristeltu, Edvardin puvun päntiessä ja lyhyiden housujen lahkeissa on ornamenttimaisia kasviköynnöskuvioita, Matildan kostyymiä puolestaan koristavat pitsi ja helmet. Tasa-arvoisen puvustuksen rinnalla Edvardin määräävä seisoma-asento vaimoon alaspäin suunnattuine katseineen tuntuu alleviivaavan valta-asemaa. Puvustus on varmasti aikanaan ollut hämmentävä, sillä ruumiin ääriiivojen tai säärten paljastaminen ei ollut yleisössä istuville lainkaan tavallista. Puvustuksen tehtävänä on ollut tietoisesti kutkuttaa katsojien mielikuvitusta ja tarjota silmänruokaa, mutta yhtälailla tiukalla ja niukalla vaatetuksella on ollut käytännölliset syynsä tehtävien fyysisten sirkustemppeujen turvallisuuden vuoksi.

Kuva: Matilda ja Edvard Reimers, päiväämätön, Cirkus Arkivet, Tukholma.

Suhtautuminen sirkusesiintyjiin vaihteli sukupuolen mukaan, maaseutujen markkinasirkukset eivät kirvoittaneet aikakauslehdistöstä sukupuolen esittämiseen liittyviä reaktioita, mutta pääkaupungin sirkuslaitoksia ja sirkusesiintyjiä luonnehdittiin vilkkaasti. Sirkus sai pilalehdistössä nimekseen esimerkiksi ”säariooppera”. Teatterimaisessa ympäristössä esitetty varieteeta ei mielletty yhtä syntiseksi kuin sirkusta, tästä todistaa v. 1903 Tuulispää: *”Helsingin kerma on kyllä koettanut viihdyttää varieteesta nälkäistä sieluaan Kaivopuistossa ja Hagassa, mutta niissä paikoissa ei ole ollut tarpeeksi sitä ehta trikoovarieteeta, joka menee luihin ja ytimiin. Mutta nyt on sirkus. Ja sinne sitä kai koko Helsinki tekee pyhiinvaelluksia joka ilta, jotta viimeinkin saisivat tyydytetyksi säariooppera himonsa.”*¹⁰⁶ Naurupilleri-lehti vuodelta 1910 kertoo kaskun *”Sirkuksessa”*, jossa Helsingin sirkuksessa vieraileva maalainen ei ymmärrä taputtaa sirkuksessa nuorallakävelijä naiselle, koska ei tykkää turhasta käsien taputuksesta, mutta mielellään voisi tuota *”pröökkynää”* taputella. Juttu on höystetty pilakuvamaisella nuorallatanssijan kuvalla, jossa naisella on tiukka vaatetus, korostuneen muodokas lantio eikä selvää vaatepartta.¹⁰⁷

Sirkusnaisiin rakastuminen oli yleinen teema huumoripitoisissa sirkuspakinoissa. Tuulispää runoilee sirkuksesta vuonna 1907 näin:

”Miss Tilly kun ratsasti arenallen,

Minä jouduin hassusti pihkaan,

Kun tuulispäänä lens hevonen,

Ihan paljaasta lystistä hihkaan.

Minä lemmin häntä ja – ratsuaan:

*Olis munkin mieleni ajelemaan..”*¹⁰⁸

Hupilehti Kurikka kertoi säännöllisesti arvostelijoidensa käynneistä sirkuksessa. Vuonna 1907 nimimerkki –ri kirjoittaa taitoratsastajattarista *”Se kaunis neiti, joka hypittää itseään muutaman vikurisen hevoskaakin selässä, ei ole muuta kuin kaunis. Minä häntä tarkastelin oikein tuntijan silmällä ja nautin sanomattomasti siitä tarkastelusta, mutta en rakastunut – en vaikka mieli teki. Susikos siinä vaan lienee, että niin kävi.”* Tuulispään Ammattitarkastaja todistaa myös Taiteen temppeli palstallaan syyskuussa 1907, kuinka Helsingissä esiintynyt taitoratsastajatar

¹⁰⁶ Tuulispää 4.9.1903.

¹⁰⁷ Naurupilleri 1.1.1910.

¹⁰⁸ Tuulispää 8.3.1907.

*"on ennättänyt valloittaa koko sirkusyleisön, pienimmästä puotipojasta aina komeimpaan sapeliniekkaan asti".*¹⁰⁹

Paradoksaalisesti sirkusnaisiin suhtautumista valottaa parhaiten tarina naiseksi pukeutuneesta miehestä. *"Hän rakasti sirkusnaista"* on kertomus, joka ilmestyi ensin sanomalehti Aurassa vuonna 1889 ja muutamia sanankäänteitä muunnellen Työmiehen illanvietto: Suomen työväen viikkolehdeissä 1903. Sukupuolen karrikoidussa esittämisessä paljastuu, millainen on oletettu tähtiesiintyjänä toimiva sirkusnainen. Sukupuoli on näin sosiaalisen konstruktion tulos, jossa kehon rooli sosiaalisen olemuksen ruumiillistumana on suuri. Sukupuoli rakentuu näin tuottamisen ja tekemisen kautta.¹¹⁰ Judith Butlerin teoria sukupuolen esittämisestä on riemastuttavasti havaittavissa maneesilla esitetyissä liioittelevissa eleissä ja ylikorostetuissa hahmoissa, joilla esiintyjän sukupuolta rakennetaan katsojan silmissä. Sirkuksen absurdissa maailmassa myös sukupuolella leikkiminen oli mahdollista¹¹¹ ja siihen *"Hän rakasti sirkusnaista"* varoittaa myös miehiä lankeamasta.

Tarinan kertojan ääni varoittaa miehiä rakastumasta kauniisiin sirkusnaisiin ja kertoo kuinka heidän olisi syytä arvostaa perheiden tavallisia tyttäriä, jotka eivät käy julkisissa töissä. *"Operettinainen pyörii ja hyörii näyttämöllä kaasuliekin valossa lyhyissä hameissa, jotka sallivat luonnonominaisuuksien päästä niin suureen kunniaan kuin mahdollista. Sirkusnainen kävelee teräslangalla meidän hattujemme yläpuolella ja kun kaunista kapinetta pitää katsella niin monelta puolelta kuin mahdollista, löytyy monta ihmistä, jotka mieluummin katselevat sitä alhaalta käsin."* Posti, - sähkö- tai puhelinlaitoksella työskentelevät naiset puolestaan voivat tuoda esiin luonteidensa kauneuden: kärsivällisyyden, järjestelmällisyyden ja arvokkaan käytöksen. Puodeissa ja ravintoloissa palveluammateissa olevia naisia puolestaan voi arvostaa sujuvasta puhetavasta tai sievistä käsistä. Mutta kotona olevilla naisilla ei ole *"muuta kuin hyveensä, viattomuutensa, käherryssaksensa ja miellyttävä olemuksensa"* joten heidän on vaikea *"iskeytyä kiinni miehiin, jotka mielellään nykyään liukuvat tiehensä, senkin heittiöt"*. Siksi kirjailija kertoo opettavaisen tarinan sirkusnaisista. Tehtaanjohtajan poika, nuori *"vaprikööri"* Hanson oli saalis avioliittomarkkinoilla, mutta ei kelpuuttanut seurapiiriensä tarjoamia

¹⁰⁹ Kurikka 15.10.1907/ Sirkus, Tuulispää 13.9.1907/TaiteenTemppeli, Sirkus.

¹¹⁰ Sukupuolen rakentumisesta sirkuksessa on pohdittu Judith Butlerin "Hankala sukupuoli" teoksessaan esittämän sukupuolen esittämisen suhteen sirkusmaailmassa mm. Hedenborg & Pfister 2012, 32-33, 45, Assael 2005, Davis 2002, Tait 2005.

¹¹¹ Yksi esimerkki oli Yhdysvalloissa rautatiesirkuksessa taitoratsastajattarena esiintynyt Hodgini, jota markkinoitiin naisena ja joka esiintyi naisena. Davis 2016, s. 192.

vaimoehdokkaita, vaan ihastui kaupunkiin saapuneen sirkuksen tähteen. *”Nuoressa Hanssonissa oli kylläkin miestä suojelemaan itseänsä kadulla vastaan tulevia sulottaria vastaan, mutta kun sulotar käveli katon rajassa teräslangan päällä ihonvärisissä säärystimissä neljä metriä yläpuolella hänen nenänipukkaansa, silloin ei nuori Hansson voinut pidättää itseään vaan telefoneerasi kotiin palvelustytölle, että hän aterioitseekin ulkona sinä iltana, eikä tule ollenkaan kotiin illastamaan.”* Neiti Fransiska oli ihanaksi mainittu sirkustirehtöörin tytär, nuoralla tanssija ja taitoratsastaja. Vuoden 1889 tarinaversio kuvailu menee vielä pidemmälle: *”Joskin neiti Fransiska oli wihättävä jo silloin kun seisoj ja isoilla warpaillaan raapiskeli nuoralla oli hän sitä nytkin kun kalliit turkikset waluiwat pitkin hänen herttaista, nuoren näköistä wartaloansa mitä uusimman kuosin mukaan tehtyinä seurustelupukuna, renkailla ja jalokivillä koristettuna”.* Lyhyet hiukset, tummat loistavat silmät ja syvä alttoääni, kävelytyyli *”liukas kuin naarasleijonan”* sekä *”hymynsä kuin kesäyön auringon kajastus”* hurmasivat päivällisen aikana tehtaanjohtajan pojan niin, että hän alkoi lupaila yhteistä tulevaisuutta – tokikin odotettuaan, että esiliinana toiminut neidon äiti oli kylläisenä torakahtanut. Yhteisen tulevaisuuden vakuuttelujen käydessä äänekkäiksi mamma heräsi *”Was ist das? Joks hen on polvilla sinu edess? Jukuliut! Temhän on vasta ensimeinen ilta. Saakuri sentään, mine pite sanoa papall’, ette meiden pite hankki oikea flikka sirkukseen, ettei sinu, Frans tarvitse olla vetovoiman nuorill’ herroil.”* Näin järkyttyneelle vapriköörille selvisi, että sirkus ei tule toimeen ilman johtajan tyttäätä, joten Frans-pojan tuli sellaista näytellä. Asian selvittyä miehet paiskasivat kättä ja löivät asian leikiksi, mutta vaprikööri pyyhkäisi silti kyyneleen silmäkulmastaan. Tarina päättyy toteamukseen kuinka kuukautta myöhemmin tehtaanjohtajan poika nai kupariseppän tyttären.

112

Ajatusta sirkuksesta yhteiskunnan peilinä on yleisesti käytetty akateemisissa sirkustutkimuksissa ja tämän tarinan paljastuu ympäröivän yhteiskunnan asenteita ja olettamuksia sirkusmaailmasta.¹¹³ Selkein on varoitus miehiä ihastumasta sirkuksen mukana kiertäviin naisiin. Tässä uhkakuvana käytetään äärimmäistä keinoa: nainen osoittautuukin mieheksi, joten heteronormatiiviselle ajankuvalle oikea ratkaisu on välittömästi hylätä

¹¹² Aura 7.4.1889, Työmiehen illanvietto: Suomen työväen viikkolehti 1.1.1903.

¹¹³ Ajatus sirkuksesta yhteiskunnan peilinä on myös akateemisissa sirkustutkimuksissa yleisesti käytetty Paul Bouissacin teoria. Katso esimerkiksi Davis 11, lainaa ja viittaa: *”[The circus] is a kind of mirror in which the culture is reflected, condensed and at the same time transcended; perhaps the circus seems to stand outside the culture only because it is at its very center”* Bouissac, Circus and culture: A semiotic Approach. Bloomington: Indiana University Press 1976, 9.

ihastuminen mahdottomana. Mielenkiintoista tarinassa on se, että välittömästi salaisuuden selvittyä siirrytään miesten väliseen rehtiin kanssakäymiseen ilman kaunan kantamista, paiskataan kättä ennen eroamista. Kiintoisaa on myös se, että tehtaanjohtajan poika tuntee kuitenkin pientä kaiherrusta ratkaisustaan eli pyyhkii salavihkaa kyyneleen poskeltaan asian selvittyä.

Tarinan kautta päästään kiinni siihen, mikä tekee sirkusnaisesta vastustamattoman. Esiintyminen ylhäällä päiden yläpuolella, paljastava esiintymisasu, rohkea hymyily ja viehkeät, eläimellisillä kielikuvilla kuvailtava liikehdintä tekevät esiintyvän naisen kertakaikkisen vastustamattomaksi miehille niin, että kuten tarinan nuori vaprikööri, he menevät ihastuksesta aivan sekaisin. Tässä tapauksessa kunniallisesti: tehtaanjohtajan poika tarjoaa parasta mitä hänellä on eli avioliittoa kanssaan. Mutta edes nousevan porvariston jälkeläiselle ei ole suotavaa hullaantua kiertävällä elämäntavalla itsensä ja perheensä elättävään naiseen, joka esiintyy julkisesti, vaan tarinan opettavaiseksi lopuksi nuori tehtailijan poika naikin nopeasti käsityöläisen tyttären.

Sirkusmaailmasta luodaan "*Hän rakasti sirkusnaista*"-tarinassa kuva, jossa sirkuksessa tulee aina olla vetonaulana viehättävä nainen, tirehtöörin tytär. Tarinan tapauksessa nuorimman pojan tulee esittää naista, jotta sirkukseen tulee tarpeeksi katsojia ja perhe pysyy leivässä. Tirehtöörin tyttären sirkuslajit ovat nuorallakävely ja taidersastus, jotka perinteisesti pysyivät pitkälti sirkussukujen jälkeläisilleen opettamina taitoina.

Porvarilliseen ja yläluokkaiseen katsojakokemukseen liittyy myös käsitys naisten toimimisesta moraalinvartijoina ja siveyden perikuvina. Vuonna 1894 Brittiläisen National Vigilance Associationin siveyskampanjassa ja laajemminkin moraalireformisteille akrobatia assosioitui samaan kategoriaan näyttelijättärien ja tanssijattarien kanssa eli ammatiksi, joka alarvoisuudessaan hipoi prostituution rajoja. Pelko naisakrobaattien syöjätärmäisestä uhasta nuorten miesten siveydelle näyttäytyy siinä olettamuksessa, että esitykset olisi suunnattu miesyleisölle. Retoriikka siveettömydestä yhdistyy 1800-luvun antiseksualistiliikkeeseen, joka etsi tapoja järjestää heteroseksuaalisen moraalin uudelleen. Antisensualisteille miehin nautinto tarkoitti naisten siveettömyyttä. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna naisakrobaattien esitykset olisivat olleet tarkoitettuja miesyleisöille. Mietittiin, voiko yksikään hyveellinen

nainen seurata moisia esityksiä. Myös mieskatsojat kommentoivat naisesiintyjien flirttailua yleisön kanssa sopimattomaksi, seksuaalisesti häpeilemättömäksi ja ahnaan saalistavaksi.¹¹⁴

Rautatiesirkusten maailmassa valkoiset naiset esitettiin tyyppiesimerkkeinä sivistyneestä urheilullisesta naiseudesta ja värilliset naiset puolestaan elävinä malleina, joiden avulla koulutettiin katsojia eri maista ja roduista. Sirkusesityksiä – ja rodullisia näyttelyitä – mainostettiin puhtaina, moraalisisina ja hienostuneina. Davis kuitenkin mainitsee useaan kertaan, että tämä mainostus tehtiin alleviivatusti silmäniskujen kanssa, jotta kenellekään ei jäänyt epäselväksi seksuaaliset vihjaukset ja että mieskatsojille silmänruokaa olisi tarjolla. Naispuolisista esiintyjistä myös kerrottiin elämäntarinoita, rakkaustarinoita lehdistölle eli heistä rakennettiin tarkoituksella tietynlaista naiskuvaa.¹¹⁵ Se mistä lehdille ei kerrottu, olivat kyky harjoitella rankasti, liikkuvaan elämäntapaan sopeutumisen haasteet, itsenäisyys ja yrittäjähenkisyys, jotka esimerkiksi Gils luettelee naisartisteille tarpeellisiksi ominaisuuksiksi¹¹⁶.

Kuten kiertävissä sirkuksissa oli tapana, oli Bonojen ja Reimersien sirkuksissa esiintyneillä miehillä paljon liikkumavaraa esittämiensä sirkusnumeroiden suhteen. Paitsi sankarilliset vaaroja ja kuolemaa uhmaavat temput tai akrobaattiset taidonnäytteet maassa tai ilmassa oli heillä myös hauskuuttajan rooli klovneina¹¹⁷. Miesesiintyjien esittämää ylivertaista fyysiseen voimaan perustuvaa maskuliinisuutta kuvaavat esimerkiksi ilmoituksissa esiintyneet kehotukset tulla yrittämään samaa kuin esiintyjät. Jos paikallinen pystyi tekemään saman, luvattiin hänelle rahapalkkio.¹¹⁸ Useimmiten paikallisia haastettiin sirkuspainiin. Akrobaattien, voimamiesten ja painijoiden koettiin myös tarjoavan parhainta miehisen ruumiinharjoituksen mallia nuorille pojille.

Suuret yhdysvaltalaiset rautatiesirkukset on mielletty miehiseksi areenoiksi, patriarkkaalisesti johdetuiksi, järjestelmällisiksi ja hierarkkisiksi laitoksiksi.¹¹⁹ Samantyyllisiksi on myös laskettu suuret eurooppalaiset sirkuslaitokset. Siitä huolimatta sirkusartistinaisten sanotaan olevan

¹¹⁴ Assael 2005, 118-121

¹¹⁵ Davis 2016 173-175

¹¹⁶ Gils 2012, 3-5

¹¹⁷ Esimerkkejä miesten suorittamista sirkusnumeroista: Lappeenrannan uutiset 4.4.1891/ Bonojen ilmoitus, klovneria, Sanomia Turusta 27.8.1892 / Reimersien ilmoitus, sirkus nuorallakävely, jongleeraus, Borgåbladet 17.1.1903/ Bonojen ilmoitus, lentävä trapetsi, Lahden lehti 31.10.1903, akrobatia trampoliinilla, Louhi 11.6.1904/ Bonojen ilmoitus, baletti.

¹¹⁸ Esimerkiksi Uusimaa 8.5.1907, Bonojen ilmoitus.

¹¹⁹ Davis 2002,

ensimmäisiä emansipoituneita naisia, jotka yhdistivät maskuliiniseksi mielletyn uskaliaisuuden feminiiniseksi merkittyyn sulokkuuteen ja naisten rooli maneesin ulkopuolellakin olisi poikennut ajan perinteisistä sukupuolirooleista.¹²⁰ Tämä saattaa olla totta puhuttaessa esimerkiksi hevosaursastajattarista, sillä he edustivat sirkuksen aristokratiaa, joskus jopa sirkuksen ulkopuolistakin aristokratiaa. Onko kysymys sitten sirkuksen koosta tai jokaisen sirkuksen omasta yksilöllisyydestä? Davis mainitsee, että suurissa amerikkalaisissa rautatiesirkuksissa naiset olivat miehisen hallinnan alla, isän, puolison tai sirkuksen johtajan asettamissa puitteissa.¹²¹ Samansuuntaisen päätelmän tekee myös Gils väitöskirjassaan ”*Women who fly: Aerialists in modernity 1880–1930*”. Hän toteaa ilma-akrobaattien ja ilmaesiintyjien toimineen patriarkaalisesta viihdeteollisuuden ja laajemmin kulttuuristen miehen ja naisen ruumiita koskeneiden rajoitusten sisällä.¹²² Näiden rajojen sisällä sirkustaiteilijat toteuttivat erilaisia strategioita sukupuolen esittämisessä. Bonojen ja Reimersien perhesirkusten suhteen voi todeta sirkuslajien periytyvän sukupolvelta toiselle ja ammattioppi tuli suoraan vanhemmilta. Sirkustaitojen rakentuessa esiintymisnumeroksi on hyvin todennäköistä, että oppi yleisön houkuttelemiseen sukupuolen esittämisen eri tavoilla tuli myös perintönä. Urheilusuorituksiin vertautuvat akrobatianumerot myytiin yleisölle kauniiden naisten tai ihanteellisen rakenteen omaavien miesten vartaloilla, jotka esitettiin ympäristöissä kuten markkinoilla tai erillisissä huvitilaisuuksissa, joissa sosiaalinen kontrolli sekä yläluokkaiset tai porvarilliset käytössäännöt eivät olleet terävimmillään.

3.2 Sirkusnaisten taito ja voima

Assael näkee yleisön kiinnostuksen nähdä naisakrobaattien esityksiä kumpuavan kiinnostuksesta seksuaalisuuteen, urheilullisuuteen ja vaaraan. Naisakrobaattien esitysten vastaanotto oli ristiriitaista, ei ainoastaan vaaraelementin vuoksi, mutta myös siksi, että esitysten oletettiin olevan riettaita. Ilma-akrobaattien keinuminen yleisön yläpuolella esimerkiksi paljasti ennennäkemättömän paljon naisruumiista. Epäilemättä monet katsojat näkivät myös naisten vaatetuksen erotisoituvan entisestään, kun ilma-akrobatiaa suoritettiin

¹²⁰ Hedenborg & Pfister 2012, 44.

¹²¹ Davis 2016, 183.

¹²² Gils 2012, 160.

yhdessä miesten kanssa. Naisen julkinen näkyvyys olikin merkittävää, ei paitsi vähäpukeisen kehon takia vaan koska naisen odotettiin myös olevan vastuussa esityksen glamourista.¹²³

Tarkastelen sirkusten naisesiintyjä Reimersin perhesirkuksen tähtien akrobaatti Ingeborgin ja voimanasena esiintyneen Matilda Reimersin kautta. Bonojen sirkuksessa esiintyi myös naisia erilaisissa tehtävissä, mutta Reimersien perheessä naisten osuus esiintyjistä oli sanomalehdistöstä kerätyn lehtiaineiston valossa suhteellisesti suurempi.

Ingeborg Reimers kasvoi perhesirkuksensa varsinaiseksi naistähdeksi. Hänen erityisalaansa oli notkeusakrobatia, jonka hän aloitti jo pienenä taaperona ja kasvoi arvostetuksi akrobaatiksi, jonka naimisiinmeno toiseen sirkukseen mainitaan olleen merkittävänä syynä Reimersien perhesirkuksen menestyksen hiipumiseen. Sisar Eugenia oli lapsena mukana näytöksissä, mutta hänen mainitaan menehtyneen jo nuorella iällä. Ingeborgin akrobatianumeroiden kirjoon kuului notkeusakrobatia, koko perheen voimin tehdyt permantoakrobatian muodot sekä korkean tangon päässä suoritettut voimisteluliikkeet.

Mistä tahansa säädystä käsin tarkasteltuna tyypillinen suomalaisen naisen asu poikkesi huomattavasti sirkusesiintyjänä toimivien naisten esiintymisasuista. Suomalaisille naisille mainostettu pukumalli peittää naisen vartalon kaulasta varpaan kärkiin asti ja sirkusesiintyjien hihattomat ja lahkeettomat esiintymispuvut muistuttivat lähinnä alusvaatteita minimalistisuudellaan. Yhdysvalloissa ja Euroopassa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun sirkusyleisöä kiehtoi ja järkytti alastomiksi mielletyt naisakrobaatit. Naisvartalot verhottiin molemmin puolin Atlanttia vielä täyspitkiin hameisiin ja pitkähihaisiin paitoihin, joten esimerkiksi jo polvipituinen hame herätti siveellisyyden vartijat, saati sitten kehoa myötäilevät lyhythihaiset ja lyhytlahkeiset tai -helmaiset vaatteet ilman korsetteja.¹²⁴ Puvustuksen taustalla on ensisijaisesti turvallisuus: ilma-akrobatian tai minkään muun akrobatian tekeminen liikettä kahlitsevissa korseteissa tai pitkien helmojen kanssa ei ole mahdollista. Stoddartin mukaan rajoja rikkovaa naisten ilma-akrobatia numeroissa ei ollut ainoastaan puolialaston naisvartalo, mutta myös se tosiasia, että naiset pystyivät heikommiksi mielletyillä kehoillaan tekemään aivan samat temput kuin miehetkin ilman teknisiä helpotuksia.¹²⁵

¹²³ Assael 2005, 114-119.

¹²⁴ Davis 2016 173-174, Tait 2005, 20.

¹²⁵ Stoddart 2000, 175.

Avertissement.

Härmed får jag tillkännagifva att jag denna dag i handlanden **W. Husbergs** gård vid salutorget öppnat ett

Kappmagasin

och ber få innesluta i ärade allmänhetens åtanke ett väl sorteradt lager af **Damkappor** såväl af eget som utländskt fabrikat.

Kapptyger.

Svarta ylle & siden klädnings-tyger samt

Garnityrer,

och hoppas jag genom goda varor och moderata priser tillvinna mig ärade kunders förtroende.

Wasa den 15:de juni 1889.

Otto Kinberg.

Vasen kuva: *Esimerkki suomalaisille naisille mainostetusta pukutyypistä, 22.6.1889 Vasabladet, s. 1. Oikealla: Ingeborg Reimers, päiväämätön, Cirkus Arkivet, Tukholma*

Ingeborg Reimersin päiväämättömässä kuvassa hän poseeraa esiintymisasussaan valokuvausstudiossa. Hiuksissa on kukkasia ja viereisen pylvään päälle on aseteltu myös kasveja. Poseerauksesta, kuvan asettelusta ja hiustyylistä voi saada vaikutteita antiikin jumalatar-hahmoista. Hihatton ja lahkeeton puku poikkeaa räikeästi viereisen kuvan naisille suunnatusta pukumuodista.

Varsinainen kannatteleva voima Reimersien perhesirkuksessa tuntui olevan voimainen Baronett eli perheen äiti Matilda. Hän oli aloittanut uransa ensin notkeusakrobaattina, mutta Suomessa niitti mainetta atleetinäytöksillään eli nostamalla painoja, miehiä tai hevosia sekä jongleeraamalla rautapainoilla¹²⁶, mitkä olivat poikkeuksellisia sirkusnumeroita naisen esittämäksi Suomessa. Heikki Nevala mainitsee esimerkiksi teoksessaan *Huvielämän kiertolaisia, Kotimainen sirkus ja tivolitoiminta 1900–1950* vain toisen samaan aikaan esiintyneen voimaisen, painijana toimineen Anna Anthoniuksen (o.s. Eskolin n. 1882–1924).

¹²⁶ Matilda Reimersin voimamerot mainitaan Reimersien sirkusilmoituksissa vuosina 1891-1904. Esimerkiksi: *Wiborgsbladet* 30.5.1891, *Kotkan Uutiset* 17.4.1898, *Kansalainen* 13.2.1899, *Suomalainen* 12.1.1900, *Hangö* 16.5.1901, *Vasabladet* 1.7.1902, *Kaiku* 9.9.1904.

Hän esiintyi ainakin vuodesta 1900 vuoteen 1907. Ennen sirkusuraansa hänen mainitaan toimineen voimistelunopettajana.¹²⁷

Kuva: Matilda Reimers, päiväämätön, Cirkus Arkivet

Sukupuolta ja sirkusta käsittelevissä artikkelissaan Hedenborg ja Pfister toteavat, että heikompi sukupuoli eli termi "weaker sex", oli yleinen käsitys naisista 1800-luvulla. Vaikka naiset saivat pikkuhiljaa oikeuksia: laillinen täysivaltaisuus, oikeus kirjoittaa laillisia sopimuksia, omistaa omaisuutta ja (joissakin maissa) toimia ammatissa niin kauan kuin eivät olleet naimisissa, ei heillä ollut useinkaan pääsyä korkeampaan koulutukseen tai akateemisiin arvoihin, he olivat poliittisen päätäntävällän ulkopuolella ja perhelait antoivat vastuun perhettä

¹²⁷ Nevala 2015, s. 20.

koskevista asioissa miehille. Ennen kaikkea naisten ja tyttöjen toimintamahdollisuuksia rajoittivat kulttuuriset säädyllisyysnormit ja muoti.¹²⁸

Heikompa sukupuolta haluttiin vaalia voimainponnistuksilta ja vaaroilta.¹²⁹ Tokikin tämän voidaan katsoa käsittävän lähinnä porvaris- ja yläluokkaisia naisia, sillä työläis- ja maaseudun naiset tuskin voimainponnistuksilta välttyivät. Huolimatta naiseen liitetystä käsityksistä, 1800-luvun loppua kohti yhä kasvava määrä naisia alkoi harjoitella voimistelua ja urheilua. Erityisen epäfeminiiniseksi ja naisia alentavaksi koettiin kilpaurheilu¹³⁰.

Reimersien esityksistä kertovissa lyhyissä lehtijutuissa tai arvosteluissa ei yleensä nosteta voimaisen esiintymisiä erikseen esiin eikä niitä ainakaan kauhistella. Vuonna 1898 Vaasan esiintymisten yhteydessä Matilda Reimersin esiintyminen kirvoitti Vasabladetin lyhyessä artikkelissa myönteistä palautetta ja hänet mainitaan ensimmäisen luokan taiteilijana, jonka uusia ja yllättäviä voimainponnistuksia yleisön soisi vielä runsaslukuisamminkin tulla seuraamaan¹³¹.

Vaikka jotkut katsojat näkivät ilma-akrobaattien taiteen seksuaalisesti provokatiivisena, toiset näkivät sen merkinä naisellisesta terveydestä ja jopa vapaudesta. Eräs naisakrobaatti vastasi esityksen sopimattomuuskritiikkiin jättämällä kommentoimatta siveellisyyttä kokonaan ja keskittyi kertomaan kuinka terveellinen hänen elämäntapansa on. Kysyttäessä taitelijattaren kantaa tyttöjen voimistelunopetukseen, hän vastasi kuinka hän itse ei ikinä sairasta ja kuinka terveellinen hänen ateriointiohjelmansa on. 78-kiloisena atleettisena, lihaksikkaana figuurina hän poikkesi radikaalisti viktoriaanisista hauraan naisvartalon ihanteista ja hienon naisen merkinä pidetystä nirsoilevista ruokailutavoista. Assael näkee, että akrobaatin lihaksikas kunto puhui samaa kieltä ajan hengessä fyysisen yliveraisuuden kääntyessä järjestelmäksi kurista, järjestyksestä ja tarkkuudesta. Myös Gild näkee tarkastelemansa yhdysvaltalaisen ilma-akrobaatti Charmionin esimerkin rohkaisseen naisten uudenlaista ruumiillista toimijuutta juuri lihaskunnon, terveellisen ruokavalion, säännöllisen harjoittelun ja korseteista luopumisen avulla.¹³²

¹²⁸ Hedenborg & Pfister 2012, 33-34

¹²⁹ *ibid.*

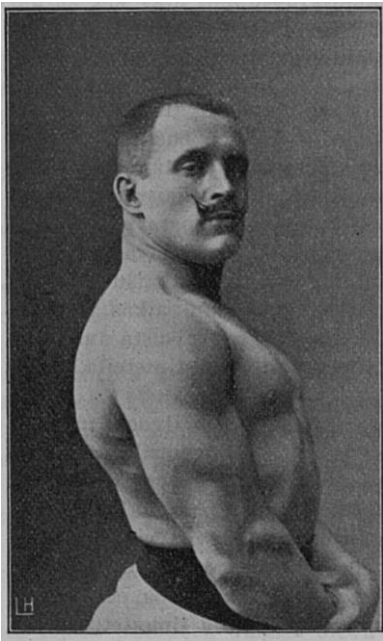
¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ Vasabladet 29.11.1898.

¹³² Assael 2005, 122-125, Gild 2012, 159. Assael viittaa ilma-akrobaattiin, joka taiteilijanimi oli Zaeo. Artisti joutui, koska hänen lihaksikasta vartaloa esittäville kuvillaan markkinoitiin

3.3 Miehet katseen kohteena, sirkuspainin huuma

Helsingin sirkuksessa keväällä 1906 esiintynyt painija William Moor-Smanensky on esimerkki ajan miespainijaihanteesta, josta kerrottiin, että *"hän on ruumiinmuodoltaan harvinaisen kauniisti kehittynyt mies, enemmän voimistelijan kuin atleetin muotoinen mies, ja että hänen koko esiintymisensä varsinkin näyttämön ulkopuolella on vaatimaton, hieno ja tosisivistyneen arvoinen."*¹³³

Kuva: 1.4.1906 Suomen Urheilulehti no 3, s. 48.

Bonojen ja Reimersien sirkusilmoituksia tarkastellessa törmää samaan ilmiöön kuin Yhdysvaltojen suurten rautatiesirkusten miesten markkinoinnin suhteen. Lähinnä lihaksikkaat sankarit saivat nimensä ilmoituksiin pelottomien tai ylivertaista taitoa vaativien temppejensa yhteydessä, satunnaisesti myös voimatemppejen.¹³⁴ Sekä Bonojen että Reimersien sirkuksia

sirkusta ja kuvia vastaan brittiläinen National Vigilance Association nosti sensuurikampanjan 1890-luvulla. Gildin tutkiman Charmionin oikea nimi oli Laverie Vallée, hän esiintyi trapetsitaiteilijana vaudevillateattereissa New Yorkissa 1900-luvun alussa.

¹³³

¹³⁴ Esimerkiksi Reimersin sirkuksessa: *"ekvilibristiska produktioner på en 30 fot lång stålträdslina utföres af herr Reimers"* / Hangö 9.5.1901 tai *"uppträdande af hr Reimers i trapez"* / Östra Finland 6.6.1891. Bonojen sirkuksessa: *"I trapetsen - hr. Stycke"* Åbo Tidning 2.9.1893, *"Herr Bono uppträder då i sina berömda kraftprof och lyfter på engång 3 fullvuxna hästar, hvilket för första gången utföres här i Wiborg"* Wiborgs Nyheter 23.5.1903, Davis 2002, 163-166.

tarkastellessa tulee esiin sirkuspaini, joka oli aluksi satunnaisesti mukana molempien sirkusten ohjelmistossa, useimmiten muiden sirkusryhmien kanssa työskennellessä. Vuodesta 1905 alkaen sirkuspaini ilmaantuu molempien sirkusten mainosilmoituksiin yhä useammin ja Bonojen sirkuksen sanomalehti-ilmoitukset kesällä ja alkusyksystä 1909 koostuivat lähinnä pelkistä Helsingin lähistöllä pidettyjen painikilpailuiden ilmoituksista.¹³⁵ Yksi Bonon suvun jäsenistä toimi painijana Helsingissä Siltasaassa Cirq Noveaun kuuluisissa painikilpailuissa vuonna 1907¹³⁶ ja Suomen Urheilulehden listatessa yli 20 sirkuspainijaa, nousee Bono kuuden parhaimman painijan joukkoon.¹³⁷ Siinä missä akrobaatit ja muut sirkusmiehet esiintyvät erityislaatuksella taidolla, olivat painijoiden esitykset lähempänä urheilijoita. Vaikka paini oli oma erityinen ilmiönsä avaa sen tarkastelu suomalaista näkökulmaa maneesilla esiintyvien trikooasuisiin miehiin katseen kohteena.

”Sirkuksessa on nyt naikkosilla joulu. Niin paljon pulskia miehiä, että jesta poo. Passaa niitä katsella! Enkä ensinkään ihmettele, että eräskin edessäni istuva, pyylevä naikkonen syvään veti henkeään tekohampaittensa välistä, kun painijain jäntevä joukko marssi areenalle. On siinä poikaa! Lyhyttä ja pitkää! Mustaa ja valkoista! Ja kaikki – trikoissa. Aah!”

*Impi Ammattitarkastaja*¹³⁸

”*Impi Ammattitarkastaja*” on selkeästi ivallinen naisvastine Tuulispään sirkusarvosteluita kirjoittaneelle ”*Ammattitarkastajalle*”. Pilalehden irvailusta löytyy totuuden häivähdys: naisia on löytynyt niin paljon sirkuspainia seuraavasta yleisöstä, että on syytä ollut ivailta asialla. Tämän kertomuksen nainen on selkeästi vanhempi, joten hänen kiinnostuksensa nuorempia miehiä kohtaan asetetaan naurunalaiseksi. Katseen kohteena oleville miehille ei juttu naureskele niin paljon, mutta hieman epäilyttäväksi hän heidänkin toimintansa leimataan: trikoissa marssitaan areenalle kaikkien nähtäville. Painijoita kuvailtiin kauniiksi miehiksi, jotka vetävät kaikki viehättävät naiset sirkukseen¹³⁹.

Pilalehdet eivät aina olleet täysin varauksetta sirkuspainin ystäviä ja hämmästelyä herätti selkeästi naisten osoittama kiinnostus rajun urheilun seuraamiseen. Kurikka kertoo v. 1907

¹³⁵ Suomen Urheilulehti no 3 1.4.1906, s. 48.

¹³⁶ Painija Bono mainitaan 30:ssa Helsingin Nouveau Circuksen sirkuspaini-ilmoituksessa ja sirkuspainiin liittyvässä uutisessa ajalla 9.10.-31.10.1907.

¹³⁷ Suomen Urheilulehti 1.11.1907.

¹³⁸ Tuulispää 11.10.1907.

¹³⁹ Tuulispää 22.1.1904/ Erään suurkaupungin elämästä (Runollisen vapaasti).

kuinka toimittaja joutui todistamaan varsinaista ihmisräökkäystä: *”Kuin kuolevan härän silmät muljottivat allejääneen silmät toisen räökkäystä kokiessaan. Minua tympäisi. Silloin tekee vaivattu viimeisen epätoivoisen ponnistuksensa päästäkseen räökkäyksestä, mutta toinen rutistaa häntä sitä lujemmin. Vainotun silmät kääntyvät neitiin, joka istui lähelläni – veristävät, pullistuneet silmät ... Minä näen ne myös. Käänän pääni. Mutta neiti kurottuu aiteen yli, hän on innostunut ja minä kuulen äänen, tällä kertaa riemusta ja nautinnosta värähtelevän, joka sanoo: ‘Aah..! De’ ä’ något!’”*¹⁴⁰

Suomen urheilulehti ihaili sirkusmaailmaa vuonna 1904 jutullaan kuvia sirkusmaailmasta. Urheilulehden artikkeli korostaa sirkuksen hyviä vaikutuksia, joten *”sivistynyt nuoriso”* ja etenkin *”kansan syvät rivit”* innostuvat ruumiinharjoituksista. Tämän toimittaja näkee korvaavan sen, että sirkukset vievät yleisöä pois muista huveista ja lisäksi vievät suuria rahasummia pois maasta. Sirkuksen tirehtöörissä lehti näkee parhaimmat vaikutukset siinä kun ruumista harjoitetaan vuosikymmeniä: *”niin totta tosiaan ei kukaan katselija voisi muuta uskoa, kuin että tämä ensi luokan taiteilija on 21 vanha nuorukainen”* eikä 51 vuotias sirkusesiintyjä. Näin todetaan, että todellisten sirkustaiteilijoiden elämään kuuluu raittiuden noudattaminen, ruumiinharjoitukset ja säännöllinen elämä.¹⁴¹

Sirkuspainijat ja akrobatiaa esittävät miehet olivat aikanaan hegemonisen maskuliinisuuden huipulla.

3.4 Lapset perhesirkusten vetonauloina

Reimersien perhesirkuksen voimavaroja olivat omat lapset, joista koulittiin sirkusammattilaisia. Kreuterin ja Reimersin perhesirkusten yhteisnäytöksessä lasten esittämät sirkusnumerot herättivät ihastusta Vaasassa vuonna 1888. Yleisö hämmästyti pienten, vain kyynärän mittaiseksi mainittujen, lasten notkeusakrobatiataidoista ja esitys oli palkittu *”wilkkailta käsien- taputuksilla.”*¹⁴² Jo pienestä pitäen esiintyi Reimersien sirkuksen tähti, Ingeborg, perheen vanhin tytär. Hänet mainitaan lehti-ilmoituksissa jo viisivuotiaana. Neiti Ingeborg esiintyi omassa perhesirkuksessa äitinsä ja isänsä kanssa akrobatianumerossa sekä

¹⁴⁰ Kurikka 31.10.1907/Paini.

¹⁴¹ Suomen Urheilulehti 1.2.1904/ Kuvia sirkusmaailmasta.

¹⁴² 1.8.1888 Waasan Lehti.

"Häviävä lapsi"-numerossa yhdessä ryhmässä esiintyneen klovnin kanssa.¹⁴³ Taitojen karttuessa hän esiintyi "*Erämaan käärme*" -numerossa ja edelleen erilaisissa akrobatianumeroissa sekä esitti eri maiden kansallistansseja yhdessä sisarensa Eugenian kanssa. Lähellä aikuisikää, vuoden 1899 tienoilla hän alkoi myös esiintyä piedestaalilla eli tehden akrobatialiikkeitä korkean tangon päässä.¹⁴⁴ Vuonna 1900 häntä mainostettiin muun muassa kautsukki-naisena eli hän toimi edelleen notkeusakrobaattina.¹⁴⁵ Ingeborgin nimi mainittiin Reimersien sirkusta markkinoivissa lehti-ilmoituksissa vuosien 1891–1901 välisenä aikana noin 30 kertaa. Vaikka ohjelmassa saattoi olla molemmat sisarukset tanssinumeroineen, nostettiin Ingeborgin soolonumerot ilmoituksiin. Pikkusisar Eugenia esitti enimmäkseen tansseja siskonsa parina, mutta myös häntä koulittiin muihin sirkusnumeroihin ja hän esiintyi vuodesta 1900 lähtien eli 11-vuotiaasta eteenpäin "ilmakuningattarena"¹⁴⁶, käsilläseisontanumerossa¹⁴⁷, nuorallatanssijana sekä esitti akrobatiaa hevosen selässä¹⁴⁸.

¹⁴³ Aamulehti 14.5.1889, 23.5.1889.

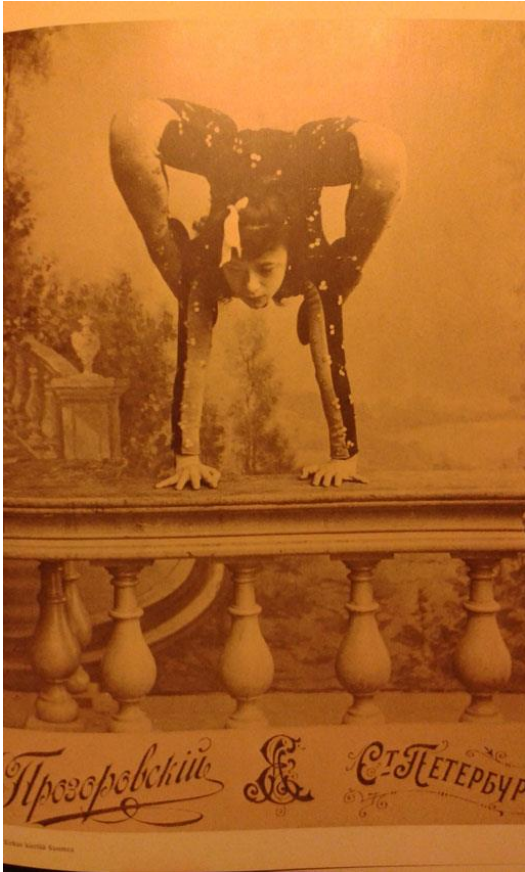
¹⁴⁴ Esimerkiksi Kansalainen 3.2.1899, Kansalainen 11.4.1900, ilmoituksessa mainittiin Ingeborgin tekevän "kautsukkiliikkeitä 10 jalkaa korkealla patsastonilla".

¹⁴⁵ Suomalainen 12.1.1900.

¹⁴⁶ Kansalainen 11.4.1900.

¹⁴⁷ Vasabladet 1.7.1902.

¹⁴⁸ Folket 20.5.1905.

Kuva: Ingeborg Reimers, päiväämätön, Hirn 1986, s. 157. Alkuperäinen kuvan omistaja rva Gunhild Reimers, Vaasa.

Bonojen sirkuksen yksi vetonaula oli Martha Bono, Louise Bonon ja Samuel Muschinskyn toiseksi vanhin lapsi.¹⁴⁹ Hänet tavataan sirkuksen mainosilmoituksissa ensimmäistä kertaa vuoden 1903 alussa, jolloin hän on ollut kuusivuotias.¹⁵⁰ Pikkuneitiä markkinoitiin joko neiti Marthana/Martana tai käärmeihmisenä/ ormmänniska.¹⁵¹ Käärmeihminen liittyy esitettävään notkeusohjelmanumeroon, jossa kehoa taivutellaan äärimmilleen vietyihin asentoihin. Jo Suomen ensiesiintymisten aikoihin Martha Bonon mainostettiin saavuttaneen suurta menestystä Lindberghien sirkuksessa sekä saaneen kiitosta esiintyessään Sirkus Cinisellissä Pietarissa.¹⁵² Marthan poika Perno Billing kertoo muistelmissaan äitinsä aloittaneen

¹⁴⁹ Perno Billingin muistelmat.

¹⁵⁰ Borgåbladet 17.1.1903, Östra Nyland 27.7.1904: Martha Bonon mainitaan olleen 7 vuotias vuonna 1904.

¹⁵¹ Borgåbladet 17.1.1903, Borgåbladet 3.10.1903, Uusimaa 5.10.1903, Suupohjan Kaiku 19.5.1904, Louhi 11.6.1904, Oulun Ilmoituslehti 12.6.1904, Keski-Suomi 16.7.1904, Östra Nyland 27.7.1904, Salmetar 10.12.1904, Pohjois-Savo 4.1.1905, Uusimaa 20.1.1905, Perä-Pohjolainen 2.2.1907, Käkisalmen Sanomat 13.9.1907.

¹⁵² Uusimaa 5.10.1903, Suupohjan Kaiku 19.5.1904.

sirkusuransa 3- tai 4-vuotiaana.¹⁵³ 7-vuotiaana Marthaa mainostettiin Euroopan kuuluisimpana artistina joka oli esiintynyt suurissa sirkuksissa kuten Ciniselli, Wulff ja saavuttanut suurta suosiota.¹⁵⁴ Vuodelta 1905 löytyy myös Bonojen sirkusmainos, jossa ei mainita muita esiintyjä nimeltä kuin Marta.¹⁵⁵

Oli tyypillistä, että sirkusperheissä opetettiin lapsille sirkustaitoja jo hyvin varhaisesta lapsuudesta lähtien. Hevostaidoistaan kuuluisissa perheissä lapsi istutettiin satulaan jo ennen kunnollista kävelytaitoa. Myös joidenkin ilma-akrobaattien temput kulkivat suvuissa perintötietona. Sirkusperheissä opetettiin lapsille kaikki mahdollinen eri sirkuslajeista ja sirkuksessa toimimisesta. Hedenborg ja Pfister jopa väittävät, että sirkusperheissä sukupuolta enemmän lapsen ammatinvalintaan vaikutti se, mille sirkusalalle hän oli lahjakkain. Perno Billingin muistelmat Bonojen sirkusperheestä eivät kerro, miksi lapset alkoivat harjoitella eri aloja. Hänen mukaansa esimerkiksi poika Väinöstä koulittiin eläinten kouluttajaa ja Martha-tyttärestä notkeusakrobaattia. Sirkusperheissä kaikki tekivät osansa niin maneesilla kuin sen ulkopuolellakin. Se, että pysyttäydettiin mahdollisimman pitkälti oman perheen sisällä, oli tietysti logistista ja taloudellista: mitä enemmän sirkusohjelmistosta saatiin ”omasta takaa”, sitä helpommin toiminta oli hallittavissa ja taloudellista hyötyä ei tarvinnut jakaa monen eri artistin tai perhekunnan kanssa. Useilla yhdessä matkustavilla ja yhdessä työskentelevillä sirkusperheillä selviytyminen toimeentulon ylä- ja alamäistä oli yhdessä pysymisen ansiota. Ongelmia tuli silloin, kun perhesirkuksen osa – useimmiten tyttö – meni naimisiin ja jätti perheyhteyden.¹⁵⁶ Reimersien perhesirkuksen osalta Sven Hirn näkee suoran yhteyden Ingeborg Reimersin siirtymisessä toisen sirkuksen esiintyjäksi avioliiton myötä ja Reimersien perhesirkuksen toiminnan hiipumisen. Heikki Nevala ei vedä aivan niin suoraa yhtäläisyysmerkkejä Ingeborgin lähdön ja Reimersien sirkustoiminnan loppumisen välille.¹⁵⁷ Pienen perhesirkuksen toimintaedellytykset kokivat epäilemättä kovan takaiskun kun yksi neljäsosa esiintyjistä poistui ja vanhemman siirtyminen esiintymiseen yksittäisenä artistina¹⁵⁸ muissa sirkuksissa oli ymmärrettävää.

¹⁵³ Perno Billingin muistelmat.

¹⁵⁴ Östra Nyland 27.7.1904.

¹⁵⁵ Pohjois-Savo 4.1.1905.

¹⁵⁶ Hedenborg & Pfister 2012, 37, Perno Billingin muistelmat.

¹⁵⁷ Hirn, 1982, s. 156, Nevala 2015, s. 26-27.

¹⁵⁸ Etelä-Suomi 6.4.1907, Edvard Reimers ratsastajana Bonojen sirkuksessa.

Lapsitähtien vierailu muissa sirkuksissa näyttää myös olleen mahdollista. Pieni Texas-Jack löytyy molempien tarkastelusirkusten ohjelmistosta. Bonojen eläinnäyttely ja sirkus mainosti vuonna 1901 viisivuotiaan Texas-Jackin sirkusnumeroa, jonka hän suoritti pienellä hevosellaan. Texas-Jack esiintyi Haminan näytöksessä vuonna 1901 ja 8-vuotiaana vielä Porvoossa vuonna 1903.¹⁵⁹ Vuonna 1902 Texas-Jack esiintyi puolestaan samassa kokoonpanossa Reimersien sirkuksen kanssa. Maaliskuisissa Viipurin näytöksissä oli mukana myös ”*herra Marschinsky*”, jonka mainostettiin esiintyvän yhdessä kesytettyjen hevosten ja karhujen kanssa.¹⁶⁰ Todennäköisesti Texas-Jack on siis Louise Bonon ja Samuel Muschinskyn poika, joka ainakin tuolloin kiersi isänsä mukana.

Tie sirkuksen kuningaslajien eli ilma-akrobatian ja hevosratsastuksen artistiksi tapahtui pitkälti kolmea eri reittiä. Joko sirkukseen synnyttiin ja opittiin taidot perheenjäseniltä, tunnettiin sirkuksen omistajia tai esiintyjä, mahdollisesti mentiin naimisiin heidän kanssaan ja sirkuslaiset kouluttivat ammattiin tai sitten harjoiteltiin lajia itse ja pyrittiin sirkukseen. Itsenäinen harjoittelu ja pyrkiminen sirkukseen jo valmiin numeron kanssa liittyi 1800-luvun lopun Suomessa akrobatiaa harjoittaviin miehiin ja kertoi näin voimisteluseurojen kasvavasta vaikutuksesta. Useat kansainväliset sirkuskirjailijat puhuvat sirkusdynastioista tai sirkusaristokratiasta, varsinkin kun kyseessä ovat ilma-akrobaatit tai hevostaitoratsastajat. Tämä kertoo myös sirkuksen sisäisestä hierarkiasta, joka oli parhaiten nähtävissä Yhdysvaltojen suurissa, tehdasmaisissa rautatiesirkuksissa, mutta joiden hierarkioilla oli myös eurooppalaiset vastineensa.¹⁶¹

Joissakin Pohjoismaitakin kiertäneissä sirkuksissa otettiin sirkuksen riveihin ottolapsia, jotka kasvatettiin sirkusartisteiksi.¹⁶² Aina oman perheen ulkopuolisten lasten sirkuksessa olo ei päättynyt onnellisesti. Reimersin perheen lapsiluku mainitaan useimmissa historiateoksissa kahdeksi. Silti esimerkiksi Cirkus Arkivetin kuvamateriaalissa on päiväämätön kuva, jossa osana Reimersien akrobaattiperhettä poseeraa pieni poika. Poika ilmaantuu Reimersien sirkusilmoitukseen vuoden 1900 alkupuoliskolla, jolloin 7-vuotias Ludvig Reimers mainitaan

¹⁵⁹ Fredrikshamns Tidning ja Koitar 12.10.1901, Borgåbladet 17.1.1903.

¹⁶⁰ Wiborgs Nyheter 1.3.1902, Wiipuri 2.3.1902, Wiborgs Nyheter 8.3.1902, Wiipuri 9.3.1902.

¹⁶¹ Davis 2002, 62- 75, Davis 2016,184, Beadle & Könyöt 2016, 70, Hedenborg & Pfister 2012, 36-42, sirkustaiteilija Edward Hyypän muistelmat Iso-Kalle 6/1953, Nevala 2015, s. 13- 14.

¹⁶² Esimerkiksi Sirkus Oleson/Olsson, jonka omistaja Richard Olsonilla oli kasvattitytär Nanna. Hirn, 1982, 161.

yhdessä ilmoituksessa¹⁶³ ja viimeisen kerran viisihenkinen akrobaattiryhmä Reimersiä mainostetaan syyskuun lopulla¹⁶⁴ juuri ennen siirtymistään Tampereelle¹⁶⁵. Tampereen esitysten jälkeen Aamulehti uutisoi seuraavaa:

*"Puille paljaille jätti täällä markkinarattoisuutta lisännyt ilweilyseurue Reimers erään pienen pojan, joka Joensuusta oli otettu mukaan "oppilaana". Lähtiessään Tampereelta ilmoitti nimittäin herrasväki R. Karskisti pojalle, ettei häntä enään tarvittu, ja niin jäi poloinen pennitönnä, ohuissa waatteissa ja ilman ainoatakaan tuttavaa Tampereen kaduille. - Armeliailta ihmisiltä saanee poika toiwottawasti kerätyksi matkarahat kotikaupunkiinsa. Ei ole lyöttäytymistä kuljeksivien ulkolaisten pariin."*¹⁶⁶

Lehti-ilmoitusten perusteella Reimersien sirkusta ei voi sijoittaa suoraan Joensuun lähistölle vuosina 1899 tai 1900, mutta pojan mukaanotto on hyvin mahdollista, sillä Tampereen esityksen ja Aamulehden artikkelin jälkeen ei perheen akrobatianumeroissa mainita olevan viittä henkilöä. 8-vuotias Ludvig ilmestyy kuitenkin lehtiin taas seuraavan vuoden lopulla Vaasasta Kuopioon muutaman ilmoituksen ajaksi¹⁶⁷, joten selvitystä siitä oliko Ludvig Aamulehden kuvailema oppipoika vai perheenjäsen jää sanomalehtiaineiston perusteella vajaaksi.

Vanhempia ja lapsia varoiteltiin sirkuksen mukaan lähtemisestä. *Opiksi ja huviksi* – aikakauslehti kirjoitti vuonna 1903 tarinan, jossa Viipurista kotoisin oleva kansakoulun neljättä luokkaa käyvä poika oli kinunnut vanhemmiltaan luvan lähteä sirkuksen mukaan ja vanhemmat olivat antaneet luvan lähteä sirkuksen mukaan kolmeksi kuukaudeksi arvelleen *"maailmanrannan taltuttawan pojan seikkailunhalun"*. Seurue siirtyi Ruotsiin ja poika sen mukana. Kolmen kuukauden jälkeen ei poikaa kuulunut kotiin ja vanhemmat alkoivat kysellä lapsensa perään tuloksetta. Lapsen sirkuksen oloja valittava kirje löysi tiensä kuitenkin kotiin ja vanhemmat hakivat jo apua virkamiesteitse mutta tuloksetta. Asia ei ratkennut ennen kuin ruotsalainen pappi otti asiakseen saada lapsen toimitettua takaisin kotiinsa. Hän *"pani johtajan niin tiukalle, että hänen oli pakko luovuttaa lapsi pois"*. Poika palaa kotiin ja kouluun ilmoittaen

¹⁶³ Björneborgs Tidning 10.3.1900.

¹⁶⁴ Itä-Suomen Sanomat 22.9.1900.

¹⁶⁵ Aamulehti ja Tampereen uutiset 2.10.1900, Tammerfors Nyheter 3.10.1900.

¹⁶⁶ Aamulehti 10.10.1900, sama uutinen myös Aamulehti 11.10.1900. Tampereen uutiset (9.10.-13.10.1900), Kansan Lehti (11.10.-16.10.1900) tai Tammerfors Nyheter (8.10.-15.10.1900) eivät uutisoineet asiasta.

¹⁶⁷ Vasabladet 16.11.1901, Savo-Karjala 29.11.1901, Salmetar 7.12.1901.

saaneensa kylliksi sirkuksesta ja olevansa paljon tyytyväisempi koulussa kuin opettelemassa sirkustaiteilijaksi.¹⁶⁸

Lapsiesiintyjät saattoivat herättää suuria suosionosoituksia uskomattoman oloisilla taidoillaan, mutta huomio ei ollut ainoastaan ylistystä, vaan kritiikkiäkin esitettiin. Borgåbladetin toimittaja vieraili Bonojen teltassa kevättalvella 1893 ja kirjoitti kokemuksistaan pitkän jutun, jossa kauhisteltiin eläinten oloja ja sääliteltiin lapsiesiintyjä. Kirjoittajan arvostelua sai osakseen lasten esittämä tanssi posetiivin ja hirvittävältä kuulostavan rummutuksen säestyksellä, lasten yrittäessä liikuttaa jäseniään musiikin tahdissa. Kummalliselta kiusanteolta reportterille näyttäytyi myös ikariset leikit eli jalkajongleeraus. Tässä näytöksessä numeron suorittivat lapset yhdessä aikuisen miehen kanssa. Temput perustuivat siihen, että mies pompotteli akrobatiaa tekeviä lapsia ilmaan jaloillaan maaten itse selällään maneesilla. Iloiset noin 3-4-vuotiaat lapset hymyilivät yleisölle numeron päätteeksi, mutta toimittaja näki pelkkää kiusantekoa ja vielä pisteeksi iin päälle hän joutui todistamaan inhottavana pitämänsä hellyydenosoitusta lasten ja aikuisen miehen välillä – suukkoa suoraan suulle. Kirjoittajan närkästys vielä kohoaa siitä, että kanssakatsojat taputtavat ja hurraavat jalkajongleerausnumerolle sekä sitä seuraaville kiitoksille suukkoineen.¹⁶⁹ Myös kymmenen vuotta myöhemmin sanomalehtijuttujen mukaan jotkut katsojat olivat Bonojen sirkusnäytöksessä järkyttyneet siitä kuinka pieniä, muutaman vuoden ikäisiä lapsia pakotetaan ruumiille haitallisiin akrobatiatemppeihin ja kuinka koko touhusta tulee vielä pöyristyttävämpää talviolosuhteissa keskellä pyryä ja tuiskua kangasteltassa. Vedottiin, jopa että yleisön pitäisi sirkuksen kiertue kaupungeissa valpastua siihen *”kuinka sydämettömästi tämä seurue kohtelee lapsiakrobaatteja”*.¹⁷⁰

Sirkusten elämä ei ollut romanttista eikä idyllistä ja esimerkiksi amerikkalaisissa suurissa rautatiesirkuksissa ei ollut tilaa lapsille, jotka eivät esiintyneet.¹⁷¹ Sama koski myös eurooppalaisissa sirkuksissa työskenteleviä artisteja tai artistiryhmiä, jotka eivät omistaneet sirkustaan. Pienemmissä perhesirkuksissa lapset olivat mukana kaiken aikaa. Lapsiesiintyjien asema sirkuksessa puhutti Britanniassa. Kun tekstiili- ja kaivosteollisuudessa säädettiin lakeja lapsityövoiman käytöstä 1830–40-luvulla, eivät sirkustyöläislapset vielä olleet lainsäädännön

¹⁶⁸ Opiksi ja huviksi no 39 1.1.1903, 6.

¹⁶⁹ Borgåbladet 27.4.1893 *”Besök i Bono tältet”*.

¹⁷⁰ Wiborgs Nyheter 29.1.1903 *”Människoplågeri”*.

¹⁷¹ Davis 2016, 187.

piirissä. Viihdeteollisuuden työllistämiä lapsia oli huomattavasti vähemmän, mutta he olivat sitäkin näkyvämpiä. Se, kuinka näissä teattereissa, musiikkihalleissa ja sirkuksissa esiintyminen vaikutti lapsiin, oli väittelyn kohteena pitkään. Kiertävä elämäntyö teki lapsista vaikeita jäljitettäviä – seikka, joka huolestutti yleisöä entisestään.¹⁷²

1870-luvulla saarivaltiossa kulminoitui aiemmin alkanut journalistien, kirjailijoiden, huolestuneiden poliitikkojen ja muiden tahojen huoli lapsiesiintyjistä. Evankelisten tahojen julkaisemat pyhäkoulukertomukset, kirjailijoiden maalaamat kauhukuvat ja sanomalehtien paheksuvat artikkelit kiinnittävät huomion nuoriin ja pieniin lapsiin, jotka esiintyivät jopa hengenvaarallisissa tempuissa. Yleisöä lapsiesiintyjät kiinnostivat, sillä heidän osuutensa sirkusesiintyjissä oli selvästi kasvussa, kuten akrobatiasta elantonsa saavien joukko muutenkin. ”*Nothing fills a house better than juvenile acrobats*”, totesi yksi havainnoitsija *Era*-urheilulehden artikkelissa ”*Juvenile acrobat bill*” 1872. Evankelisia piirejä lapsiakrobaateissa järkytti ennen kaikkea harhautuminen kunniallisuuden ja uskonnollisuuden poluilta. Kampanjoinnilla saatiin aikaan vuonna 1879 asetus, joka sakon uhalla kielsi vanhempia tai huoltajia altistamaan alle 14-vuotiaita lapsia vaarallisiin esityksiin kuten akrobatiaan.¹⁷³ Ruotsissa kiellettiin lapsityövoiman käyttö sirkuksissa vuonna 1897. Alle 14-vuotialta pojilta ja 15-vuotialta tytöiltä kiellettiin nuorallakävely, posetiivin soitto, akrobatia, taitoratsastus, eläinten näyttäminen ja muut vastaavat esiintymiset. Lain noudattamista ei valvottu ja sen noudattaminenkin jäi Nevalan mukaan paikalliseksi.¹⁷⁴

Kun Britanniassa säännöstä lapsiakrobatiasta valmisteltiin, olivat sirkukset luonnollisesti huolestuneet elinkeinonsa säilymisestä. Sirkusperheiden tai -ryhmien edustajat korostivat eroa kunniallisten ammattilaisperheiden ja niiden rämäpäiden välillä, joiden toiminta heitti huonon maineen koko elinkeinon ylle. Nähtiin myös, että ura sirkusartistina piti lapset poissa rikoksen tieltä tai köyhäintaloista. Sirkuslaisten huolena oli myös, että laki ajaisi sirkusalan alas: jos lapsia ei voinut laittaa esityslavalle, ei vanhempien kannattanut harjoituttaa heitä ja akrobatiassa vasta pitkäjänteinen harjoittelu toi tuloksia. Pelättiin koko ala olisi kuihtunut muutaman vuosikymmenen sisään. Monet sirkuksen ulkopuoliset uskoivat kuitenkin, että vanhemmat löytäisivät keinon jatkaa ammattiaan, vaikka se pakotettaisiin maan alle. Asetus

¹⁷² Assael, Brenda Sensational imbalance: the child acrobat and the mid-Victorians teoksessa *The Routledge Circus Studies* (toim. Tait ja Lavers) 2016, s. 279-280.

¹⁷³ Assael 2016, s. 280-283, lainaus ”*Juvenile Acrobat Bill*”, *Era*, 21 July 1872, 12.

¹⁷⁴ Nevala 2015, 88, viittaa Wählberg, 1992, 223.

tuli voimaan 1879, mutta keskustelu lapsiakrobaateista jäi elämään vielä pitkäksi aikaa. Kiertävän elämäntavan takia akrobaattilasten suojaksi kaavailut tiukennukset koulunkäyntiasetuksiin jäivät kuitenkin melko tuloksettomaksi.¹⁷⁵

Nevalan mukaan 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa lasten kouluttaminen sirkustaitoihin aloitettiin nuorena ja huono kohtelu oli kiinni vanhemmista ja hän vertaa lasten työskentelyä sirkuksessa lasten yleiseen työskentelyyn teollisuudessa tai maaseudulla. Erityistä lasten räökkäystä ei hänen mukaansa ole tiedossa ja hänen mukaansa epäilyjä ja syytöksiä lähinnä synnyttivät ennakkoluulot, pelot ja moraalinen närkästys.¹⁷⁶ Vuoden 1968 APU-lehden haastattelussa Louise Bonon veljentytär Elvira Bono kertoo lapsuudestaan:

”Isä alkoi kouluttaa minusta sirkuslaista. Hän opetti ruoskalla. Monet kerrat kiersi ruoskan jälki keskiruumiini ympäri punaisena ja kirvelevänä. Minä opin ratsastamaan ponilla, opin tekemään kaikkea sitä mitä pikkutyttö voi sirkuksessa tehdä. Minulla oli paksu, pitkä tukka, jossa oli tuleentuneen rukiinoljen väri, minulla oli suuret silmät ja hymykuopat. Sanoivat että minä olin kaunis lapsi ja oikeastaan minun ei tarvinnut tehdä paljoakaan, kun yleisö oli jo ihastuksissaan.”

Elvira Bonon dramaattiset lausunnot ovat osa vanhenevan naisen haastattelua, jossa korostetaan hänen elämänsä vaikeuksia, mutta ilmeisemmin sirkustaitojen opettaminen on Henrik Bonon perheessä tapahtunut varsin kovakätisesti. Todennäköisesti lasten kouluttaminen sirkustähdiksi on ollut erilaista perheestä riippuen ja ammattiin opettaminen on tapahtunut niin pehmeämmillä kuin kovemmillaakin keinoilla, jotka tämän päivän länsimaisen sosiaalisen normiston valossa näyttäytyvät kovilta ja säälimättömiltä.

4. ELÄIMET BONOJEN JA REIMERSIEN SIRKUKSISSA

4.1 Hevoset, sirkuksen sydän

Ainoassa Bonojen sirkuksesta säilyneessä julisteessa Kansallisarkistossa on näkyvillä se millä pyrittiin erottautumaan muista markkinasirkuksista: opetettujen hevosten käyttämisellä sirkusnumeroissa. Hippodroomo tai hippodromo-nimi alleviivasi sitä, että oli kyseessä

¹⁷⁵ Assael 2016, 290-291.

¹⁷⁶ Nevala 2015, 88-89.

nimenomaan hevossirkus. Bonojen sirkusohjelmia markkinoivissa lehti-ilmoituksissa ei kuvia juurikaan käytetty, vaan useasti viitattiin affiiseihin eli painettuihin ohjelmiin.

Kuva: Bonojen sirkusjuliste vuodelta 1904, sirkusjulistekokoelma, Kansallisarkisto.

Bonojen ja Reimersien sirkuksissa eläimet olivat esillä eri tavoin. Reimersien perhesirkuksessa mainetta niitettiin suurimmaksi osaksi seurueen ihmisjäsenten suorittamilla sirkusnumeroilla, mutta isä-Reimersin tempPUvalikoimaan kuuluivat myös hevosnumerot. Hevosnumeroita ei mainita kovinkaan usein Reimersien ohjelmilmoituksissa¹⁷⁷, mutta satunnaisesti taitoratsastus oli seurueen ohjelmistossa ja esimerkiksi Heikki Nevala mainitsee Edvard Reimersin taitavana hevosten käsittelijänä, mitä tukee se, että Reimers esiintyi myös ilman muuta perhettä hevosnumeroillaan.¹⁷⁸

Hevosnumerot olivat jo 1700-luvulta olleet olennainen osa sirkusmaailmaa, olivathan hevoset juuri sirkuksen isänä tunnetun Philip Astleyn tavaramerkki. Hänen sirkuksissaan kaikki muut sirkusnumerot jongleeraus, akrobatia ja klovneria toimivat täytteenä itse pääasialle eli hevosnumeroille ja Ruotsia kiertävissä sirkuksissa vastaavanlainen käytäntö oli pitkälti vallalla

¹⁷⁷ Östra Finland 13.11.1897, Vasabladet 25.8.1898, Uleåborgsbladet 20.9.1898. Näissä ilmoituksissa esiintyjänä oli Truppen Reimers ja hevosnumeroita ei yksilöity tarkemmin.

¹⁷⁸ Nevala 27, Etelä-Suomi 6.4.1907, Borgåbladet 4.5.1907.

vielä 1890-luvulla. ¹⁷⁹ Astleyn sirkuksen saavuttaessa lukuisia seuraajia voi sanoa, että tultaessa 1800-luvun loppuun ja 1900-luvun alkuun hevosnumerot nähtiin sirkuksen laadun takeena. Euroopassa 1800-luvun loppua kohti nouseva porvaristo otti yläluokan mallin mukaan ratsastusharrastuksen omakseen ja myös hevosurheilu yleistyi. ¹⁸⁰Hirnin mukaan 1800-luvun loppua kohti ratsastusurheilu tuli muodikkaaksi Pohjoismaissa ja levisi Suomeen saakka. Tämä edesauttoi suomalaisen yläluokan, nousevan porvariston ja sirkuksen kohtaamista. Hirn jopa näkee, että kuuluisat Suomen sirkuskenttään paljon vaikuttaneet Ducanderin veljekset, olisivat kauttakulkumatkallaan vaikuttaneet ratkaisevasti esimerkiksi turkulaisten hevosharrastuksen aloittamiseen. ¹⁸¹ Hevosnumeroilla oli siis selvä yhteys yläluokan ja nousevan porvariston harrastukseen, joten ne olivat myös arvostetuimpia sirkusnumeroita. Hevosia käytettiin taitoratsastukseen eli ihmiset ratsastivat niillä kouluratsastuksesta opituin liikkein. Mutta hevosia käytettiin myös moniin muihin tarkoituksiin: niitä nähtiin tekemässä temppuja kuten suorittamassa laskutehtäviä, liikkumassa musiikin tahdissa, hyppimässä korkeiden esteiden tai nauhojen yli ja hyppäämässä hyppynarua ratsastajan istuessa selässä. Maneesin ympäri laukkaavien tai ravaavien hevosten selän päällä saattoivat ihmisartistit esimerkiksi jongleerata tai tehdä akrobatialiikkeitä. Koomisissa numeroissa ponit istuivat teellä klovnien kanssa, kuolivat eli menivät maahan makaamaan kyljelleen käskystä, tai hevoset oli opetettu tarpeen mukaan erottamaan yleisöstä joko kaunein tai typerin katsoja. ¹⁸²

Reimersien hevosnumeroita mainitaan heidän sirkusmainoksissaan vuodesta 1897 vuoteen 1907 saakka, mutta hevosia ei mainita läheskään jokaisen näytöksen yhteydessä. Perheen omissa esiintymisnumeroissa sanomalehtiaineiston mukaan hevosnumeroita suorittivat perheen isä Edvard¹⁸³ tai Eugenia-tytär¹⁸⁴. Mainostustavat poikkesivat toisistaan: ”*Parforci-ratsastajatar Miss Eugenia 11 korttelia korkealla hevosella*” kerrottiin tyttären

¹⁷⁹ Hirn, Sven Sirkus kiertää Suomea, 1982 9-12, Hedenberg, Susanna & Pfister 2012, 30, Wählberg 1992, 116.

¹⁸⁰ Hedenborg & Pfister 2012, 31, Weil, Kari ”*Men and horses Circus Studs, Sporting males and the Performance of Purity in Fin-Siècle France*” French Cultural Studies, 17 (1): 0087-105, 88.

¹⁸¹ Hirn 1982 94-95, Nevala 2015, 44. Ducanderit ottivat haltuun Siltasaaren maneesin vuonna 1895 ja maneesi toimi helsinkiläisen sirkuselämän näyttämönä vuosikymmeniä. Veljeksistä Carl Ducander toimi Helsingissä vastaten Hippodrom-sirkuksen ohjelmasta aina 1926 saakka.

¹⁸² Speaight 1980, 53-62.

¹⁸³ Esimerkiksi Hangö 9.5.1901, Kokkola 31.5.1905, Perä-Pohjola 17.6.1905.

¹⁸⁴ Folket 31.5.1905, Kokkola 17.6.1905.

sirkusnumerosta, kun taas isän esiintyminen oli tituleerattu komeasti *"Oriit Sota ja Rauha vapaudessaan esittää tirehtööri"*.¹⁸⁵ Muita Reimersien kanssa esiintyneitä hevostaitureita olivat *"Texas-Jack"*, jonka mainostettiin olevan 7-vuotias poika¹⁸⁶, *"Lille Lulli"* satuloimattomalla hevosellaan¹⁸⁷, hevostaituri Herra Fransoni¹⁸⁸ ja uhkailuratsastajana tai saltomortaliratsastajana mainostettu herra Ludwigo¹⁸⁹. Reimersien sirkuksen hevosnumerot kielivät kallistumisesta enemmän taitoratsastuksen puoleen.

Taitoratsastus oli perinteisen miehinen laji, johon naisilla oli kuitenkin pääsy. Esitysten pääosassa oli ratsastustaito, mutta naisten esiintyessä huomiota kiinnitettiin väistämättä myös kauneuteen, sulokkuuteen ja naisellisuuteen eli attribuutteihin, jotka miehissä hevosurheilun maailmassa herättivät väistämättä huomiota.¹⁹⁰ Reimersien tapauksessa Eugenia-tyttären esiintymistä mainostettiin sillä, kuinka nainen ratsasti korkealla hevosella, miesesiintyjien suhteen esiintymiseen yhdistettiin erilaiset rohkeutta vaativat temput tai vapaana juoksevien hevosten esittäminen.

Se, kuinka Edward Reimers oppi käsittelemään hevosia, ei ole selvillä. Luultavimmin hän oppi taidot esiintyessään muiden hevosnumeroita tekevien sirkusartistien kanssa ja opetti sitten taidot tyttärelleen. Tämä oli yksi sirkuslaisten oppimisstrategioista ja ammatinopettamiskeinoista.¹⁹¹

Bonojen sirkusesityksissä eläimet olivat läsnä alusta alkaen. Ensimmäisinä Suomen esiintymisvuosina esityksissä mukana oli lähinnä hevosia, kotieläimiä ja muutamia karhuja.¹⁹² Sanomalehtiaineiston perusteella hevosnumeroita mainostettiin Bonojen sirkuksen yhteydessä aina vuoteen 1907 saakka ja sirkusta mainostettiin Hippodromona tai Hevossirkusnimikkeellä vuodesta 1904 vuoteen 1909 yhteensä 23 kertaa. Useimmiten mainittiin *"koulutetut hevoset"* tai *"dresserade hästar"*, jotka ilmeisimmin tekivät erilaisia temppuja eli kyseessä olivat luultavasti enemmän ihmisesiintyjän käskystä tehdyt tehtävät kuin

¹⁸⁵ Folket 20.5.1905, Kokkola 31.5.1905, Perä-Pohjola 17.6.1905.

¹⁸⁶ Wiborgs Nyheter 8.3.1902.

¹⁸⁷ Folket 20.5.1905, Perä-Pohjolainen 17.6.1905.

¹⁸⁸ Etelä-Suomi 6.4.1907.

¹⁸⁹ Kokkola 31.5.1905, Perä-Pohjolainen 17.6.1905.

¹⁹⁰ Hedenborg & Pfister 2012, 25

¹⁹¹ Hedenborg & Pfister 2012, 35-36.

¹⁹² Kotieläimet ja hevoset mainitaan jo ensimmäisissä v. 1891 sanomalehti-ilmoituksissa, karhut mainitaan ensimmäisen kerran Wasabladetin ilmoituksessa 23.6.1893.

taitoratsastus. Esimerkiksi vuoden 1904 Bonojen julistekuva kertoo ilman ratsastajaa esiintyvistä hevosista.

4.2 Kesyt ja villit eläimet näyttämöllä

Huhtikuussa 1891 Bonojen sirkus esiintyi Viipurissa. Östra Finland-lehden mainoksessa sirkustaiteilijoiden sekä hevosnumeroiden lisäksi yleisöä houkutellaan paikalle vuohien ja koirien temppunumeroita seuraamaan.

CIRKUS VARIETÉ.
Söndagen den 5 och Måndagen den 6 April kl. 1/2 8 e. m.
Specialsällskapet F. BONO & Comp.
gifver på genomresa
2:ne Stora Föreställningar,
med dertill särskildt utvaldt program, hvarvid de mest framstående artister komma att täfla hvar i sin branch och må framhållas: Dressyr af stegphästar från 5 quarters höjd. Ballet, uppträdande af de berömda clownerna Williams, Francois, Charles och Knut. Dressyr af Angora bockar, hundar m. m.
Biljetter: Första plats 1 *Smk*: 50 *ru.*, andra plats 1 *Smk*: samt galleri 50 *ru.* säljas i cirkuskassan från kl. 6 e. m. Barn betala hälften.
Musik utföres af Wiborgs Fästningsbataljons musikkår.
Högaktningstullt:
F. BONO & C:o.
Måndagen den 6 April sista Föreställningen kl. 1/2 8 e. m.

Kuva: Bonojen esiintymisilmoitus 4.4.1891 Östra Finland

Bonojen sirkuksessa eläinnumerot olivat mukana jo ensimmäisillä Suomen esityksillä. Sittenmin Bonot erikoistuivat eläinnäyttelyyn ja sen myötä myös sirkusesityksiin tuli mukaan eksoottisempia eläimiä, kuten esimerkiksi hyeenoina tai laamoja. Eläinnäyttely ja sirkustoiminta eivät automaattisesti sulkeneet toisiaan pois: eläinnäyttelyiden yhteydessä saattoi olla myös sirkusesitys. Bonojen näytöksissä käyttämät eläimet ja ennen kaikkea eläinnäyttelyssä Suomea kiertäneet eläimet hankittiin suurimmaksi osaksi Hampurista Hagenbeckien eläintarhasta.¹⁹³

Villien petoeläinten käyttö oli sirkuksessa tuttua jo aivan sirkuksen alkujuurilta antiikin Kreikasta ja Roomasta. Keskiajan markkinasirkuksissa eksoottisten eläinten näyttäminen oli tavallista ja hevossirkuksen yhdistyessä muihin sirkusnumeroihin, löysivät pedot tiensä myös

¹⁹³ Wasa Tidning 8.8.1897.

myöhempien aikojen sirkukseen.¹⁹⁴ Petoeläimiä ei aina tarvinnut tuoda eksoottisista siirtomaista asti. Bonojen sirkuksen Herra Muschinskyn mainitaan muutamina vuosina 1890-luvulla esittäneen hevosten lisäksi karhuja¹⁹⁵. Herra Bono puolestaan esitti kesytettyjä karhuja ”Nalle” ja ”Jakob/Jaakko” vuosina 1905–1906.¹⁹⁶ Onko kyseessä Samuel Muschinsky vai joku Bonojen suvun mies, jää hämärään. Polkupyöräkarhut mainitaan myös ilman esittäjää¹⁹⁷. Karhujen esittäjää ei mainittu nimeltä jokaisessa sanomalehtimainoksessa vuosina 1892–1895, mutta ohjelmassa mainitaan usein eri maiden, Norjan, Suomen ja Venäjän, karhujen esiintyvän.¹⁹⁸ Karhunumeroiden sisältöä ei polkupyöräilyä lukuun ottamatta paljasteta lehti-ilmoituksissa, mutta esityksen viehätyks on voinut tulla jo pelkästään villien eläinten tuomisesta lähelle yleisöä, kuten aikalaiskertomus Bonojen sirkusnäytöksestä vuodelta 1893 todistaa:

”[...] Mutta on kaksi muutakin nuorukaista seurassa, joita kannattaa nähdä. He owat puolentoista vuoden wanhat karhut. Ei niissä norjuutta näy, mutta sitä enemmän kankeutta. Toinen kulkee ihka irrallaan katsojain edessä ja iloisia owat molemmat, mutta häkkiin wiedessä päästävät pahoja murahduksia. Nähdä kannattaa myöskin seuran muut sekä kaksi-että nelijalkaiset näyttelijät.”¹⁹⁹

Osa karhunumeron vetovoimasta oli luultavimmin yksi perussyistä miksi eksoottisia tai villieläimiä esitettiin sirkuksessa: fyysisen läheisyyden kokemus villeiksi ja vaarallisiksi markkinoitujen eläinten läheisyydestä hajujen, äänten ja isojen eläinten askelten tömistessä hyvin lähellä katsojaa loi kokonaisvaltaisen elämyksen.²⁰⁰ Suomalaisen sirkusyleisön kulttuurinen suhde karhuun oli mitä luultavimmin myös vahvempi kuin suhde eksoottisempiin petoihin.²⁰¹ Suomalainenkin sirkusyleisö odotti kuitenkin näkevänsä sirkuksessa eläimiä ja petoeläinten olevan markkinointinsa veroisia erämaitten kuninkaita ja kuningattaria. Kurja ulkomuoto tai vaimea esiintyminen kirvoitti herkästi kritiikkiä. Vaikkakin kriitikko voi lopuksi

¹⁹⁴ Croft-Cooke, Rupert & Cotts, Peter, *Circus a World history*, Elek London 1976, s. 8-28, Loxton, Howard, *Golden age of circus*, Grange Books, London, 1997, s. 85.

¹⁹⁵ Keski-Suomi 29.12.1894, Savonlinna 14.2.1896.

¹⁹⁶ Pohjois-Savo 4.1.1905, Uusimaa 20.1.1905, Jakobstad 15.11.1905, Jakobstad 5.4.1906, Satakunta 7.4.1906, Kansan Tahto 5.5.1906, Raahen Sanomat 23.6.1906, Suomalainen 6.7.1906.

¹⁹⁷ Wiipuri 30.9.1906.

¹⁹⁸ Esimerkiksi Savo-Karjala 30.12.1892, Kotkan Sanomat 27.10.1894, Lappeenrannan uutiset 2.3.1895.

¹⁹⁹ Hämäläinen 27.9.1893.

²⁰⁰ Davis 2002, 161.

²⁰¹ Laitila, 2012, 25. Viittaa Nigel Rothfelds, *How the Caged Bird sings: Animals and Entertainment* teoksessa Kete, Kathleen (toim.): *A Cultural History of Animals in the Age of Empire*, Berg, Oxford, 2007, 98-99 esitettyyn ajatukseen karhujen suosiosta eläinnäytelyssä olevan kytköksissä eläimen tuttuuteen ihmisille.

todeta: ”Onhan tuo kuitenkin omituista nähdä, miten noin julmat pedot niin nöyrästi tottelewat ihmistä ja selvästi osottawat pelkääwänsä häntä”²⁰² Teatterin ja sirkuksen tutkija Peta Tait määritteleekin sirkushistorian eläinten käytön osalta olevan eläimiä kouluttavien ja eläinnumeroita esittävien ihmisten historiaa. Ihmisten, jotka tulivat kuuluisiksi riistämällä sitä tapaa, jolla toiset eläimet liikkivat. Eläinnumeroista tuli hänen mukaansa kulttuurisesti merkittäviä, koska eläinten ruumiilla oli kyky heijastaa kuviteltuja maailmoja ja ihmismäisiä tunnetiloja.²⁰³

Pohjois-Amerikassa kertomuksia eläinten vangitsemisesta ja kesyttämisestä julkaistiin paitsi sirkusohjelmissa myös omina kertomuksinaan.²⁰⁴ Myös suomalaiset aikakauslehdet julkaisivat erilaisia eläintenkesytystarinoita. Suomalaisessa aikakauslehdissä Saksan Hampurissa sijainnut Hagenbeckien eläintarha ja Hagenbeckien suvun saavutukset eläintenkesyttäjänä saivat palstatilaa kahden jutun verran Kaiku-lehdestä vuonna 1908, jolloin esiteltiin jääkarhujen kouluttamista sirkusesiintyjiksi sekä kerrottiin kuvin Hagenbeckien eläintarhasta. Hampurin eläintenkoulutuslaitos oli myös aika suuri, esimerkiksi jääkarhuja oli siellä koulutettu kaikkiaan 75.²⁰⁵ Tarinoita siitä, kuinka eläimiä kesytettiin sirkukseen tai miten eläimet saatiin tekemään kummalliselta näyttäviä sirkustemppeja, tarjosivat useammatkin suomalaislehdet.²⁰⁶ Suomalaislehdissä julkaistut tarinat noudattelivat pitkälti ulkomaisia kertomuksia, joissa korostetaan eläintenkouluttajan luonteenominaisuuksia eli tyyniluonteisuutta, kärsivällisyyttä, väsymättömyyttä ja ymmärrystä koulutettavien eläinten yksilöllisiin piirteisiin.²⁰⁷ Eläintenkoulutuksen kerrottiin myös perustuvan toistamiseen, eläimen pitämiseen kylläisenä, kahleissa ja pois kouluttajan vahingoittamisetäisyydeltä erilaisten kahleiden välityksellä. Mutta täysin ilman tuskaa tuottavia koulutusmetodeja ei kuitenkaan selvitty, vaan tarpeen vaatiessa koulutusmetodina käytettiin esimerkiksi heinähangon tyrkkäämistä eläimen sieraimiin.²⁰⁸ Myös hevosten kouluttaminen mainitaan tapahtuvan kohtuullisen lempeästi, mutta nykykäsitykseen lempeästä oppimisesta eivät

²⁰² Lauantai 8.10.1892/Helsingin kirje.

²⁰³ Tait, Peta, *Wild and dangerous performances : animals, emotions, circus*, Palgrave Macmillan, 2011, 11.

²⁰⁴ *ibid.*

²⁰⁵ Helsingin Kaiku 2.5.1908, 12.12.1908.

²⁰⁶ Uuden Suomettaren juttu-tupa 1.1.1900 ”*Sirkustaiteen salaisuuksia*”, Lukutupa no 14-15 30.7.1901 ”*Miten petoeläimiä kesytetään*”, Suomi: kuvalehti kansalle 1.4.1909 ”*Kun villipetoja kesytetään*”, Helsingin Kaiku 2.5.1908 ja 12.12.1908.

²⁰⁷ Suomi: kuvalehti kansalle 1.4.1909, Uuden Suomettaren juttu-tupa 1.1.1900.

²⁰⁸ Suomi:kuvalehti kansalle 1.4.1909 ”*Kun villipetoja kesytetään*”.

piiskan kevyet lyönnit tai esimerkiksi nuuskan laittaminen hevosen sieraimiin välttämättä istu.

209

Reimersien perheen jäsenet eivät itse esittäneet hevostonumeroiden lisäksi muita eläinnumeroita, mutta lyöttäytyivät yksiin eläimiä esityksissään käyttävien artistien tai eläinnumeroita esittävien sirkuksen kanssa, jolloin Reimersien sirkuksen ohjelmistostakin löytyi villieläimiä ja kotieläinnumeroita. Miss Lauran käärmenumeroita²¹⁰, Herr a Charles Kleinin leijonan kesytystä²¹¹, Pelle Jönsin pukkeineen²¹² tai neiti Bonon esittämät hyeenat²¹³.

4.3 Esittäjän sukupuoli ja eläinnumerot

Eläintenkesytys oli sekä eläinnäyttelyissä että sirkuksissa nähtävä ohjelmanumero, jossa kesyttäjän sukupuoli toi omat vivahteensa esitykseen. 1840-luvulta lähtien Englannista alkoi naisleijonankesyttäjiä ilmaantua esityksiin²¹⁴. Tait näkee syynä sen, että kesytysnumerot tarvitsivat uutta nostetta, joten naisesiintyjä tarvittiin. Naispuoliset kesyttäjät oletettiin paljon mieskollegoitaan haavoittuvammiksi sukupuolensa takia, mikä toi uutta jännitettä esityksiin ja nostivat myös lipunmyyntiä.²¹⁵

Bonojen sirkusnäytösten tai eläinnäyttelyiden näytösten yhteydessä tulee esiin vieraileva eläintenkesyttäjä Anders Ivanovitsh, jonka opettavaista näytöstä suositeltiin seuraavasti: "*Erittäin huomioon otettavaa katsetta eläinten liikkeestä ja muodosta koulunuorisolle sekä herroille*"²¹⁶. Hra Schirato esiintyi leijonankesyttäjänä Bonojen näytösten yhteydessä vuonna 1906. Reimersien sirkus puolestaan teki yhteistyötä Herra Charles Kleinin kanssa niin, että sirkusta markkinoitiin Jalopeura-, Leijona- tai Lejonsirkuksena syyskauden alussa vuonna 1900²¹⁷. Sirkuksissa esiintyville petoeläimille oli opetettu temppuja kuten esimerkiksi renkaan läpi hyppääminen, joita ne suorittivat maneesilla yleensä erillisessä häkissä. Tempuiksi voinee

²⁰⁹ Uuden Suomettaren juttu-tupa 1.1.1900 "*Sirkustaiteen salaisuuksia*".

²¹⁰ Kotkan Sanomat 2.4.1898, Borgå Nya Tidning 22.4.1898.

²¹¹ Wiborgsbladet 18.8.1900, Pohjois-Karjala 8.9.1900, Itä-Suomen Sanomat 22.9.1900.

²¹² Etelä-Suomi 6.4.1907.

²¹³ Hangö 22.5.1898.

²¹⁴ Speaight, 83.

²¹⁵ Tait 2016, 28- 30.

²¹⁶ Savonlinna 14.2.1896.

²¹⁷ Wiborgsbladet 18.8.1900, Pohjois-Karjala 8.9.1900, Itä-Suomen Sanomat 22.9.1900.

myös nimittää sitä kuinka isot kissapedot oli opetettu reagoimaan keppiin tai ruoskaan; juoksemaan ympäri areenaa tai äänteleämään käskystä. Numeroiden punainen lanka oli, että eläimet tottelivat ohjaajansa kulloisiakin käskyjä. Naispuolisia leijonankesyttäjiä ei kummassakaan perhesirkuksessa nähty.

Muiden petoeläinten esittämisen markkinointiin Bonon sirkuksessa kuitenkin liittyä olennaisesti sukupuoli. Eläinten esittäjät jätettiin useimmiten mainitsematta ellei esiintyjänä toiminut nainen tai vieraileva taiteilija. Petoeläinten suhteen ”Neiti Bonon” ilmoitettiin näyttävän petoeläimiä kolme kertaa kesällä 1898. Useamman kerran oli jo mainostettu susien, hyenoiden ja karhun yhteisnumeroa ja kesällä 1897 susien, karhun ja hyenan häkkiin oli ilmoitettu menevän ”*muudan ruokkijoista kesytettyään ne 2 päivässä*”.²¹⁸ Ilmeisesti numeroon ja eläinten esitykseen piti saada vähän enemmän jännitettä, sillä 22.5.1898 Hangö-lehdessä ilmoitettiin Bonojen näytöksen yhteydessä, että ”*För första gången instliger fröken Bono hos hyenor, slaglejon, varg, i ställe för den som blef biten*”. Kertaalleen mainitaan myös urhea rouva Lisette, joka ”*suorittaa uhkarohkean tehtävän menemällä siihen willien eläinten joukkoon, jossa susia, karhu ja hyena, kaik täysi-ikäisiä*”.²¹⁹ Se, että naisesiintyjät osoittivat pelottomuuttaan pelkästään astumalla eläinhäkkiin, oli markkinointikeino myös esimerkiksi yhdysvaltalaisissa sirkuksissa.²²⁰ Bonojen ja Reimersien sirkusten tapa jättää kesyttämisen miehille on samankaltainen kuin Pohjois-Amerikkalaisten rautatiesirkusten eläintenkesyttäjänumerot, joissa miehisessä voimannäytöksessä lajiensa hurjimmat yksilöt kesytti (valkoinen) ihmisuros.²²¹ Neiti Bonon ja Rouva Lisetten uskaltautuminen petojen joukkoon ei ollut kuitenkaan tavatonta, vaan esimerkiksi naisleijonankesyttäjiä toimi Euroopassa ja Pohjoismaissakin.²²²

Sukupuoli toimi petoeläinnumeroiden markkinointivalttina, kun petoeläinnäytöksiin haluttiin lisääjännitystä ja sen myötä lisää maksavia asiakkaita. Naiset esitettiin jo ilmoituksissa vaarallisen tehtävän edessä, olihan peto esimerkiksi puraissut edellistä ruokkijaa ja nyt neiti tai rouva kohtaa vaaran silmästä silmään, katsokaa kaikki! Sirkusten eläintenkesyttäjiltä ja -

²¹⁸ Aamulehti 22.8.1897.

²¹⁹ Keski-Suomi 2.9.1899.

²²⁰ Tait, 2016, 29.

²²¹ Davis, 2002, 155.

²²² Esimerkiksi saksalainen Claire Heliot, joka toimi ruotsalaisessa sirkus Orlandossa. Orlando, 1946, 94-95.

kouluttajilta vaadittiin stoalaista tyyneyttä, kärsivällisyyttä ja pelottomuutta²²³ - piirteitä jotka yleisesti yhdistettiin miehisyyteen. Todennäköisesti ainakin sirkusperheeseen syntynyt neiti Bono oli tottunut ja opetettu eläinten ruokintaan ja koulutukseen jo pienestä pitäen, eikä todellista vaaramomenttia ruokintahetkessä tai eläinten näyttämisessä ollut.

Vaikka tarinoita tyynistä ja asiansa osaavista villieläintenkesyttäjänaisista olikin, yhdistettiin naisten eläinten käsittelyyn yleensä viehkeys tai eroottinen vivahde puvustuksella²²⁴ tai eläinten käsittelytavassa. Saksalaisen Claire Heliotin leijonankesytytys tapahtui esimerkiksi keimaillen ja tavalla, jonka kuvailtiin hurmaavan eläimet kuin rakastuneet miehet.²²⁵ Heliot on yksi tunnetuimmista leijonankesyttäjänaisista. Tait mainitsee myös hänet ja erityisen tavan, jolla Heliotin leijonanumeroita markkinoitiin. Naista kuvattiin pelottomaksi vaikkakin heikoksi. Paradoksaalisesti Heliot oli fyysisesti niin vahva, että pystyi kantamaan leijonaa harteillaan. Heliotin yksi tavaramerkki oli markkinoida ystävällisyyden psykologiaa tavaksi, jolla hän käsitteli eläimiä. Tavallaan tämä tuki yleistä käsitystä siitä, että naiseläinkesyttäjillä oli suurempi hoivavietti kuin miehisillä kollegoillaan.²²⁶

Yksi tapa korostaa naisellisina pidettyjä piirteitä oli yhdistää naisesiintyjät erilaisiin käsiteltäviin eläimiin. Käärmeenlumooja mainittiin Bonojen eläinnäyttelyiden ohjelmien ilmoituksissa enimmäkseen vuosina 1898 ja 1899, satunnaisesti myös myöhemmin. Käärmeenesittäjäksi mainitaan joko Miss Laura, Miss Sette/Zette, Fröken/Ormdrottning Dinorah, miss Flora tai pelkkä käärmekuningatar. Kevyttä työtä käärmeiden esittely tuskin oli, sillä useammissa ilmoituksissa mainitaan matelijan painon olleen 90 kg.²²⁷ Epäilemättä käärmenumerossa tai -esittelyssä on yhdistynyt vähäpukeisuus, vaarallisen ja kotimaahan kuulumattoman eläimen eksoottisuus, enemmän tai vähemmän verhottu flirttailu yleisön kanssa sekä kunnioitettava eläinten käsittelytaito ja fyysinen voima.

Vaarattomien eläinten käyttäminen naisten esittämien sirkusnumeroiden lisänä oli yksi keino lisätä esitysten vaikuttavuutta. Vuodesta 1904 vuoteen 1906 sirkusilmoituksissa näkyy Circus Reinzistä mainetta niittänyt miss Rosa, joka on yhdistänyt nuorallakävelynumeroonsa

²²³ Orlando 1946, 94-95, Davis 2002, 161.

²²⁴ Davis 2002, 161.

²²⁵ Orlando 1946, s. 94-95.

²²⁶ Tait 2016, 229-230.

²²⁷ Naiskäärmeenkesyttäjät mainittiin Bonojen esityksissä esimerkiksi Kotkan Sanomat 2.4.1898, Borgå Nya Tidning 22.4.1898, Karjalatar 3.9.1898, Kansalainen 30.6.1899, Wasa Nyheter 28.7.1899, Keski-Suomi 2.9.1899, Hämäläinen 14.10.1899.

kyyhkyset.²²⁸ Kauniiden kyyhkysten käytön voi tulkita korostavan numeron ja esittäjänsä naisellisia piirteitä, kuten

Kotieläimiä kuten koiria ja vuohia esiintyi Bonojen sirkuksessa ja useimmiten ne mainittiin ilmoituksissa, joissa oli myös mainittu klovninumerot.²²⁹ Kotieläinten kanssa työskentelevät eläintenesittäjiä ei mielletty kovinkaan miehisiksi, niissä ei uhmattu kuolemaa ja tarkoitus oli hauskuuttaa yleisöä. Brittiläisissä ja Yhdysvaltalaisissa sirkuksissa koirat, kukot, siat tai apinat esimerkiksi näyttelivät typeriä tai hassuja ihmisfiguureja, kävelivät, ratsastivat hevosilla, soittivat instrumentteja ja tekivät ylipäättään ihmisille tarkoitettuja asioita. Rautatiesirkusten tutkija Davis näkee tällaisen eläinten esiintymisen huvittaneen ihmisiä, sillä eläinten luonnonmukainen käytös epäviehättävine käytöksineen, röyhtäilyineen ja piereskelyineen yhdistettynä ihmisten imitointiin tuotti peilauspintaa ihmisruumiin sosiaaliseen normistoon.²³⁰

Bonojen sirkus- ja eläinnäyttely tarjosi – tahtomattaan tosin – myös karanneiden villieläinten kohtaamisen elämyksiä Suomessa. Kesäkuun lopussa 1896 Itä-Suomen sanomat sai uutisoinnin aihetta siitä kuinka telta meni nurin ja karhut meinasivat päästä karkuun.²³¹ Myös rautatiekuljetukset tuntuivat olevan varsinkin seurueen karhuille mahdollisuuksien näyttämö: Elokuussa 1897 Tampereella uutisoitiin pienestä karhusta, joka oli karannut Bonoilta rautatieasemalla, josta karhu löytyi halkopinon päältä ja passitettiin takaisin häkkiinsä.²³² Keväällä 1898 oli karhun vuoro päästä karkuteille Porvoossa. Kun eläimiä oltiin lastaamassa rautatievaunuun, oli yksi karhuista päässyt karkuun, mutta saatiin metsästettyä takaisin häkkiinsä.²³³ Eläinten rekikuljetukset eivät myöskään aina sujuneet kommelluksitta. Joulukuussa 1897 eläinnäyttelyn siirtyessä Iisalmesta Kuopioon rekikuljetuksella, petti jää juuri jääkarhuhäkin alla, onneksi lähellä rantaa. Kahden tunnin aherruksen jälkeen saatiin karhu pelastettua hyisestä kylvystä rikkomalla jää ja vetämällä koppi järven pohjaa pitkin

²²⁸ Vaasa 28.5.1904.

²²⁹ Wiipurin Sanomat 5.4.1891, Bonojen esityksessä oli mukana klovnit Williams, Francois, Charles ja knut sekä koirat ja ”angora-pukit”. Etelä-Suomi 6.4.1907, Bonojen esityksessä oli mukana ”Pelle Jöns pukkeineen”.

²³⁰ Speaight, 78-79, Davis 2002, s. 149, 161.

²³¹ Itä-Suomen Sanomat 30.6.1896.

²³² Aftonposten 27.8.1897.

²³³ Kotka Nyheter 10.5.1898.

kuivalle maalle. Sanomalehdet ympäri maata ilakoivat tapauksella arvelleen, että jääkarhu olisi nauttinut kylmästä kylvystä. ²³⁴

5. YLEISÖSUHDE

5.1. Markkinasirkusten suhde yleisöönsä ja muihin taiteenlajeihin

Reimersien sirkus ja Bonojen sirkus sekä eläinnäyttely esiintyivät useimmiten torilla teltassa markkina-aikaan. Reimersit ilmoittivat esiintymispaikakseen torin tai teltan torilla 30 ja Bonot 54 esityksen tai eläinnäyttelyn suhteen. Seuraavaksi suosituin paikka oli jonkun omistama tontti ja myös puistoissa esiinnyttiin muutamia kertoja. Pääosin molemmat perhesirkukset liittyivät siis markkinasirkusperinteeseen. Nevala näkee markkinoiden sirkuksille olleen tyypillistä, että rotuhevosilla suoritettut sirkusnumerot olivat harvinaisia ja seurueet keskittyivät akrobatian eri muotoihin ja tasapainolajeihin²³⁵.

Markkinat olivat keskeinen kaupankäynnin paikka, joista alkoi muodostua huvitilaisuuksia jo 1700-luvun lopulla ja 1800-luvulla kansanjuhlamaisuus vain kasvoi. Markkinoille tultiin pitkänkin matkan takaa ja kaupankäynnin ohella oli huvittelu tärkeässä osassa maa- tai tehdastyöläisen kulttuuria.²³⁶ Isoimpien kaupunkien markkinoille kerääntyi kerrallaan useampia huvielämän yrittäjiä samaan aikaan niin, että huviteltat, eläinnäyttelyt, sirkukset, ampumaradat ja karusellit olivat vierä vieressä. ²³⁷ Telttapaikoista maksettiin kunkin kaupungin viranomaisten määräämä summa sen mukaan, mitä ohjelmaa oli tarjolla. Esimerkiksi eläin- ja akrobaattinäytökset olivat kalliimpia kuin urheilunäytökseksi merkitty esityspaikka.²³⁸ Telttapaikkojen sijainnista pidettiin myös huolta. Vuonna 1901 Oulussa Louise Bono haastoi Reimersin oikeuteen teltansiirtojupakassa, jossa poliisi oli todennut Bonojen

²³⁴ Savo-Karjala 20.12.1897, Salmetar 22.12.1897, Karjalatar 23.12.1897, Hämäläinen 24.12.1897.

²³⁵ Nevala 2015, 6.

²³⁶ Heininen, Jukka, Markkinoiden muodonmuutoksia, Turun markkinat vuoden 1827 suurpalosta markkinajärjestelyihin 1867. Pro-gradu tutkielma, Turun yliopisto 2013, 13, 66, Nevala 2015, 5.

²³⁷ Nevala 2015, 6.

²³⁸ Kajaanin lehti, 5.12.1910, 3.

teltan olevan vähän liian lähellä tietä. Reimers oli johtanut Bonojen telttarungon siirtämistä sillä seurauksella, että teltan runko oli hajonnut. Louise Bono vaati hyvitystä menettämistään tuloista. Poliisi oli tarkastanut teltojen sijainnin ja havaitsi Bonojen teltan olleen hieman väärässä paikassa. Koska Bonot itse olivat noutamassa eläimiä Kemistä, oli poliisi komentanut muita paikalla olleita sirkuslaisia sekä sivullisia teltan siirtoon. Todistajana toiminut nuohooja Jaakko Lindströmin todistajanlausunnon mukaan teltan siirtoon oli komennettu jopa kohtuullisen kiivaasti: *"Komissario Passi ilmoitettuna aikana oli pyytänyt Wastaja Reimersia auttamaan Kantajan teltan kehyksen muuttamisessa ja kun Wastaja ei ollut halukas siihen ryhtymään, oli Komissario Passi suuttunut ja sanonut, että hän ottaa kirveen ja hakkaa alas koko rustingin, ellei hän saa apua. Sitten oli Reimers suostunut pyyntöön."* Useimmat todistajat todistivat, että poliisi oli itsepintaisesti pitänyt kiinni teltan siirtämisestä, vaikka useampi henkilö oli maininnut, että siirtoon tarvittaisiin enemmän miesvoimaa kuin mitä saapuvilla oli. Oikeudenkäynnissä todettiin, että Reimers oli ainoastaan totellut oikeudenkäyntiin mennessä jo menehtynyttä komisariota, joten syyte vahingontuottamuksesta hylättiin ja Louise Bono joutui maksamaan paitsi omansa niin myös muiden oikeudenkäyntikulut.²³⁹

Markkinoihin liittyi vahva alkoholinkäyttö ja holtiton käyttäytyminen. Prostituutio ja tappelut huolestuttivat viranomaisia ja myös lehdistössä esiintyi paljon kannanottoja ikävää käytöstä vastaan. Lehdissä ilmestyneissä markkinakuvauksissa tuomittiin usein myös huvikulttuuri humpuukina, jossa hyväuskoisilta huijattiin rahat.²⁴⁰ Bonojen sirkus sai osakseen myös kritiikistä: *"Se vielä puuttui. Katariinan torille on pystytetty hoijakka ja sirkus 'Bono', jossa opetetut 'ensiluokan taiteilijat' esiintyvät rääkättyjen eläinten kanssa. Taaskin on siis ajattelemattomilla oiwallinen tilaisuus wiskellä rahojaan tyhjyyden alttarille. Milloinkahan Kotka vapautuu moisista 'komeljanttareista'?"*²⁴¹

Bonot pystyttivät telttansa teatterin tontille muutamia kertoja esiintyessään Porvoossa²⁴² ja Reimersien joukko esiintyi teatteritiloissa muutamia kertoja Porissa, Kuopiossa ja Iisalmissa.²⁴³ *"Teatterihuoneella esiintyy parasta aikaa yhdistyneet baletti ja woimisteluseurueet Caesar*

²³⁹ Oulun maakunta-arkisto, Oikeudenkäyntipöytäkirjat Bono-Reimers § 751/1901, § 781/1901.

²⁴⁰ Nevala 2015, 6, Heinonen, Jouko, Rovaniemen markkinat, Karisto, Hämeenlinna 1984, 214.

²⁴¹ Etelä-Suomi 9.7.1907.

²⁴² Borgåbladet 29.8.1891, Borgåbladet 17.1.1903, Borgåbladet 4.5.1903.

²⁴³ Pori/Kansalainen 13.2.1899, Iisalmi/Salmetar 7.12.1901, Kuopio/Savo-Karjala 29.11.1901.

ja Reimers, antaen näytäntöjä. Ohjelmat owat olleet warsin hywiä ja erinomaisella taidolla suoritettuja. Etenkin on mieltymystä herättänyt Siskosten Reimers reippaasti esittämät tuliset mazurkat ja czardas'it. Yleisöä on ollut näytännöissä koko lailla, mutta atleetti Jaksonin kanssa ei kukaan täkäläinen ole wielä uskaltanut mennä woimiansa koettelemaan. Huomenna ja ylihuomenna annetaan samassa paikassa näytännöt uusilla ohjelmilla."²⁴⁴ Reimersien ohjelmisto oli samanlainen kuin heidän muissakin esiintymispaikoissaan, he toivat jopa painin teatteritilaan. Reimersien saamat suopeat arvostelut teatterissa nähdyistä esityksistä eivät poikenneet heidän muiden näytöstensä kritiikeistä. Heidät mainittiin usein taitavina ja nimellä oli selkeästi hyvä kaiku.²⁴⁵

Sirkuksen ja teatterin suhdetta pohdittiin lehdistössä, teatterin surkuteltiin menettävän katsojia sirkukselle ja yleisöä sätittiin osallistumisesta mieluummin rahvaanomaisiin markkinahuveihin kuin esimerkiksi Kansallisteatterin vierailunäytäntöihin.²⁴⁶ Sanomalehtien huolestuneiden artikkeleiden lisäksi myös pilalehdet nälvivät sirkuksen ja teatterin suhdetta.²⁴⁷

Tuulispää naureskeli sirkuksen aiheuttavan yleisökatoa tamperelaisille teattereille vuonna 1905.

Ensi luokan taidelaitokset, niinkuin sirkus ja karuselli, jotka tarjosivat ihaninta nautintoa hyville Tampere-laisille ja maaseudun markkinayleisölle, ovat taas karauttaneet uljaine arabialaisineen toisille tanhuville, ikäväksi ihailulle impysille, apeaksi monelle uljaalle uroolle. Toisen luokan taidelaitoksena kai pidetään teatteria, koska se on saanut kärsiä väen puutetta.

Lähde: Tuulispää no 42, 20.10.1905.

Muutamiin Suomen kaupunkeihin pystytettiin teatteritaloja 1800-luvulla, mutta jo Ruotsin ajalta periytyvän kiertävän teatterin perinne oli vielä voimissaan. Teatterikiertueet löysivät lukuisimman yleisönsä markkinoilta, joten esiintyminen keskittyi niihin. Pienissä ulkomaalaisissa seurueissa mainitaan olleen näyttelijöiden lisäksi muusikoita ja

²⁴⁴ Kansalainen 15.2.1899.

²⁴⁵ Esimerkiksi: Jakobstads Tidning 21.10.1899, Suomalainen 15.1.1900, Perä-Pohjolainen 3.9.1904.

²⁴⁶ Uusi Suometar 16.6.1908.

²⁴⁷ Tuulispää no 4, 1.1.1903, Tuulispää no 42, 20.10.1905, Velikulta no 22, 1.11.1906.

tempuilijoita.²⁴⁸ Ero kiertäviin markkinasirkuksiin ei ollut siis suuren suuri. Teatteriinkin liittyi sivistyneistön pyrkimys kasvattaa heräävää kansakuntaa Topeliuksen hengessä. Pääkaupunkiseudulla toiminut ruotsinkielinen Nya Teatern ja kiertueteatterina aloittanut suomenkielinen Suomalainen Teatteri nauttivat valtionavustusta jo 1870-luvulla. Nämä tuetut ja valvotut instituutiot eivät olleet ainoita toimijoita, vaan 1900–1910 mainitaan pienten ja lyhytaikaisten kiertueteatteriryhmien kulta-aikana. Eteläisen Suomen kiertämistä helpottivat paranevat kulkuyhteydet ja yhdistysvapauden myötä joka pitäjästä esityspaikaksi löytyvät seurojen- tai työväentalot.²⁴⁹ Bonojen telta kohosi työväentalon pihalle Savonlinnassa muutamana vuonna ²⁵⁰ ja Reimersitkin esiintyivät työväen talolla Porissa vuonna 1900²⁵¹. Perhesirkusten vierailut työväenyhdistyksen tonteilla ja rakennuksissa olivat satunnaisia ja useimmiten pidättäytyttiin toriympäristössä.

Pilalehtien irvailu ja sanomalehtien vakavat huomiot väen karkaamisesta teattereista sirkukseen kertoo siitä, että teatteri valjastettiin julkilausutusti kansan sivistämisen välineeksi ja sirkuksen nähtiin vetoavan silkkään haitallisena pidettyyn huvittelunhaluun. Kiertävien teatteri- ja sirkusseurueiden välillä oli paljon yhteneväisyyksiä kuljetusten ja kiertuepaikkojen suhteen mutta teatteri oli salonkikelpoisempaa.

Sirkusten kytkeytymisestä yhteisöihin, joissa ne vierailivat, kertoo osaltaan esityksissä soitettu musiikki. Aina 1900-luvun alkuvuosiin saakka molemmat sirkukset mainostivat osassa lehti-ilmoituksistaan esitystensä elävää musiikkia soittavia orkestereita²⁵². Bonot ilmoittivat omasta soittokunnasta sirkus-, varietee- tai hippodromoesitystensä yhteydessä vuosina 1896²⁵³, 1899²⁵⁴ ja 1904²⁵⁵, mutta ilmoitukset asettuvat sellaiseen aikaikkunaan, että kyseessä ovat voineet olla vain yksittäiset esitykset tai vuoden 1904 tapauksessa pieni kiertue. Muuten

²⁴⁸ Suomen teatteri ja draama, toim. Seppälä, Mikko-Olavi ja Tanskanen Katri, Helsinki, Like 2010, 20.

²⁴⁹ Suomen teatteri ja draama 2010, 24 - 41.

²⁵⁰ Savonlinna 8.2.1895, Savonlinna 14.2.1896.

²⁵¹ Satakunta 15.3.1900.

²⁵² Reimersien osalta soittokunta mainitaan viimeisen kerran v.1902 kun voimat yhdistettiin Olsonin sirkuksen kanssa /Kaiku 18.7.1902. Bonojen sirkusvarieteen yhteydessä käytettiin omaa orkesteria vielä vuonna 1904 /Östra Nyland 22.7.1904.

²⁵³ Savonlinna 14.2.1896.

²⁵⁴ Kansalainen 30.6.1899, Björneborgs Tidning 1.7.1899.

²⁵⁵ Suupohjan Kaiku 19.5.1904, Louhi 11.6.1904, Suomalainen 15.7.1904, Östra Finland 27.7.1904.

yhteistyökumppaneina näyttäytyvät sotilaspataljoonien soittokunnat²⁵⁶, palokuntien²⁵⁷ tai vapaapalokuntien²⁵⁸ orkesterit tai työläisten musiikkikunnat²⁵⁹.

Reimersien musiikista vastasivat usein sotilassoittokunnat Viipurissa²⁶⁰, Vaasassa²⁶¹ tai Oulussa²⁶². Edelleen samoin kuin Bonojen sirkusesitysten kanssa, olivat Reimerseillä myös mukana työläisten musiikkiseurur Turussa ja palokuntien soittokunnat Tammisaassa, Joensuussa ja Kuopiossa.²⁶³ Bonoista poiketen Reimersien soittajina näkyvät myös kaupunginorkestereita ja kaupunkien musiikkiseuroja.²⁶⁴ Koska Reimersit tekivät yhteistyötä kaupunginorkestereiden ja muiden hienolta kalskahtavien yhteistyökumppaneiden²⁶⁵ kanssa näyttäisi siltä, että he olivat lähempänä paikallisten porvariston, elleivät jopa yläluokan elinpiiriä kuin Bonojen perhekunta. Osaltaan tämä selittyy ryhmien koko- ja kulttuurieroilla: Bonoilla oli mukanaan suuri keski- ja eteläeurooppalainen perhekunta eläimiseen, Reimersit olivat ruotsinkielinen nelihenkinen perhe.

Sirkusesityksi markkinoitiin kaikelle kansalle eli niin säätyläisille kuin rahvaallekin. Molemmilla sirkukset käyttivät hinnoittelua, jossa lähimpänä esitystilaa olevat penkit olivat kalliimpia ja kauimpana sijaitsevat seisomapaikat maksoivat vähiten. Useimmissa tapauksissa lapset maksoivat puolet aikuisen lipunhinnasta paikan mukaan. Paikat saatettiin jaotella säätyläisiin ja rahvaaseen/työväkeen tai sitten ilmoituksissa puhuttiin ensimmäisen ja toisen sijan paikoista. Tyypillinen lippujen hinta Reimerseillä oli ensimmäinen sija 1 markka, toinen 50 penniä ja lapset alle 12 tai 10 vuotta 25 penniä. Bonoille oli ominaista hinnoitella ensimmäinen sija 1,50 markkaa, toinen 1 markan ja seisomapaikat 50 penniä, lapset puolella hintaa. Enemmän kuin kellonaika vaikutti lippujen hintaan se, kuinka iso ryhmä oli esiintymässä. Suurimmillaan Bonojen esityksen liput maksoivat 2 markkaa kalleimmassa

²⁵⁶ Wiipurin linnoituspatallioonan soittokunta/Östra Finland 4.4.1891 ja "pataljoonanmusiikki" /Vasabladet 18.6.1892.

²⁵⁷ Savo-Karjala 30.12.1892.

²⁵⁸ Savonlinna 8.2.1895.

²⁵⁹ Pohjalainen 23.6.1893, Åbo Tidning 30.8.1893.

²⁶⁰ Wiborgsbladet 3.5.1890, Östra Finland 13.11.1897, Wiborgsbladet 18.8.1900.

²⁶¹ Vasabladet 25.8.1898, Wasa Nyheter 12.11.1898, Vasabladet 21.10.1899.

²⁶² Kaiku 8.9.1899.

²⁶³ Västra Nyland 25.5.1900, Karjalatar 15.9.1900, Uusi-Savo 30.11.1901.

²⁶⁴ Kristinestads Tidning 23.7.1898, Jakobstadstidning 14.10.1899, Björneborgs Tidning 14.2.1899, Björneborgs Tidning 10.3.1900, Kaleva 30.8.1901.

²⁶⁵ Reimersit esiintyivät samassa konsertissa ranskalaisen oopperalaulajan kanssa/Wiborgsbladet 29.5.1891 ja tekivät yhteistyötä Ozewyn sirkuksen kanssa, jolla oli oma solistiorkesteri/Vasabladet 1.7.1902.

kategoriassa, Reimerseillä samaten. Yleisimmin lipun hinnat ilmoitettiin kertomalla, että ne olivat ”tavalliset”, joten lippujen hintojen voi ajatella pysyneen samalla tasolla koko tarkasteluajan.²⁶⁶ Suhteutettuna työmiehen tuntipalkkaan seisomapaikka olisi maksanut noin parin tunnin työskentelyn, markan paikkaan olisi työmieheltä mennyt liki päiväpalkka ja kalleimmat liput olisivat vaatineet työmieheltä jo yli päiväpalkan.²⁶⁷

4.3. Bonojen kiertäviä eläinnäyttelyitä markkinoitiin sivistävänä viihteenä

Bonon eläinnäyttelyilmoituksissa käytettiin kuvia, joissa usein esiintyi joko leijona, apina tai leopardi. Samoja kuvia käytettiin uudestaan ja uudestaan, kuvat saattoivat esiintyä myös muiden eläinnäyttelyiden ilmoituksissa.²⁶⁸ Tästä voi päätellä, että kuva-aineisto oli luultavimmin ostettu Keski-Euroopasta ja oli käytössä useilla sirkuksilla.²⁶⁹ Villieläinten esillä pitäminen olivat Euroopassa kehittyneet Egyptin, Mesopotamian ja antiikin ajan eläinnäytöksistä, hallitsijoiden eksoottisten eläinten kokoelmien kautta aina valistuksen ajan tiedettä edistäviksi eläintarhoiksi. Rinnalla kulki viihdeperinne, jossa kiertävät viihdyttäjaseurueet pitivät riveissään myös eksoottisia eläimiä. Suomessa eläinten kanssa kiertäneet viihdeseurueet eivät olleet niin yleisiä kuin Keski- ja Etelä-Euroopassa, jossa matkustaminen oli helpompaa ja yleisöpohjaa oli enemmän.²⁷⁰

²⁶⁶ Sanomalehdet 1888- 1910.

²⁶⁷ LIITE 3 Työmiehen tuntipalkat 1880- 1915.

²⁶⁸ Esimerkiksi Olsonin eläinnäyttelyssä käytettiin samaa leijonan kuvaa.

²⁶⁹ Keskustelu sirkustietokirjailija Markku Aulangon kanssa 24.2.2016. Hänellä on yksi Suomen mittavimmista sirkusjulistekokoelmista. Aulangon mukaan samat kuvat saattoivat löytyä eri sirkusten julisteista.

²⁷⁰ Laitila, 2012, 10-13, 25, viittaa myös Hirn 1982, 16.

Menageri Bono

gifver torsdagen den **24 juni** i **Idrottspar-
ken** i ett stort fyrkantigt
tält, som rymmer 800 per-
soner, för första gången
här i Åbo en **föreläs-
ning af vildd och ta-
ma djur**: 1 stor Alli-
gator, 10 fot lång, 2 Orang-
utanger, 6 år gamla, så l-
synta exemplar, förevisas
endast 3 timmar om dagen
(från 3-6) 1 Poma lejon,
Leopard, Hyena, Vargar,
Afrikansk Malayen björn,
Norsk björn, Ryssel björn,
Björnpanter m m. Peli-
kan, Ugglor, Aras, Pape-
gojor, Ap paradís af flera
olika sorter, såsom Resius,
Lapander. Kapusiner m fl. sorter. 73 olika exemplar utaf alla sorters djur
Inträdespris: 1 mark för ståndspersoner, tjänstefolk af arbetsklassen 50 penni,
barn 25 penni.

Högaktingsfullt **L. Bono.**

Kuva: Åbo Underrättelser 24.6.1897.

Usein ilmoitukseen pyrittiin löytämään joku ensimmäinen kerta: ensimmäinen vierailu kaupungissa, joku eksoottinen uusi eläin ensimmäistä kertaa näytillä tai ensimmäinen kerta jonkun eläinryhmän esittämä sirkusnumero.²⁷¹

Ainoastaan muutamia päiviä.

Täten on minulla kunnia ilmoittaa suurelle yleisölle Kuo-
piossa ja sen ympäristöillä, että olen tänne saapunut ja näytte-
ten suurta

Eläinnäyttelyäni,

suurinta mikä nykyään on Suomessa.

Eläinnäyttely on pystytetty kaupattorille ja näy-
tellään sunnuntaina 13 p. marrask. klo 4 j. pp. sekä
seuraavina päivinä klo 10 e. pp.—10 illalla. Erityi-
syyksinä mainittakoon Zebra, joka on vasta saatu Af-
rikasta, ja näytellään ensi kertaa Suomessa. Sitäpaitsi
kokoelma erittäin kauniita eläimiä, niinkuin Afrikalai-
nen Leijona, Puma-Leijona, Leopardi, Hyena (Hy-
vän Toivon niemeltä), Erämaan hevonen n. k. Ka-
meeli, Laama-eläin (Perusta), Iso jääkarhu, useam-
man lajisia Karhuja, Malallijainen karhu, harvina-
nen Amantilli eli Vyötiäinen, kaunis Tikkeri, Susia
(useaa eri lajia), Apinoita (useita lajeja), Pelikaani,
Aara-papukatja y. m. Papukaijoja, y. m. y. m.

Eläinnäyttelyssä esiintyy myös **Käärmeenkesyt-
täjä** Miss Sette suunnattoman suurine jättiläiskäär-
meineen. **Huom!** Kokoelmassa on yli 60 erilaista
eläintä — Tämä eläinnäyttely on siististi järjestetty nykyajan vaati-
musten mukaisesti. Huvittavaa ja opettavaista niinhyvin herrille, nai-
sille ja lapsille. Eläinnäyttely on avoinna sunnuntaina kello 4:stä—klo
10 illalla. Pyydetään lukuisasti käymään näyttelyssä. Pääsymaksu 50
pniä aikuisilta ja 35 penniä lapsilta.

Kunnioituksella
L. Bono.
Eläinnäyttelyn omistaja.

Huom! Ainoastaan 6 päivää. **Huom!**

Kuva: Uusi Savo 12.11.1898.

Louise Bono mainosti näyttelynsä olevan suurin Suomessa. Eläinnäyttelyn nimikkeellä olevia toimijoita oli liikkeellä muitakin, esimerkiksi veljekset Klein²⁷², W. Andlelik²⁷³, B. Fransen²⁷⁴,

²⁷¹ Esimerkkejä ensimmäisten kertojen mainoksista Lappeenrannan uutiset 17.9.1897, Savo-Karjala 5.11.1897, Keski-Suomi 2.9.1899.

²⁷² Karjalatar 11.12.1897.

²⁷³ Päivälehti 31.1.1892.

²⁷⁴ Karjalatar 8.9.1894.

Sirkus Danie²⁷⁵, Alexander Eisfeld²⁷⁶, A. Philadelphia²⁷⁷ ja lisäksi muita eksoottisten eläinten näyttelyitä, joiden ilmoituksissa ei ole omistajan nimeä²⁷⁸. Suomessa 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa kiertäneistä eksoottisen eläinten näyttelyistä ei ole koottu systemaattisesti tietoja, eikä ole esimerkiksi selvillä, olivatko edellä mainitut eläinnäyttelyt Suomessa vain kertaluonteisesti läpikulkumatkalla tai kuinka monta eläintä kukin näyttely sisälsi tai oliko näyttelyiden yhteydessä sirkustoimintaa. Hirnin arvio Suomessa liikkuneista sirkusseurueista vuosina 1800- 1900 on noin viisikymmentä, mutta hän toteaa luettelonsa olevan puutteellinen, täydennettävissä oleva runko²⁷⁹. Laitila käyttää tutkielmassaan *Valistavaa eläinrääkkäystä? Eläinnäyttelyt ja eläinsuojelu Suomen oikeudessa vuoteen 1934* [2012 Helsingin yliopisto] suoraan Hirnin arviota ja arvioi useimpien sirkusten käyttäneen esityksissään eläimiä. Eläinnäyttelyksi tutkielmassa määritellään ”laitos, jossa pidetään esillä yleisölle pääasiassa muita kuin tavanomaisesti kotieläiminä pidettäviä eläimiä”. Kiertävien eläinnäyttely tai menagerie -nimikkeiden alla toimivien ryhmien määrää Laitila ei ole arvioinut.²⁸⁰

Lokakuulta 1894 löytyy ensimmäinen sanomalehti-ilmoitus, jossa Bonojen eläinnäyttely on nostettu tilaisuuden otsikkoon. Kyseessä oli tuolloin ”*Gymnastikuppvisning och djurföreställning*”.²⁸¹ Tulkitsen Bonojen suhteen, että eläinseuran tai eläinnäyttelyn käyttäminen tilaisuuden otsikoinnissa tai nimeämisessä tarkoitti vielä sitä, että sirkusnäytöksissä käytettiin mukana eläimiä joko osana sirkusnumeroita tai sirkusnumeroiden pääosassa. Eläinnäyttelyssä häkeissä seurueen mukana kuljetettiin suurempia määriä eläimiä ja sirkusesitys tai eläinten esitleminen/kesyttämismenot olivat sivuosassa. Oletan myös, että eläinnäyttelyiden eläimet saivat suurimmaksi osaksi olla niin luonnollisessa tilassa häkeissään kuin niissä vain saattoivat, eli niitä ei yritetty inhimillistää tekemään sirkustemppeja, vaan kyseessä oli enemmänkin liikkuva eläintarha. Syyksi siihen, miksei sirkusesitystä tai ”voimisteluesitystä” aina ilmoitettu osaksi eläinnäyttelyä, voi olla tietysti se, että esitystä ei aina ollut. Toinen selitys voi olla se, että ainakin vuonna 1910 Kajaanin lehdessä ilmoitetaan Musinskin eli Muschinskyn eläinnäyttelyn maksuista, jotka ovat suuremmat kun mukana on ollut akrobatiaa. Urheilunäytöksestäkin eläinnäyttelyn yhteydessä olisi pitänyt

²⁷⁵ Uusi Aura 21.4.1901.

²⁷⁶ Tampereen Sanomat 31.5.1889.

²⁷⁷ Savo-Karjala 29.12.1897.

²⁷⁸ Savo-Karjala 20.1.1893, Vapaa Sana 31.7.1908, Turun Lehti 5.9.1885.

²⁷⁹ Hirn, 1982, 208-210.

²⁸⁰ Laitila 2012, 1, 25-26.

²⁸¹ Kotka 25.10.1894.

maksaa enemmän, mutta maksu oli vielä korkeampi, kun akrobatianäytöstä ei laskettu enää tavanomaiseksi urheiluksi.²⁸²

Bonojen eläinnäyttelyiden seuraaminen lehti-ilmoitusten perusteella on vaikeaa. Nevala pitää todennäköisenä, että Bonoilla saattoi olla useampikin kiertue meneillään samaan aikaan.²⁸³ Yksiselitteisesti Bonon perheenjäsenen allekirjoittamia eläinnäyttelyilmoituksia löytyy Kansalliskirjaston digitoidusta sanomalehtiarkistosta ajalta 1894–1910. Vuosilta 1897–1901 on eniten Louise Bonon allekirjoittamia eläinnäyttelymainoksia. Eläinnäyttelyiden ja sirkuksen johtaminen siirtyi ilmeisimminkin äiti Fransiscalta Louiselle tuolloin. Vuoteen 1896 asti ilmoitusten allekirjoittajana toimi F. Bono. Vuodesta 1896 eteenpäin ilmoitukset miltei poikkeuksetta allekirjoitti L. Bono. Eläinnäyttelyilmoituksista löytyy muutama, jossa esiintyy Muschinskyn eli Louisen elämänkumppanin ja Louisen lasten isän nimi. Muschinskyn nimellä ei ole tähän tutkimukseen systemaattisesti haettu sanomalehti-ilmoituksia, mutta hänen nimissään eläinnäyttely on kiertänyt ainakin vuosina 1899, 1900 ja 1910.²⁸⁴ Todennäköisesti Samuel Muschinsky piti omaa eläinnäyttelyään ja sirkusta yhtä aikaa Bonojen kanssa. Louisen tyttärenpoika Berno Billingin muistelmat tukevat tätä päätelmää samoin kuin Elvira Bonon haastattelu, jossa hän kertoo, että ”*isällä oli Venäjällä suuri sirkus*”. Billingin mukaan eläimiä oli parhaimmillaan yli 200 ja Elvira Bonokin muistelee useita kymmeniä hevosia käsittäneen sirkuksen.²⁸⁵

Kun Bonot käyttivät esityksensä nimessä eläinnäyttelyä ensimmäisen kerran vuonna 1894, oli ohjelma pitkälti samankaltainen kuin sitä sirkuksena markkinoitaessa. Mukana oli voimisteluesitys ja eläinesitys: hevosia, koiria, apinoita, vuohia sekä suomalainen, venäläinen ja norjalainen karhu.²⁸⁶ Suurin osa vuoden 1895 ja 1896 näytöksistä tehtiin vielä sirkus tai sirkusvarietee nimien alla.

Syksyllä 1896 eläinnäyttelyssä Tampereella mainittiin olevan jo noin 40 eläintä²⁸⁷ ja juhannuksena 1897 Turussa eläinten määrä oli noussut 73 kappaleeseen.²⁸⁸ Bonojen

²⁸² Kajaanin lehti 5.12.1910.

²⁸³ Nevala 2015, 28.

²⁸⁴ Uusi Aura 4.6.1899, Mikkeli 10.3.1900, Kajaanin Lehti 5.12.1910.

²⁸⁵ Perno Billingin muistelmat, Elvira Bonon haastattelu APU nro 14 1968.

²⁸⁶ Kotka 25.10.1894.

²⁸⁷ 29.9.1896, ilmoituksen allekirjoittajaksi oli tavallisuudesta poiketen merkitty E. Bono. E viitannee sanaan Elisabet.

²⁸⁸ Åbo Underrättelser ja Åbo Tidning 24.6.1897.

allekirjoittamien eläinnäyttelyilmoitusten valossa heidän eläinnäyttelyjen kultavuotensa asettuvat vuosille 1897–1901. Eläinnäyttelyiden ohessa eli samassa tilaisuudessa pidettiin sirkusnäytöksiä ja yhteistyö muiden eri artistiseurueiden tai pienten perhesirkusten kanssa jatkui. Tuona aikana eläinnäyttely pystytettiin ainakin 55 kertaa. Oulu näkyy pohjoisimpana kiertuekohteena ja Itä-Suomi puolestaan suosituimpana.²⁸⁹ Itäsuomalaiset sanomalehdet ilmoittelivat 1896 Elisabet Bonon luvasta pitää eläinnäyttelyitään Raivolassa ja Terijoella.²⁹⁰ Kaksi vuotta myöhemmin ilmoitetaan myös Wiipurin Sanomissa ja Östra Finland -lehdessä, että Elisabet Bonolla on lupa pitää eläinnäyttelyitään tässä läänissä elokuun aikana.²⁹¹

Lappeenrannan markkinoista kirjoitettiin Itä-Suomen Sanomissa syksyllä 1897. Muiden huvitusten mukana oli ollut Bonojen eläinnäyttely, josta kirjoittaja toteaa, että *"Eläinnäyttely 'Bono' on sitä paitsi tarjonnut monelle markkinamiehelle kauvan kaivatun tilaisuuden nähdä suuretta kustannuksetta ison joukon huomattavimpia ja mitä harvinaisempia eläimiä"*. Bonojen näyttely eroaa muista markkinahuvituksista, joita kirjoittaja kuvaa vain *"kohtuullisen hauskoiksi"*.²⁹² Kirjoituksesta saa sen kuvan, että Bonojen eläinnäyttely oli kaupungissa jo tuttu ja odotettu vieras. Eläinnäyttelyssä on samaa outouden viehätystä kuin sideshow'ssa perinteisesti ja eläinnäyttelyssä käyminen tuntuu vertautuvan oppimiseen, eksoottisten asioiden katsomiseen ilman tirkistelymentaliteettia. Myös 1896 tulevia Joensuun talvimarkkinoita odotellessa eläinnäyttely oli saapunut kaupunkiin jo edeltä käsin. Karjalattaren kirjoittaja toteaa, että *"nyt jo rupee ilmenemään kaupungissa markkinawieraita läheltä ja kaukaa, ja torilla seisoo suuri tabernaakeli täynnänsä 'ulkomaan eläviä'".* Niitä *näyttelee muuan mustawerinen karhuntanssittaja nimeltä Bono ja ihastus on yleinen"*.²⁹³ Voi siis päätellä, että eläinnäyttelyt olivat suosittua kansanhuvia ja että jutussa mainittu mustawerinen karhuntanssittaja viitanee Samuel Muschinskyyn. Karjalattaren tekstistä on myös luettavissa selkeä eron teko kiertäviin esiintyjiin, tanssittaja merkitään erottuvaksi, "mustaweriseksi".

Eläinnäyttelyn vastaanotto vaihteli. Kuopiossa eläinnäyttelyä kiiteltiin:

"Eläinnäyttely "Bono" on viime sunnuntaista alkaen näytellyt Kuopiossa kokoelmaansa, johon paitse useampia kymmeniä eläimiä kuuluu myös "panoptikumi" mainiaina henkilöineen wahasta ja ampumarata. Eläimistä owat muutamat todellakin erittäin komeita, jommoisia ainoastaan suurimmissa ulkomaan eläintarhoissa saa nähdä. Erittäinkin huomattawia on hyena, suurimipia

²⁸⁹ Sanomalehdet 1897-1901.

²⁹⁰ Itä-Suomen Sanomat, Wiipurin Sanomat, Östra Finland ja Wiborgsbladet 15.8.1896.

²⁹¹ Östra Finland ja Wiipurin Sanomat 26.7.1898.

²⁹² Itä-Suomen Sanomat 24.9.1897, *"Lappeenrannan kuulumisia"*.

²⁹³ Karjalatar 8.12.1896.

lajiaa, malajilainen karhu, kaksi shimpansia ym. Pääsymaksu eläinkokoelmaan on 1 markka säätyhenkilöiltä, työväeltä 50 p ja lapsilta 35 p. Ansaitssee todella sekä aikuisten että lapsien käydä siellä näkemässä noita hywin hoidettuja erilaisia eläimiä.”²⁹⁴

Paitsi aikuisten iloksi, niin eläinnäyttelyitä markkinoitiin myös lapsille opiksi. Louise Bono kosiskeli eläinnäyttelyyn usein myös kokonaisia koululuokkia tarjoamalla luokille lippuja halvemmalla.²⁹⁵ Eläinnäyttelyn lippujen hinnat olivat pysyivät pääosin samana: ensimmäinen paikka 1 mk, toinen 75 tai 50 penniä ja lapsilta perittiin yleensä puolet pääsymaksusta. Lastenlippujen hinnoittelu on hieman korkeampi kuin Bonojen sirkusesityksissä, aikuisten lippujen hinnoittelu on suurin piirtein samanlainen. Työmiehen tuntipalkka oli 1890-luvulla 25- 26 penniä ja eläinnäyttelyyn pääsi noin 500 gramman voipaketin hinnalla.²⁹⁶ Markkinoidessaan eläinnäyttelyitään erityisesti lapsille ja koululuokille Bonojen eläinnäyttely asettuu osaksi perinnettä, jossa villieläinten esittelyä puolustetaan valistavana ja tiedettä edistävänä²⁹⁷. Vuonna 1889 Suomen ensimmäisen pysyvän eläinnäyttelyn eli Korkeasaaren perustamista pohtinut komitea päätyi suosittelemaan eläinten esittelyä työväestöä ja nuorisoa kasvattavana ajanviettotapana, joka tukisi luonnontieteiden opetusta.²⁹⁸

5.2 Hevostaidetta vai – räökkäystä?

Hevosnumerot olivat sirkusesitysten sydän sekä Bonojen että Reimersien sirkuksissa. Hevostenkoulutus ja joskus myös esittämisen tavat saivat epäilyä osakseen. Oulun ilmoituslehdessä kerrottiin helmikuussa vuonna 1893 ”Bona & Kapallin” sirkusseurueen kiertäneen kahden miehen, kahden naisen, kahden karhun, kolmen pienen hevosen ja yhden ison vuohen kanssa Ylivieskan seudulla. Artikkelin nimettömänä pystyttelevä kirjoittaja antaa tunteikkaan kuvauksen sirkusesityksestä, jonka suurimpana inhon aiheena hän pitää pienen Rosa-nimisen tamman ja Rositana esiintyneen nuoren voimistelijanaisen sirkusnumeroita. Arvostelussa kerrotaan kuinka tamman ”täytyi miehen ruoskan warren wiittauksista tehdä kaikkia pikku hewoselle mahdollisia, harjoituksesta ja ruoskan iskuista opituuta mahdottomiakin

²⁹⁴ Savo-Karjala 20.10.1897.

²⁹⁵ Tammerfors 29.9.1896, Karjalatar 5.12.1896, Wiborgsbladet 19.10.1897, Salmetar 11.12.1897.

²⁹⁶ LIITE 3

²⁹⁷ Laitila 2012, 15. Ludvig XIV perusti 1600-luvun lopussa eläintarhat, joiden tehtäväksi tuli tieteen edistäminen ja valistus.

²⁹⁸ Laitila 2012, 29.

temppuja". Rositan voimisteluliikkeitä pidettiin sujuvina ja voimakkaina, mutta kirjoittajan mukaan sekä Rosan että Rositan sirkusnumerot herättivät naisyleisössä inhoa ja vastenmielisyyttä, joka ilmeni pään sivulle kääntämisenä tai poistumisena katsomosta. Pahennusta aiheuttivat naisakrobaatin niukka vaatetus ja monimutkaiset liikkeet, joita kuvailtiin "*rimpoilemiseksi*". Hevosnumero nähtiin ilmeisen nöyryyttävänä, sillä kirjoittaja ei kokenut "*minkäänlaista taidenautintoa tamman pakotetuissa piehtaroinneissa*". Huoli eläinten huonosta kohtelusta ei ulottunut karhujen ja vuohien sirkusnumeroihin, vaan Stellan – vuohen vaaralliselta näyttävät kiipeilyt korkean patsaan huipulla nostetaan koko sirkusesityksen parhaimmaksi anniksi. Karhunpentujen keskinäinen leikkiminen esitysalueen laidalla koettiin myös varsinaista esiintymistä viihdyttävämmäksi.²⁹⁹ Vangitut villieläimet nähdään siis parhaimmillaan niiden painiessa keskenään ja kotieläin vuohi puolestaan nousee taidoillaan näytöksen sankariksi ilman, että sen koulutusmetodeja kyseenalaistetaan millään lailla. Mielenkiintoista artikkelissa on se, että kirjoittaja rinnastaa naisakrobaatin ja hevosen sirkusnumeroiden nimenomaan naisyleisössä herättämän inhon. Kirjoituksen sävystä päätellen temppuilemaan pakotettu hevonen ansaitsee yleisön säälin enemmän kuin lähinnä moraalittomalta vaikuttava alaston nainen.

Sirkushevosten kouluttaminen nousi keskustelun aiheeksi Suomessa, kun eläinsuojeluasiaa nousi pinnalle 1800-luvun lopussa. Nevalan mukaan Suomen eläinsuojeluyhdistys ei tuominut sirkusta täysin vaan eläinsuojelupiireissä sirkusten hevuskoulutusta pidettiin ammattitaitoisena.³⁰⁰ Useat artikkelit eläinsuojelulehdistössä puhuvat kuitenkin omaa kieltään. Jo vuonna 1896 Oikeutta kaikille: Suomen eläinsuojeluyhdistyksen aikakauskirja no 5 puuttui artikkelissaan "*Sirkusjulmuuksia*" eläinten kohteluun ja ennen kaikkea hevosten koulutusmetodeihin. Kirjoittaja päättää kauhukertomuksensa sanoihin "*ei sirkusopetusta koskaan saisi harjoittaa, jollei ankara poliisi olisi läsnä.*"³⁰¹ Eläintenystäviä kehoitettiin jättämään sirkuskäynnit väliin ja jopa kehoitettiin, että eläinsuojeluyhdistykset pitäisivät huolta siitä, "*että yleisö saisi tiedon kaikesta siitä julmuudesta, mikä seuraa miltei kaikkea kesytystä. Ellei pahetta sen kautta saataisikaan kokonaan poistetuksi, olisi siitä kuitenkin se hyöty, että tuollaiset raakuudet tulisivat oikeaan valoonsa ja eläinsuojeluystävälliset ajatukset*

²⁹⁹ 19.2.1893 Oulun Ilmoituslehti

³⁰⁰ Nevala 2015, 86.

³⁰¹ Oikeutta kaikille: Suomen eläinsuojeluyhdistyksen aikakauskirja no 5 1.1.1896.

vähitellen heräisivät ja vihdoin vaikuttaisivat inhoa mokomiin näytöksiin."³⁰²
Eläinsuojeluyhdistyksen aikakauskirjassa myös kerrottiin sirkuseläimen surkea tarina hevosen näkökulmasta.³⁰³

Sirkusmaailma vastasi eläinten koulutuskeskusteluun pitkälti argumentoimalla, että oikeat ja kunnolliset koulutusmenetelmät sirkuseläinten koulutuksessa olivat kaukana rääkkäyksestä. Pohjois-Amerikkalaiset suurten rautatiesirkusten eläinten kesyttäjät ja lehtiagentit mainostivat käyttävänsä 1800-luvun lopun harjoitusmetodia, jota he nimittivät ”ystävällisyys menetiksi” vaihtaakseen syytökset eläinten julmasta kohtelusta. Kuten nimi antaa ymmärtää, ystävällisyyttä käytettiin palkintojärjestelmänä, jossa eläin sai herkkuja ja ylistystä opittuaan uuden taidon.³⁰⁴

Ystävällisyys-argumentointia löytyi myös Suomessa hevosten koulutuksen suhteen. Nevala mainitsee markkinoilla ilmenneen kovaa eläinten kohtelua myytävien eläinten ja erityisesti hevosten suhteen. Hänen mielestään varsinaiset sirkusten kouluttajat eivät kuitenkaan syyllistyneet kaltoin kohteluun. Syyksi eläinten pahoinpitelyepäilyille Nevala esittää, että vaikeiden temppujen opettaminen eläimille ilman pakottamista oli mahdottoman kuuloista suurelle yleisölle.³⁰⁵ Markkinasirkusten ollessa kyseessä, voi olla, että jo levottomassa markkinaympäristössä tapahtuneiden myytävien hevosten kaltoin kohtelu ja humalaisten harrastamat hillittömät hevosajelut heittivät epäilyitä myös sirkuksessa käytettyjen hevosten koulutusmenetelmiä kohtaan.³⁰⁶ Suomen urheilulehti antoi palstatilaa vuonna 1906 Carl Ducanderille, tunnetulle hevoskouluttajalle ja ratsastuksenopettajalle³⁰⁷, joka monisivuisessa haastattelussa todisti ilmeisen myötäsukaiselle haastattelijalle kuinka sirkushevosia oikeastaan kohdellaan ja harjoitetaan silkalla lempeydellä saaden toimittajan toteamaan juttunsa lopuksi: *"Ei mikään orjuudessa syntynyt hevonen elä niin onnellisessa oloissa kuin*

³⁰² Eläinsuojelu: Suomen eläinsuojeluyhdistysten aikakauskirja no 3-4 1.1.1907, Eläinsuojelu: Suomen eläinsuojeluyhdistysten aikakauskirja no 3 1.1.1909. Vuoden 1909 aikakauskirjassa kerrotaan nimenomaan eläinten kouluttaja Hagenbeckin metodeista, jotka pöyristyttivät kirjoittajaa syvästi.

³⁰³ Eläinsuojelu: Suomen eläinsuojeluyhdistysten aikakauskirja no 10 1.1.1910.

³⁰⁴ Davis 2002, 159.

³⁰⁵ Nevala 2015, 86-86

³⁰⁶ Laitila, Antti, Valistavaa eläinrääkkäystä? Eläinnäyttelyt ja eläinsuojelu Suomen oikeudessa vuoteen 1934, Syventävien opintojen tutkielma, Helsingin yliopisto, 2012, 83.

³⁰⁷ Hirn 1982, 181-182

sirkushevonen".³⁰⁸ Hevoset olivatkin sirkusten kuningaslaji ja niitä kohdeltiin ilmeisesti suurimmassa osassa sirkuksia aikaansa nähden hyvin. Nevala puolestaan viittaa eläinsuojeluaktiivien toteavan Siltasaaren vierailun päätteeksi, että vaikka raakaa eläinrääkkäystä ei sirkuksessa näyttänytkään tapahtuvan, "*niin tuskin itse nuo tanssimaan ja konsteja tekemään opetetut elukat olisivat siitä sirkuksessa saadusta ja yleisölle esitetystä opistaan kovinkaan kiitolliset*", jos ne pystyisivät itse asiasta kertomaan.³⁰⁹ Suomen Urheilulehden myönteinen kanta hevosten käyttöön sirkuksissa osuu hyvin yksiin sen todetun seikan kanssa, että hevossirkusharrastus oli hyvin suosittua tuohon aikaan ja oletettavasti myös näin lehden lukijakunnan piirissä.

5.3 Eläinsuojelu herää

Sanomalehdistössä suoraan Bonojen eläinnäyttelyiden eläinsuojelullista näkökulmaa puitiin jonkin verran koko toiminnan ajalla³¹⁰, vaikkakin eläinnäyttelyistä ja niiden oikeutuksesta saatettiin kirjoitella enemmänkin. Eläinnäyttelyiden tähtien olosuhteet olivat yleensä Nevalan mukaan sellaiset, etteivät ne nykyään täyttäisi minkäänlaisia eläinsuojelun kriteerejä: häkit olivat esimerkiksi ahtaita ja kylmiä eikä eksoottisiakaan eläimiä suojeltu kylmillä matkoilla paikkakunnalta toiselle.³¹¹ Näihin asioihin puuttuivat jo aikalaiset toimittajat. Laitila nostaa esiin syksyn 1894 Porvoon markkinat, joiden yhteydessä olevan kiertävä eläinnäyttelyn kirvoittaneen kirjoituksen Uusimaa-lehteen, jossa kirjoittaja arvostaa näytillä olevan eläinkunnan laajuutta oppimisen kannalta, mutta katsoo toiminnan eläinrääkkäykseksi eläinten kuljetusolosuhteiden ja temppuihin pakottamisen suhteen.³¹² Kyseessä täytyi olla Bonojen eläinnäyttely ja sirkusesitys, sillä maksettujen sanomalehti-ilmoitustensa perusteella he olivat Porvoon markkinoilla juuri tuolloin.³¹³

³⁰⁸ Suomen Urheilulehti no 1 1.1.1906 Hevosurheilu "*Koulutetaanko sirkushevonen kovuudella*".

³⁰⁹ Nevala 86-87, viittaa Päivälehti 13.9.1903.

³¹⁰ Esimerkiksi Borgåbladet 27.4.1897, Oulun Ilmoituslehti 19.2.1893, Tampereen Uutiset 18.7.1899, Etelä-Suomi 9.4.1907.

³¹¹ Nevala 2015, 87.

³¹² Laitila 2012, 68. Viittaa Uusimaa 7.10.1894 s. 2 nimimerkki Sepeteuksen markkinakertomukseen.

³¹³ Borgåbladet 6.10.1894.

Borgåbladet puolestaan 27.4.1897 kertoo toimittajan vierailusta Bonojen telttaan jutussa, joka on otsikoitu "*Ett besök i Bono tältet*". Teltalle oli tungosta ja myös sisällä oli ahdasta. Kirjoittaja näkee yleisössä niin nuoria poikia, kaupunkilaisneitejä, käsityöläisiä kuin työläismiehiäkin. Toimittajan kauhu olivat huutavat ihmiset ja nälkiintyneet eläimet, joista toimittaja ei tunnu tunnistavan ainuttakaan. Puolen tunnin eläinnäyttelykierroksen jälkeen katsojat kutsutaan esitykseen ja toimittajaa lähinnä pelottaa, ettei katsomoon rynnivä väki vaan saa telttaa nurin ja eläimiä valloilleen. Mielipahan vallassa toimittaja seurasi esitystä, jossa pahennusta hänessä herätti käärmeenlumoojatarnäytös, jossa kirjoittajan kuvailun mukaan paksun naisen ympärille kietoutui inhottavia käärmeitä. ³¹⁴ Kirjoittajan paheksunnan lomasta voi huomata, että eläinnäyttely oli suosittu, sinne piti jonottaa ja sisällä vallitsi tungos.

Uusimaa lehti nosti eläinnäyttelyt esiin myös myöhemmin ja tuolloin Bonojen eläinnäyttely kirvoitti toimittajan kirjoittamaan tulisesti eläinten huonosta kohtelusta ja kehotti paikallista eläinsuojeluyhdistystä puuttumaan asiaan. Eikä ihme, samaan pieneen koppiin oli tungettu kaneja, porsaita ja apinoita, joista viimeksi mainitut pureksivat possujen korvia saaden possut vinkumaan surkeasti. Kaiken kukkuraksi "*eräs sirkuspoikanen rautakangella ahdisteli näitä pieniä eläimiä*". Lopullisesti kirjoittaja hermostuu eläinnäyttelyn antiin nähdessään täysin surkean ja voimattoman metsien kuninkaan, karhun. ³¹⁵

1800-luvun eläinten hyvinvointiliike syntyi aikana, jolloin ihmisten ja eläinten suhde oli uudelleenarvioinnin kohteena. Darwinin evoluutioteoria yhdisti ihmiset ja eläimet jakamaan saman biologisen alkuperän. Jotkut pohjois-amerikkalaiset sirkusyleisöt jopa näkivät häkitetyt eläimet orjuutettujen ihmisten kaltaisina. Eläinsuojelijoiden mukaan villieläinten luonnollista arvokkuutta oli loukattu, koska ne pakotettiin tanssimaan vaaleanpunaisissa balettitutuissa ja poseeraamaan takajaloillaan ja muissa naurettavissa ihmisasennoissa. Eläinsuojeluaate levisi Suomeenkin 1800-luvulla Skandinavian kautta ja vahvasti anglosaksista mallia seuraten. Suomalainen, Zacharias Topeliuksen aloitteesta syntynyt pikkulintujen suojelulle omistautunut yhdistys syntyi 1870-luvulla ja siitä eteenpäin myös muiden eläinten suojelulle omistautuneita yhdistyksiä perustettiin pikkuhiljaa suurimpiin kaupunkeihin. Vuonna 1908 Uudenmaan eläinsuojeluyhdistys vaihtoi nimensä Suomen eläinsuojeluyhdistykseksi. ³¹⁶

³¹⁴ Borgåbladet 27.4.1897 "*Besök i Bono tältet*".

³¹⁵ Uusimaa 7.10.1910, Nevala 2015, 87.

³¹⁶ Davis 2002, 154, Laitila 2012, 29, Salonen, Päivi, Oikeutta kaikille – eläinsuojeluaatteen vakiintuminen Suomessa 1890- 1910, pro-gradu tutkielma, Helsingin yliopisto, 1995, 62.

1900-luvun alussa virisi Suomenkin lehdistössä keskustelu eläinrääkkäyksestä sirkuksissa.³¹⁷ Raittiusyhdistykset eivät pitäneet sirkuksista ja eläinrääkkäys valjastettiin raittiusyhdistys Koitonkin sirkuksen vastaiseen kamppailuun. Vuonna 1904 yhdistyksen kokouksessa päädyttiin toteamaan, että Helsingissä nimenomaan sirkus edusti eläinrääkkäystä pahimmillaan ja Koitto vaati eläinsuojeluyhdistyksiä toimiin sirkusta vastaan. Nevala mainitsee, että sirkus oli Koiton hampaissa sirkuksen ravintolan takia ja yhdistys pyrki käyttämään kaikkia mahdollisia vaikutuskeinoja sirkusta vastaan.³¹⁸ Aatteiden kietoutuminen toisiinsa menee kuitenkin vielä syvemmälle, yleisen yhdistystoiminnan viritessä Suomessa 1870-luvulla muun muassa kristillissiveellisten yhdistysten, naisyhdistysten, raittiusyhdistysten ja eläinsuojeluyhdistysten yhdistävänä tekijänä olivat useasti samat toimijat eri yhdistyksissä sekä huoli siveellisyydestä, joka tässä tapauksessa kääntyisi ehkä parhaiten nykykielelle huoleksi raakalaisuudesta ja ideaaliin itsensä jatkuvasta kehittämisestä.

Kaikki sirkuslaiset eivät olleet varauksetta eläinten käytön kannalla, esimerkiksi Henning Orlando arvotti sirkukseksi ihmisten suorittamat temput ja numerot: *”En oikeastaan pidä villien eläinten esittämisestä sirkuksessa, vaikka tietysti minun täytyi menetellä toisten mukaan ja ottaa niitäkin ohjelmiini. Villit eläimet vankeudessaan, ympäristössä, johon ne kaikkein vähimmin kuuluvat. Ulkolaiset sirkukset ovat raahanneet mukanaan kokonaisia eläintarhoja ja ihmiset ovat saaneet päähänsä, että ellei ole nähtävänä ihmeellisiä eläimiä, sirkus ei ole oikea. Kenenkään ei koskaan ole onnistunut saada näihin numeroihin sitä tuoreutta ja jännitystä, joka muuten on olennaista sirkusesityksille. Sirkus on voimistelun, urheilun, ruumiinkulttuurin ja – tietysti – hevosten tyyssija.”*³¹⁹

Pohjois-Amerikassa jotkut eläinten käytön puolustajat näkivät, että eläinten työ sirkuksissa ja villin lännen näytöksissä ei eronnut ihmistyöstä ja että työtä oli tehtävä, jos mieli pysyä hengissä. Miksipä olisivat kesyt tai villit eläimet sen pyhempinä kuin ihmismiehet, naiset ja lapset? Kyseltiin miksi olisi eläimille julmempaa harjoitella esiintymistä kuin se on ihmisillekään, jotka työskentelevät akrobaatteina tai näyttelijöinä tai jotka menevät rehelliseen työhön kahdeksaksi tunniksi päivässä.³²⁰

³¹⁷ Nevala 2015, 86.

³¹⁸ Ibid.

³¹⁹ Orlando 1946, 147

³²⁰ Davis 2002, 154

Lainsäädännöllisesti eläintensuojelu eteni pikkuhiljaa. Vuoden 1864 keisarillinen asetus kielsi eläinten "tahalla räykkäämisen" sakkojen uhalla. Laki koski toisen henkilön omistuksessa olevien eläinten kiusaamista. Vuoden 1889 Rikoslakiin kirjattiin jo rikokseksi julmuus omaa tai toisen eläintä kohtaan enintään 500 markan tai 3 kuukauden vankilatuomiolla uhaten. Luonnonvaraisten eläinten kaltoinkohtelu ei ollut vielä lain piirissä, vaan rangaistukset koskivat vahingontekoja jonkun omistamia eläimiä kohtaan. Vuonna 1914 rikoslakia muutettiin ja eläinräykkäyssäännös kattoi myös luonnonvaraiset eläimet. Varsinainen eläinsuojelulaki tuli voimaan vasta vuonna 1934, mutta kiertäviä eläinnäyttelyitä koskevat lainsäädäntövalmistelut alkoivat jo vuonna 1910 ja poliittinen keskustelu paljon sitäkin aiemmin. ³²¹ Laitila nostaa mielenkiintoisesti esiin, miten kirjoittelu kiertävistä eläinnäytöksistä kietoutui epäluuloon Etelä-Euroopasta tulevia roomalaiskatolisia eläinnäyttelyiden pitäjiä kohtaan. Laitila viittaa Sven Hirnin teokseen *Kaiken kansan hovit*, jossa todetaan Suomea 1800-luvun ensimmäisten vuosikymmenten aikana kiertäneiden eläinnäyttelyitä olleen italialaisia tai saksalaisia. Laitilan mielestä siis ulkomaalaisiin kohdistettujen ennakkoluulojen takana olivat eteläeurooppalaiset ryhmät.³²² Voi olla, että kiertävistä pohjoismaista selkeästi tummemmista eteläeurooppalaisista olisi jäänyt sitkeitä kansantarinoita elämään yli vuosisadan ajan, mutta todennäköisempää on, että 1900-luvun alussa lainsäädäntöönkin vaikuttaneiden eläinsuojelijoiden arvostelun kärki kohdistui juuri Bonojen ja Samuel Muschinskyn kiertäviin eläinnäyttelyihin. Vaikka Laitilan esittelemistä puheenvuoroista eteläeurooppalaisten ja roomalaiskatolisten huonosta eläinten kohtelusta esitettiin 1920-luvuilla kytkeytyen silloiseen ihmisroturetoriikkaan³²³, on pohjalla luultavimmin vaikuttamassa edelleen Bonojen vuosikymmeniä kestänyt eläinnäyttelykiertue-elämä, joka ulottui isoon osaan Suomea.

³²¹ Laitila 2012, 28, 30, 43-44, 49, 81.

³²² Laitila 2012, 85. Viittaa Hirn 1986,138-142.

³²³ Laitila 2012, 85-87: v. 1925 Einar Fieandt in *Eläinten Ystävä "Eläinten kohtelu ja kansallisuus"* –artikkelissa eteläeurooppalaiset mainitaan luonnostaan eläinten kiusaajiksi ja saman kirjoittajan artikkelissa vuodelta 1928 eläinräykkäjiksi nimetään paavin vallan alla olevat maat. Laitila viittaa *Eläinten Ystävä* 4-5/1925, 58-60 sekä *Eläinten Ystävä* 4/1928, 120.

6. PERHESIRKUSTEN KULTA-AIKA

1800-luvun lopulta lähtien Suomen alueella kiertäneet Reimersien ja Bonojen sirkukset sekä Bonojen eläinnäyttely olivat osa suomalaista markkinaperinnettä. Ruotsista käsin Suomea kiertänyt Reimersien nelihenkinen perhe on ollut sirkustaidetta arvostavien sirkushistorioitsijoiden suosiossa. Italialaisten Bonojen ryhmä kotoutui Suomeen ja aikanaan ryhmä tunnettiin sirkuksen lisäksi erityisesti kiertävistä eläinnäyttelyistään.

Suomen alue oli 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa sirkusten kauttakulkumaata. Sirkusryhmät kulkivat suurempien yleisöjen eli Tukholman ja Pietarin väliä ja pitivät näytäntöjä Suomessa rahoittaakseen matkaansa eteenpäin. Jotkut ryhmät kuten Reimersit ja Bonot kiersivät myös rannikkoseutujen sisäpuolella. Molempien ryhmien vuosittaiset reitit kuitenkin vaihtelivat ja tarkasteluajankohtana oli myös vuosia, jolloin kumpikaan ryhmä ei ilmoittanut esityksistään Suomessa ollenkaan. Todennäköisesti ryhmät olivat esiintymässä joko Ruotsissa tai Venäjällä. Pietarissa esiintyminen oli erityinen meriitti, jonka molemmat ryhmät nostivat esiin esitysten markkinoinnissa Suomessa. Esiintymispaikkoina eniten käytettyjä olivat torille pystytetyt teltat markkina-aikaan. Markkinoiden painopiste oli siirtymässä kohti huvittelua ja toripaikat olivat kysytyjä. Järjestyshäiriöt, yleinen juopottelu ja markkinoiden aikaan näkyväksi tullut prostituutio heittivät epäilyttävää varjoa myös kiertävällä elämäntyyllillä ja julkisella esiintymisellä leipänsä ansaitseviin sirkusryhmiin. Yksi tutkielman mielenkiintoisista tuloksista on se, että sirkukset tekivät kuitenkin myös yhteistyötä paikallisten kanssa, esimerkiksi sirkusten musiikista vastanneet orkesterit olivat usein paikallisia. Myös Reimersin perheelle tyypilliset esiintymiset kansanjuhlissa, teattereissa tai yksityisissä huviloissa toivat kiertävät sirkuslaiset lähempään kosketukseen yleisönsä kanssa.

Sirkusten elinehto oli yhteistyö toisten sirkusten kanssa, näin saatiin vaihtelua ohjelmaan ja täytettyä katsomot, sillä uutuselementit myivät lippuja. Bonojen sirkus oli todennäköisesti isompi, sillä suku oli laaja ja esitysvierailuita tapahtui puolin ja toisin. Perheiden sisäinen työnjako poikkesi hieman toisistaan. Reimersien sirkuksen johtajana toimi perheen isä Edvard Reimers. Bonojen ryhmä toimi valtaosan tarkasteluajasta perheen naisten Fransiscan ja hänen tyttärensä Louisen johdolla. Perheiden lapset opetettiin sirkuksen töihin ja esiintymään jo hyvin pienestä pitäen, jopa 3-4-vuotiaasta. Lasten taipumukset saattoivat johdattaa ammatinvalintaa perheen sisällä eli sukupuoli oli vähemmän normatiivinen tekijä. Bonojen

osalta tämä tulee esille hieman mutkan kautta, kun eläinnäyttelyperheen tyttären suorittama villieläinten ruokinta esitetään suurelle yleisölle ihmeellisenä ja näkemisen arvoisena asiana.

Suora numeraalinen vertaaminen mies- ja naisesiintyjien määrässä ei tuo esille eroja sukupuolten esittämisessä maneesilla, varsinkaan kun sanomalehti-ilmoituksissa harvoin ilmoitettiin kaikkien esiintyvien artistien nimiä. Oman mausteensa sukupuolen esittämiseen toivat sirkusnumeroissa käytetyt puvut, jotka olivat ajassaan huomattavan paljastavia niin miesten kuin naistenkin osalta. Ruumiin ääriviivojen paljastaminen ei ollut tavanomaista ja vaikkakin käytännöllisyyden vuoksi sirkusesiintyjät käyttivät tiukkoja ja paljastavia asuja kutkuttivat sirkusasukat katsojien tirkistelynhalua. Molempien perheiden tyttärille lankesi tirehtöörin tyttären työ eli maksavien miesasiakkaiden houkuttelu telttaan viehkeillä akrobatiatempuilla. Julkinen esiintyminen vähissä vaatteissa, ajalle poikkeuksellisen paljastettuna ja Ingeborg Reimersin tapauksessa vielä päiden yläpuolella hämmästyttävää notkeutta esittäen toimivat myös näiden sirkusten vetonauloina. Ihmisvoimin suoritettut ylivertaisilta näyttävät voiman ja akrobatian taidonnäytteet olivat sirkusten ilmoituksissa eniten esillä, elettiinhan myös nousevan urheiluinnotuksen aikaa. Miesakrobaatit, -atleetit ja ennen kaikkea miessirkuspainijat toivat puolestaan hegemonisen maskuliinisuuden testosteronin näkyville maalaiskaupunkeihin. Paikallisia miehiä haastettiin painikilpailuihin ja lehti-ilmoituksissa korostettiin fyysisiä ominaisuuksia, joskus jopa silkkaa ruumiin kauneutta. Naiskatsojien paini-innostus otettiin kuitenkin hämmentyneenä vastaan ja sitä yritettiin laimentaa saattamalla miehiä katsovat naiset naurunalaisiksi. Nuorille miehille painijoiden ja akrobaattien nähtiin toimivan hyödyllisenä esimerkkinä terveellisestä ruumiinkulttuurista. Ihmeitä esittelevässä sirkuksen maailmassa fyysistä voimaa esittelevät temput eivät kuitenkaan kuuluneet ainoastaan miehille. Reimersien perheen äiti esiintyi voimanasena, mikä oli aikanaan poikkeuksellista. Arviot Matilda Reimersin sirkusnumeroista olivat kiittäviä ja häntä kutsuttiin ensiluokan taiteilijaksi.

Esitettävien sirkuslajien suhteen miesesiintyjillä oli kuitenkin enemmän liikkumavaraa mitä tulee taitojen esittelyyn ja hauskuuttamiseen. Esimerkiksi jongleeraus ja klovneria olivat tarkasteltavissa sirkuksissa miesten valtakuntaa. Akrobatia ja tasapainonumerot löytyivät molempien sukupuolten temppuvalikoimassa. Eläinnumeroiden suhteen ihmisesiintyjän sukupuoli määritteli numeron sisältöä: naiset esittelivät joko eläintä tai sirkustaitojaan eläimen kanssa, miehet olivat aktiivisemmassa luonnon taltuttajan roolissa. Käärmeenlumoojana esiintyivät naiset, miehet kesyttivät karhuja tai villieläimiä. Jos esitykseen kaivattiin

lisäjännitettä, esiintyivät heikommaksi sukupuoleksi mielletyt naiset villieläinten kanssa. Hevoset olivat poikkeus esitettävien eläinten joukossa, harjoitettujen rotuhevosten esittäminen toi vivahteita yläluokasta ja taitoratsastusta arvostettiin sirkuksen kuningaslajina. Molempien sirkusten johtajat eli sekä Louise Bono että Edvard Reimers toimivat hevosten esittäjinä ja loivat näin mielikuvaa korkeatasoisemmasta sirkuksesta.

Lapset toimivat perhesirkusten vetonauloina. Pienten lasten esiintyminen oli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvulla sirkusten arkipäivää. Tämä ei juurikaan poikkea lasten tekemästä työstä maaseutuyhteiskunnassa. Siinä missä maaseutujen lapset seurasivat vanhempiaan maatalojen töihin, niin sirkuslapset seurasivat vanhempiaan maneesille. Omistajien lapset esiintyivät akrobaatteina tai ratsastajina. Perhesirkuksissa jokaisen piti kantaa kortensa kekoon ja lapsiesiintyjät saivat yleensä yleisöltä suopean vastaanoton. Molemmissa sirkuksissa perheiden tyttäret eli Ingeborg Reimers ja Martha Bono toimivat notkeusakrobaatteina jo pienestä pitäen ja kasvoivat arvostetuiksi sirkustaiteilijoiksi ja lähtivät aikoinaan toisiin sirkuksiin esiintymään avioituttuaan. Ingeborg Reimersin osalle ovat sirkushistorioitsijat sovitelleet perinteistä sirkustirehtöörin tyttären osaa, jossa tytär tähtiartistiksi koulittu tytär tuo maksavia asiakkaita katsomoon. Totta on, että Reimersin sirkuksen taival perheyksikkönä haipui Ingeborg-tyttären lähdön jälkeen ja ainoastaan isä-Edvard jäi kiertämään Suomea tivolivälineistönsä kanssa.

Bonot erottautuivat muista kiertävistä sirkuksista massiivisella eläinnäyttelyllään, jota mainostettiin Suomen suurimpana. Eläinnäyttelyiden kulta-aika sijoittui lehti-ilmoitusten valossa vuosiin 1897–1901. Eläinnäyttelyt kiinnostivat eksoottisuudellaan ja monipuolisuudellaan. Näyttelyt toimivat ikkunana ennennäkemättömiin uusiin maailmoihin. Näyttelyitä markkinoitiin aikuisten iloksi ja lasten opiksi. Eläinten olot pienissä häkeissä olivat usein surkeat ja kritiikki eläinnäyttelyitä kohtaan alkoi kohota 1900-luvun alussa. Vaikka eläimet toivat eksotiikkaa ja jännityksen väreitä syrjäistenkin seutujen katsojille, nouseva eläinsuojeluaate kritisoi näyttävästi eläinten käyttöä sirkuksissa ja eläinnäyttelyissä. Eksoottiset eläimet myös alleviivasivat niitä esittäneiden ihmisten toiseutta ja eroa totutusta elinpiiristä. Yksi tutkielman mielenkiintoisimmista tuloksista on se, että todennäköisesti Louise Bonon ja puoliso Samuel Muschinskyn eläinnäyttelyt toimivat selvänä kimmokkeena kiertävien eläinnäyttelyiden kieltämiseen tähtäävälle lainsäädännön valmistelulle 1900-luvun alussa.

Pilalehdet irvailivat katsojien karkaavan teattereista sirkusteltoihin ja huoleen yhtyivät myös sanomalehtien artikkelit. Kiertävien teatteri- ja sirkusseurueiden välillä oli paljon

yhteneväisyyksiä, mutta teatteri oli valjastettu julkilausutusti kansan sivistämiseen ja sirkuksen vaikutus nähtiin lähinnä katsojia turmelevana. Raittiusliike ja uskonnolliset järjestöt paheksuivat kiertävien sirkusten osalta lähinnä köyhän väen tuhlaavan rahansa humpuukiin. Lehtikirjoittajien suhtautuminen oli kahtiajakautunutta: toisaalta hämmästyttävät temput herättivät kunnioitusta, toisaalta kiertäviä sirkuslaisia vieroksuttiin. Markkinasirkukset olivat kuitenkin suosittua viihdettä, jonka suosio jatkui vielä useita vuosikymmeniä teollistumisen ja vapaa-ajan murroksen myötä.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

Kansalliskirjasto:

Sirkusaiheinen pienpainatekokoelma ja julistekokoelma

Oulun maakunta-arkisto:

oikeuden pöytäkirjat 1901 (Reimers- Bono)

Lappeenrannan kaupunginarkisto:

Louise Bono oikeudenkäyntipöytäkirjat, 1907

Yksityiset arkistot:

Cirkusarkivet i Sverige:

- Billingin muistelmat
- Valokuvat Reimersin sirkusperheestä
- pienpainate "Cirkus Tidningen" nr 1, 1990

Painetut lähteet

Kansallisarkisto:

Digitaalinen sanomalehtiarkisto, 1888- 1910:

Aamulehti, Aura, Björneborgs Tidning, Borgå Nya Tidning, Borgåbladet, Eteenpäin, Etelä-Suomi, Finlands allmänna tidning, Folket, Fredrikshamn's Tidning, Hangö, Heinolan Sanomat, Helsingin Sanomat, Hufvudstadsbladet, Hämeen Sanomat, Hämäläinen, Itä Suomen Sanomat, Itä-Häme, Jakobstad, Jakobstads Tidning, Jyränkö, Kaiku, Kaleva, Kansalainen, Kansan Lehti, Kansan Tahto, Kansan Ääni, Karjala, Karjalatar, Keski-Suomi, Koitar, Kokkola, Kotka, Kotka Nyheter, Kotkan Sanomat, Kotkan Uutiset, Kristinestads Tidning, Kymnlaakso, Käkisalmen sanomat, Laatokka, Lahden lehti, Lappeenrannan uutiset, Louhi, Mikkeli, Mikkelin Sanomat, Nya Pressen, Otava, Oulun ilmoituslehti, Perä-Pohjolainen, Pohjalainen, Pohjois-Karjala, Pohjois-Savo, Raahen Sanomat, Rauman Lehti, Salmetar, Sanomia Turusta, Satakunnan Sanomat, Satakunta, Savo-Karjala, Savonlinna, Sosialidemokraatti, Sosialisti, Suomalainen,

Suomalainen Wirallinen Lehti, Suupohjan Kaiku, Syd-Österbotten, Tammerfors, Tammerfors Aftonblad, Tammerfors Nyheter, Tampereen Sanomat, Tampereen uutiset, Turun Lehti, Työ, Työmies, Uleåborgsbladet, Uusi Aura, Uusi Savo, Uusi Suometar, Uusi-Savo, Uusimaa, Vaasa, Vapaa Sana, Vasabladet, Västra Finland, Västra Nyland, Wasa Nyheter, Wasa Tidning, Wasa-Posten, Wiborgs Nyheter, Wiborgsbladet, Wiipuri, Wiipurin Sanomat, Åbo Tidning, Åbo Underrättelser, Österbottningen, Östra Finland, Östra Nyland

Kansalliskirjasto:

APU-lehti 14/1968, Elvira Bonon haastattelu

Iso-Kalle 6-10/1953, 1/1954, Eddie Hyypän muistelmat

Muut painetut lähteet:

Orlando, Henning, *Sirkus*, Gummerus 1946

Internet-lähteet:

Mentzer, Thure Alexander von, Geografisk och historisk karta öfver Finland till skolornes bruk, Åbo: J.W. Lilja & co 1866. Kansalliskirjasto, Aarno Piltzin karttakokoelma [205], julkaisun pysyvä osoite <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015KKrt005955000>.

Suomen Pankin rahamuseo, www.rahamuseo.fi,
<http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN>

KIRJALLISUUS

Assael, Brenda "Sensational imbalance: the child acrobat and the mid-Victorians" teoksessa *The Routledge Circus Studies Reader* toim. Peta Tait ja Katie Lavers, Routledge London and New York 2016, 279-297.

Assael, Brenda, *The circus and Victorian society*, University of Virginia Press: Charlottesville & London, 2005.

Beadle, Ron ja Könyöt, David "The man in the red coat: management in the circus" teoksessa *The Routledge Circus Studies Reader* toim. Peta Tait ja Katie Lavers, Routledge London and New York 2016, 65-79.

Butler, Judith, *Hankala sukupuoli*, Gaudeamus: Helsinki 2006.

Connell, R.W & Messerschmidt, James, "Hegemonic masculinity, rethinking the concept", *GENDER & SOCIETY*, Vol. 19 No. 6, December 2005, 829-859.

- Coxe, Antony Hippisley, *A seat at the circus*, (revised edition), Macmillan, Ann Arbor, 1980.
- Croft-Cooke, Robert, *Circus a world history*, Paul Elek 1976.
- Davis, Janet M, *The circus age: culture & society under the American big top*, University of North Carolina Press 2002.
- Enevig, Anders, *Cirkus i Danmark vol 1-3*, Dansk historisk håndbogsforlag, 1982.
- Gils, Bielke, *Women who fly: aerialists in modernity (1880-1930)*, A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy, The University of British Columbia (Vancouver), 2013.
- Hedenborg, Susanna & Pfister, Gertrud, *Écuyéres and "doing gender", Presenting Femininity in a Male Domain – Female Circus Riders 1800-1920*. Scandinavian Sport Studies Forum, Volume Three, 2012, 25-47.
- Heinonen, Jouko, *Rovaniemen markkinat*, Karisto, Hämeenlinna 1983.
- Hirn, Sven, *Sirkus kiertää Suomea 1800- 1914*, SKS: Tampere 1982.
- Hirn, Sven, *Kaiken kansan huvit, Tivolitoimintaamme 1800-luvulla*, SKS: Pieksämäki 1986.
- Laitila, Antti, *Valistavaa eläinrääkkäystä? Eläinnäyttelyt ja eläinsuojelu Suomen oikeudessa vuoteen 1934*, Helsingin yliopisto 2012.
- Mattila-Lahtinen, Lotta, *Tivoliyhteisö Sariola, Erään ammattiryhmän rakenne ja toiminta vuosina 1888- 1978*, Vammalan kirjapaino 1983.
- Murray, Marian, *Circus! : from Rome to Ringling*, Greenwood Press 1975 2nd repr.
- Nevala, Heikki, *Huvielämän kiertolaisia, Kotimainen sirkus ja tivolitoiminta 1900- 1950*, Savion kirjapaino 2015.
- Parker, Martin, "Organizing the Circus, The Engineering of Miracles", *Organization Studies* 32 (4), 555- 569.
- Salonen, Päivi, *Oikeutta kaikille- eläinsuojeluaatteen vakiintuminen Suomessa 1890- 1910*, Helsingin yliopisto 1995.
- Speaight, George, *A History of The Circus*, The Tantivy Press, 1980.
- Stoddart, Helen, *Rings of desire : circus history and representation*, Manchester University Press 2000.
- Suomen teatteri ja draama*, toim. Mikko-Olavi Seppälä ja Katri Tanskanen, Keuruu 2010.
- Suomen sanomalehdistön levikki 1861-1900*, toim. Tommila, Raitio & Aalto, Suomen sanomalehdistön historia – projektin julkaisuja n:o 7, Helsinki 1977.

Tait, Peta, *Circus bodies : cultural identity in aerial performance*, Routledge 2005.

Tait, Peta, *Fighting nature, Travelling menageries, animal acts and war shows*, Sydney University Press, 2016.

Tait, Peta, *Wild and dangerous performances : animals, emotions, circus*, Palgrave Macmillan, 2011.

Tait, Peta & Lavers, Katie (toim.), *The Routledge Circus Studies Reader*, Routledge: London and New York 2016.

Taivalsaari, Eero, *Sirkuselämää, suomalainen sirkus kautta aikojen*, Otava 2006.

Uotila, Merja, Tavallisuuden tavoittelua: prosopografia elämäkerrallisen tutkimuksen välineenä. Teoksessa H.Hakosalo, S.Jalagin, M.Junila & H.Kurvinen (toim), *Historiallinen elämä: biografia ja historiantutkimus*. Historiallinen arkisto 141, SKS.

Vuori, Jaana, *Kansainvälinen sirkustaide ja sirkuskulttuuri*, Pro-gradu-tutkielma, Tampereen yliopisto 1992.

Weil, Kari, "Men and Horses, Circus studs, Sporting males and the Performance of Purity in Fin-de-Siécle France", *French cultural studies* 17 (1) 87- 105

Wählberg, Per Arne, *Circus i Sverige, bidraget till vårt lands kulturhistoria*, Stockholm 1990

LIITE 1

Reimersien perhesirkuksen esiintymiset sanomalehdistössä julkaistujen ilmoitusten perusteella
Taulukon päivämäärät viittaavat lehti-ilmoitusten päivämääriin, jotka eivät välttämättä ole samat kuin ensimmäisen tai viimeisen esityksen päivämäärät.

Esityspaikkakunta on myös käsitettävä laajemmaksi, sillä taulukossa on ilmoitettu se kaupunki, jossa lehti on ilmestynyt.

Vuosi 1888

17.7.- 19.8.1888	Vaasa
25.-29.8.1888	Pori
11.9.- 15.9.1888	Turku

Vuosi 1889

10.5.- 8.6.1889	Tampere
20.6. – 23.7.1889	Vaasa
25.7.1889	Pietarsaari
16.8.- 6.9.1889	Oulu
27.10.1889	Uusikaarlepyy
20.12-28.12.1889	Tampere

Vuosi 1890

3.1.-11.1.1890	Tampere
3.5.-4.5.1890	Viipuri
25.10.1890	Hamina
5.11.1890	Kotka

Vuosi 1891

29.5.-7.6.1891	Viipuri

20.6.1891	Kotka
17.10.1891	Hamina

Vuosi 1892 – 1896 ei ilmoituksia

Vuosi 1897

13.11.- 30.11.1897	Viipuri
1.12-4.12.1897	Lappeenranta

Vuosi 1898

2.4.-17.4.1898	Kotka
22.4-30.4.1898	Porvoo
22.5.-5.6.1898	Hanko
23.6.1898	Turku
16.7.1898	Pori
23.7.1898	Kristiinankaupunki
25.8.1898	Vaasa
20.9.-7.10.1898	Oulu
22.10.1898	Kokkola
12.11.- 31.12.1898	Vaasa

Vuosi 1899

1.1.1899	Vaasa
13.2.-25.3.1899	Pori
22.4.1899	Rauma
5.5.-14.5.1899	Turku
8.9.-1.10.1899	Oulu
14.10.1899	Pietarsaari

21.10.-
28.10.1899 Vaasa

Vuosi 1900

12.1.-13.1.1900 Jyväskylä
3.3.-23.3.1900 Pori
11.4.-13.4.1900 Rauma
20.4.1900 Pori
25.5.1900 Tammisaari
16.6.-23.6.1900 Hanko
18.8.-1.9.1900 Viipuri
8.9.-15.9.1900 Joensuu
18.9.-22.9.1900 Lappeenranta
2.10.-3.10.1900 Tampere
27.10.-
24.12.1900 Viipuri

Vuosi 1901

5.1.-12.1.1901 Kuopio
2.2.1901 Sortavala
9.5.-16.5.1901 Hanko
30.8.-12.10.1901 Oulu
25.10.1901 Karleby
9.11.-17.11.1901 Vaasa
29.11.-
30.11.1901 Kuopio
7.12.-14.12.1901 Iisalmi

Vuosi 1902

14.1.1902 Kuopio
1.3.-9.3.1902 Viipuri

17.5.-24.5.1902	Pori
1.7.-6.7.1902	Vaasa
18.7.1902	Oulu
26.7.-31.7.1902	Kemi

Vuosi 1903 – ei ilmoituksia

Vuosi 1904

9.9.-20.9.1904	Oulu

Vuosi 1905

27.4.1905	Aamulehti

6.5.-13.5.1905	Jyväskylä

20.5.1905	Helsinki

31.5.-3.6.1905	Kokkola

9.6.1905	Oulu

17.6.1905	Kemi

Kiertäminen perhesirkuksena päättyy.

LIITE 2

Bonojen esiintymiset sanomalehdistössä julkaistujen ilmoitusten perusteella

Taulukon päivämäärät viittaavat lehti-ilmoitusten päivämääriin, jotka eivät välttämättä ole samat kuin ensimmäisen tai viimeisen esityksen päivämäärät.

Paikkakunta on myös käsitettävä laajemmin, taulukossa on ilmoitettu se kaupunki, jossa lehti on ilmestynyt.

Vuosi 1891

24.3.1891 Lappeenranta

4.4.-10.4.1891 Viipuri

18.5.1891 Viipuri

21.8.-29.8.1891 Porvoo

29.9.-3.10.1891 Tampere

25.10.-1.11.1891 Turku

22.11.1891 Hanko

Vuosi 1892

18.3.1892 Loviisa/Hanko

18.6.-22.6.1892 Vaasa

9.10.1892 Oulu

30.12.-31.12.1892 Kuopio

Vuosi 1893

23.6.-9.7.1893 Vaasa

30.8.-10.9.1893 Turku

23.9.-30.9.1893 Hämeenlinna

21.10.1893 Hamina

26.10.-

18.11.1893 Kotka

15.12.1893 Joensuu

Vuosi 1894

13.1.-20.1.1894	Kuopio
25.3.-1.4.1894	Oulu
29.9.1894	Mikkeli
6.10.1894	Porvoo
25.10.-1.11.1894	Kotka
29.12.1894	Jyväskylä

Vuosi 1895

5.1.1895	Jyväskylä
19.1.-12.2.1895	Savonlinna
2.3.-6.3.1895	Lappeenranta
16.3.1895	Mikkeli
27.7.- 6.8. 1895	Helsinki
8.8.-10.8.1895	Kotka
26.9.-29.9.1895	Viipuri
19.10.1895	Kotka
14.12.1895	Joensuu

Vuosi 1896

4.1.1896	Jyväskylä
14.2.1896	Savonlinna
3.6.-6.6.1896	Käkisalmi
21.6.-30.6.1896	Viipuri
14.7.-16.7.1896	Kotka
29.9.1896	Tampere
5.12.1896	Joensuu

Vuosi 1897

5.3.-8.3.1897	Mikkeli
2.5.1897	Helsinki
24.6.-27.6.1897	Turku
10.7.-17.7.1897	Pori
30.7.-8.8.1897	Vaasa
13.8.-22.8.1897	Tampere
28.8.1897	Hämeenlinna
4.9.1897	Kotka
11.9.1897	Joensuu
17.9.1897	Lappeenranta
29.9.-9.10.1897	Viipuri
16.10.-6.11.1897	Kuopio
11.12.1897	Iisalmi

Vuosi 1898

5.1.1898	Jyväskylä
3.2.-16.2.1898	Pori
2.4.-17.4.1898	Kotka
22.4.-30.4.1898	Porvoo
22.5.1898	Hanko
6.6.1898	Heinola
2.7.1898	Sortavala
3.9.1898	Joensuu
17.9.1898	Lappeenranta
8.10.1898	Viipuri
22.10.- 29.10.1898	Kotka
12.11.1898	Kuopio

Vuosi 1899

4.3.1899	Savonlinna
22.4.-23.4.1899	Kotka
5.5.1899	Porvoo
27.5.1899	Turku
30.6.-15.7.1899	Pori
20.7.-22.7.1899	Tampere
28.-29.7.1899	Vaasa
19.8.1899	Pietarsaari
26.8.-2.9.1899	Jyväskylä
9.9.-10.9.1899	Oulu
8.10.1899	Tampere
14.10.- 21.10.1899	Hämeenlinna

Vuosi 1900 – ei ilmoituksia

Vuosi 1901

22.9.-29.9.1901	Oulu
12.10.1901	Hamina
9.11.1901	Lahti

Vuosi 1902 – ei ilmoituksia

Vuosi 1903

17.1.-21.1.1903	Porvoo
23.5.1903	Viipuri
3.10.-5.10.1903	Porvoo
31.10.1903	Lahti

Vuosi 1904

19.5.1904	Kristiinankaupunki
28.5.-7.6.1904	Vaasa
11.6.-18.6.1904	Oulu
9.7.1904	Helsinki
15.7.-16.7.1904	Jyväskylä
27.7-30.7.1904	Loviisa
13.8.-16.8.1904	Lappeenranta
29.10.1904	Kotka
10.12.-17.12.1904	Helsinki
30.12.1904	Kuopio

Vuosi 1905

4.1.-5.1.1905	Kuopio
20.1.-21.1.1905	Porvoo
23.6.1905	Helsinki
1.7.-5.7.1905	Loviisa
9.7.1905	Kotka
19.10.1905	Viipuri
15.11-18.11.1905	Pietarsaari
30.11.1904	Vaasa

Vuosi 1906

6.1.1906	Turku
5.4.-7.4.1906	Pori
18.4.-22.4.1906	Vaasa
23.6.1906	Raahe
6.7.1906	Jyväskylä
7.7.- 10.7.1906	Heinola
21.7.-28.7.1906	Loviisa
2.8.-11.8.1906	Kotka
31.8.1906	Lahti
8.9.1906	Hamina
30.9.1906	Viipuri
6.10.1906	Viipuri
19.10.1906	Hämeenlinna

Vuosi 1907

18.1.-16.1.1907	Vaasa
2.2.1907	Kemi
3.3.1907	Viipuri
23.3.1907	Mikkeli
6.4.-13.4.1907	Kotka
28.4.1907	Lahti
4.5.-8.5.1907	Porvoo
25.5.1907	Hanko
31.5.1907	Tammisaari
15.6.1907	Loviisa
13.9.1907	Käkisalmi

Vuosi 1908

14.3.1908	Mikkeli
28.4.1908	Iisalmi
30.5.1908	Lappeenranta

Vuosi 1909

30.7.1909	Helsinki
3.8.-10.8.1909	Helsinki

Vuosi 1910 – ei ilmoituksia

LIITE 3

Työmiehen tuntipalkat 1880- 1915.

Lähde: Suomen Pankin rahamuseo, www.rahamuseo.fi,
<http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN>

Vuosi	Työmiehen tuntipalkka/ mk	Voin hinta/ 500 g
1880	0,22	0,89
1885	0,24	0,78
1890	0,25	0,78
1895	0,26	0,85
1900	0,30	1,04
1905	0,32	1,06
1910	0,39	1,26
1915	0,66	1,60